

**ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ ТА
ПРАВА»**

**ДАВИД І ГОЛІАФ:
ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ ТА
СТАЛОГО РОЗВИТКУ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Львів 2022

**ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ ТА
ПРАВА»**

**ДАВИД І ГОЛІАФ: ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ
ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В
УМОВАХ ВІЙНИ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

*DAVID AND GOLIATH: PROBLEMS OF SECURITY
AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF
UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR*

COLLECTIVE MONOGRAPH

Львів – 2022

УДК 004:314/316:32-34

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського університету
бізнесу та права (*Протокол № 11 від 30 червня 2022 р.*)

Ця монографія опублікована у рамках зареєстрованих тем НДДКР Львівського
університету бізнесу та права (*№0121U111332; №0121U111333;
№0121U111334; №0121U112285; №0121U112288; №0121U112289;
№0121U112292*).

Представлені матеріали проіндексовані у міжнародній наукометричній базі
OpenAire

Рецензенти:

Juliusz Piwowarski, D.Sc., Professor, Rector, Higher School of Public and Individual Safety «Apeiron» in Cracow, Краків, Польща;

Перевозова І. В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва та маркетингу, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Івано-Франківськ, Україна;

Слінько С.В., доктор юридичних наук, професор, професор (кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, Україна.

Давид і Голіаф: проблеми безпеки та сталого розвитку України в умовах війни: колективна монографія. Львів: Львівський університет бізнесу та права, 2022. 300 с.

Ця колективна монографія публікується у відповідності до принципів Будапештської ініціативи відкритого доступу. Закликаємо до максимального поширення і використання результатів та рекомендацій, викладених у монографії у Вашій практичній діяльності з посиланням на дані про авторство. Увесь вміст монографії ліцензовано за умовами ліцензії Creative Commons BY 4.0 International license.

ВСТУПНЕ СЛОВО ГОЛОВИ ПУБЛІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ БІЗНЕСУ ТА ПРАВА

Слава Україні!

Лариса ЯНКОВСЬКА
професор, д.е.н.

**Шановні колеги, автори,
читачі!**

У нинішній складний для усіх час Львівський університет бізнесу та права продовжує свою роботу для підтримки нашої держави. Одним з важливих напрямків нашої діяльності є сприяння науковій співпраці та поширенню знань.

У рамках ініціативи Львівського університету бізнесу та права з розробки шляхів протидії військовій агресії та відновлення України у повоєнний період, ми представляємо Вашій увазі результат праці учених з усіх куточків нашої держави.

Сподіваємось, що представлені рекомендації будуть використані на практиці і сприятимуть перемозі!

Ми віримо у близьку перемогу над російським агресором, відбудову України та притягнення до відповідальності усіх винних за вчинення військових злочинів на нашій території.

Зичу мирного неба та швидкої перемоги! Слава Україні!

Голова Публікаційної системи,
Канцлер Львівського університету
бізнесу та права,
доктор економічних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України

Лариса ЯНКОВСЬКА

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6810921>

Сопільник Л.¹, Сопільник Р.², Корнієнко Д.³, Семчук Ю.⁴

Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України в умовах воєнного стану

Annotation. The chapter substantiates the uniqueness of the administrative and legal status of the National Guard of Ukraine as a military formation of dual subordination, which in peacetime is part of the security forces and performs law enforcement functions, as well as develops the capabilities necessary to perform tasks as part of the defense forces, and with the introduction of the legal regime of martial law is brought into readiness to perform tasks as assigned under the conditions of the legal regime of martial law, joins the defense forces, performs tasks and reports to the Ministry of Defense of Ukraine.

¹ Сопільник Л. І., доктор юридичних наук, доктор технічних наук, професор, Заслужений винахідник України, професор кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури ЗВО “Львівський університет бізнесу та права”, <http://orcid.org/0000-0001-9942-6682>

² Сопільник Р. Л., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури, ЗВО “Львівський університет бізнесу та права”, <http://orcid.org/0000-0001-9942-6682>

³ Корнієнко Д. М., доктор юридичних наук, доцент, начальник Київського факультету Національної академії Національної гвардії України, <http://orcid.org/0000-0003-2481-1679>

⁴ Семчук Ю. І., кандидат юридичних наук, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права» <https://orcid.org/0000-0002-2829-0834>

Keywords: National Security, National Guard of Ukraine, martial law, subjects of administrative and legal support.

1. Вступ

Створення дієвого механізму захисту прав, свобод і охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб, які визначені Конституцією України вищою цінністю, із покладанням на державу обов'язку їхнього визнання, дотримання і захисту, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави (ст. 17) [1].

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави. Особливої актуальності нормативно-правове регулювання діяльності сил сектору безпеки і оборони країни набуває в разі введення правового режиму воєнного стану.

Наукові пошуки у зазначеній сфері, з огляду на багатоаспектність і комплексність предмету дослідження потребували кардинально нового підходу до врегулювання ключових елементів забезпечення національної безпеки України та напрацювання нормативного акту, який би визначив основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз певної генези.

В свою чергу проблематика забезпечення національної безпеки належать до найважливіших, найскладніших багатоаспектних та інтегральних явищ суспільного і політичного життя.

Загальні питання та правові засади адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів та військових формувань з правоохоронними функціями

розглядалися у роботах О.В. Агапової, О.М. Бандурки, А.І. Берлача, С.М. Гусарова, Ю.В. Дубка, І.В. Зозулі та ін.

Безпосереднім теоретичним підґрунтям для дослідження службово-бойової діяльності Національної гвардії України (далі – НГУ) є наукові розробки Ю.В. Аллерова, С.В. Белая, Г.А. Дробахи, І.О. Кириченка, О.В. Кривенка, В.А. Лаптія, С.Т. Полторака, А.С. Спаського, О.М. Шмакова, С.А. Ярового та інших вітчизняних фахівців.

Метою даного розділу є аналіз чинного законодавства, що регулює суспільні відносини в секторі безпеки і оборони держави та суб'єктів адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ в умовах введення правового режиму воєнного стану крізь призму зміни адміністративно-правового статусу НГУ в залежності від запровадження певного адміністративно-правового режиму.

Для досягнення поставленої мети в роботі передбачається вирішити такі основні *завдання*: 1) охарактеризувати систему управління НГУ; 2) визначити суб'єктів адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ в умовах введення правового режиму воєнного стану.

2. Результати

Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також

тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [4].

Слід зазначити, що в указі Президента України про введення воєнного стану, окрім обґрунтування необхідності введення воєнного стану; визначення меж території, на якій вводиться воєнний стан, часу введення і строку, на який він вводиться; вичерпного переліку конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень в обов'язковому порядку визначаються: 1) завдання військового командування, військових адміністрацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо запровадження і здійснення заходів правового режиму воєнного стану; 2) завдання суб'єктам забезпечення цивільного захисту щодо приведення єдиної державної системи цивільного захисту, її функціональних та територіальних підсистем у готовність до виконання завдань за призначенням в особливий період.

З виникненням загроз національній безпеці у 2014 році перед керівництвом держави гостро постало питання реформування сектору безпеки та оборони України та інтенсифікації процесу адаптації законодавчого забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки та оборони до стандартів Організації Північноатлантичного договору та Європейського Союзу.

У березні 2014 року було створено НГУ – військове формування з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України (МВС України) і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони

громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [6], яка за певних умов (ч. 2 ст. 1 Закон України «Про Національну гвардію України») бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України (далі – ЗС України) у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони [6].

Ми повністю підтримуємо думку М.І. Балана та О.В. Кривенка у тому, що прийнятий Закон України «Про Національну гвардію України» об'єктивно не зміг повною мірою врахувати всі особливості службово-бойової діяльності НГУ, на яку, окрім функцій, що виконували внутрішні війська МВС України, було долучено функціональний напрям щодо участі у відсічі збройної агресії у взаємодії із ЗС України [7, с. 51].

Слід констатувати і те, що НГУ є унікальним військовим формуванням подвійного підпорядкування.

З прийняттям Закону України «Про національну безпеку України», яким визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони НГУ у мирний час входить до складу сил безпеки і виконує правоохоронні функції, а також розвиває спроможності, необхідні для виконання завдань у складі сил оборони (ч. 5 ст. 18), а із введенням воєнного стану приводиться в готовність до виконання завдань за призначенням

в умовах дії правового режиму воєнного стану, входить до сил оборони, виконує завдання та підпорядковується відповідно до положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Закону України «Про Національну гвардію України» (ч. 5 ст. 18) [2].

Таким чином, суб'єктами адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ в умовах введення правового режиму воєнного стану є:

1. Президент України, оскільки відповідно до Конституції України (ст. 102), будучи гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина є: Верховним Головнокомандувачем ЗС України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування ЗС України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави (п. 17 ст. 106) [1]; очолює РНБО (п. 18 ст. 106) [1]; на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України (ст. 106) [1]; здійснює загальне керівництво запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану (п. 1 ч. 1 ст. 11) [4]; приймає за пропозицією РНБО рішення щодо залучення ЗС України, інших військових формувань та правоохоронних органів до здійснення заходів правового режиму воєнного стану (п. 2 ч. 1 ст. 11) [4]; здійснює стратегічне керівництво ЗС України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами через Генеральний штаб Збройних Сил України (ГШ ЗС України) (п. 3 ч. 1 ст. 11) [4].

2. РНБО, як координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, наділена функціями координації та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони

в умовах воєнного стану (п. 3 ст. 3 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України») [5].

В межах зазначених функцій до компетенції РНБО та її секретаря належить: координація і контроль переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану (п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України»); координація та контроль діяльності органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного стану (п. 7 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України»); скріплення підписом актів Президента України виданих в межах повноважень передбачених п. 18 ч. 4 ст. 106 Конституції України.

3. Міністерство оборони України (далі – МО України), якому під час дії правового режиму воєнного стану підпорядковується НГУ для виконання завдань з оборони держави (ст. 6¹ Закону України «Про Національну гвардію України»): організовує підготовку та здійснює керівництво НГУ з виконання заходів правового режиму воєнного стану та завдань територіальної оборони, крім військових частин (підрозділів), які здійснюють конвоювання та охорону дипломатичних представництв; узгоджує програми розвитку НГУ в частині, що стосується оборони держави, а також плани підготовки її органів військового управління, з'єднань і військових частин, призначених для підпорядкування органам військового управління ЗС України в особливий період та виконання завдань територіальної оборони; визначає порядок застосування національних стандартів та кодексів усталеної практики для забезпечення потреб НГУ під час її підготовки та залучення до виконання завдань з оборони України; затверджує єдині вимоги

щодо якісних характеристик військового озброєння і військової техніки та розрахункову кількість основних видів номенклатури військового озброєння і військової техніки, необхідних для оснащення ЗС України та НГУ, згідно з визначеними потребами та пріоритетами; розробляє єдині для ЗС України та НГУ технічні регламенти у сфері військового озброєння і військової техніки; забезпечує у межах компетенції комплектування НГУ військовослужбовцями, які проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу; бере участь у забезпеченні мобілізації та демобілізації в НГУ; погоджує тактико-технічні (технічні) завдання на виконання дослідно-конструкторських робіт з розроблення нових зразків військового озброєння, військової техніки та військової зброї, їх складових частин, а також модернізації зазначених зразків для потреб НГУ; здійснює методологічне, методичне та наукове забезпечення мобілізаційної підготовки НГУ [6].

4. ГШ ЗС України, як головний орган військового управління, у відповідності до ч. 3 ст. 3 Закону України «Про Збройні Сили України» організовує підготовку та здійснює керівництво ЗС України, з'єднаннями, частинами та органами інших військових формувань і правоохоронних органів під час виконання ними заходів правового режиму воєнного стану [8], а також у відповідності до ст. 14 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» –розробляє та вносить на розгляд РНБО пропозиції щодо залучення інших військових формувань та правоохоронних органів до здійснення заходів правового режиму воєнного стану [4].

Проте ми підтримуємо думку М.І. Балана та О.В. Кривенка у тому, що вбачається неузгодженість щодо безпосереднього підпорядкування частин і підрозділів НГУ. Так, згідно з положеннями ст. 6¹ Закону України «Про Національну гвардію

України» з часу введення правового режиму воєнного стану остання долучається до виконання завдань з оборони держави та підпорядковується МО України, у той час як відповідний Закон (Про правовий режим воєнного стану) визначає виконання НГУ заходів правового режиму воєнного стану як військовим формуванням під керівництвом ГШ ЗС України. З іншого боку, у п. 2. ч. 2. ст. 6¹ Закону України «Про Національну гвардію України» вказано на «узгодження» МО України програм розвитку НГУ в частині виконання нею завдань сил оборони, а також на підпорядкування в особливий період та для виконання завдань територіальної оборони органам військового управління ЗС України тих органів військового управління, з'єднань і військових частин НГУ, які «пройшли узгодження» [6].

Отже, як зазначають вказані науковці, слід констатувати залежність ефективності й своєчасності застосування сил і засобів НГУ за призначенням, у визначених вище умовах, від адміністративно-правового забезпечення органів військового управління ЗС України, зокрема Головнокомандувача ЗС України [7, с. 52].

5. Головне управління Національної гвардії України, що є головним органом військового управління НГУ на який покладено завдання: участі у забезпеченні реалізації державної політики з питань діяльності НГУ; організації виконання покладених на НГУ завдань та основних функцій; планування застосування оперативно-територіальних об'єднань НГУ, їх органів військового управління, якими є територіальні управління НГУ, з'єднань, військових частин (підрозділів), вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони здоров'я та установ, що не входять до складу оперативно-територіальних об'єднань НГУ; забезпечення безпосереднього військового керівництва територіальними управліннями НГУ, з'єднаннями, військовими частинами (підрозділами), вищими військовими навчальним

зкладами, навчальними військовими частинами (центрами), базами, закладами охорони здоров'я та установами, що не входять до складу оперативно-територіальних об'єднань НГУ [9].

6. Командувач НГУ, який здійснює безпосереднє військове керівництво НГУ та одночасно є начальником головного органу військового управління НГУ (ст. 7 Закону України «Про Національну гвардію України») [6].

7. Територіальні управління НГУ, які є органом військового управління оперативно-територіального об'єднання та забезпечує керівництво службово-бойовою, адміністративно-господарською, фінансовою та повсякденною діяльністю з'єднань, військових частин і підрозділів, що входять до складу оперативно-територіального об'єднання (п. 3 Р. 1 відповідного Положення) [10].

8. Командування з'єднань, військових частин (підрозділів), навчальних військових частин (центрів), вищих військових навчальних закладів, баз, закладів охорони здоров'я та установ, що не входять до складу оперативно-територіальних об'єднань НГУ (пп. 3 п.1 ст. 5 Закону України «Про Національну гвардію України») [6], які забезпечують керівництво службово-бойовою, адміністративно-господарською, фінансовою та повсякденною діяльністю підпорядкованих підрозділів.

Введення зазначеного вище особливого правового режиму передбачається за наступним алгоритмом:

1. Рада національної безпеки і оборони України (далі – РНБО) відповідно до своєї компетенції та покладених на неї функцій, за наявності фактичних підстав, подає на розгляд Президентові України пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»; ст. 4 Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України»).

2. Президент України керуючись п. 20 ст. 106 Конституції України у разі прийняття рішення щодо необхідності введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях видає указ і негайно звертається до Верховної Ради України (далі – ВР України) щодо його затвердження та подає одночасно відповідний проект закону, як того вимагає ч. 2 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

3. ВР України відповідно до п. 31 ст. 85 Конституції України [1], ч. 4 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4] протягом двох днів з моменту звернення Президента України затверджує указ про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях.

4. Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений ВР України, офіційно оприлюднюється разом із законом щодо затвердження такого указу Президента України та набирає чинності одночасно з набранням чинності таким законом (ч. 6 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану») [4].

Аналіз статей 85 та 106 Конституції України, статті 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» дає підстави стверджувати про необхідність внесення змін до статті 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» з метою усунення колізії між пунктами 3 та 4 статті 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» і пунктом 31 статті 85 Конституції України в частині нормативно-правового врегулювання порядку введення воєнного стану.

Так, п. 31 ст. 85 Конституції України [1] відносить, серед інших, до повноважень Верховної ради України «затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації» [1].

Норми ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» не дають чіткої відповіді щодо того яким чином та з яких джерел народні депутати України повинні дізнатись про прийняття Президентом України указу про введення воєнного стану в Україні оскільки п. 3 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях повинен бути затверджений ВР України і тільки після чого підлягає негайному оголошенню через засоби масової інформації або оприлюдненню в інший спосіб [4], а п.4 тієї ж статті Закону передбачено, що «у разі оголошення указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях ВР України збирається на засідання у дводенний строк без скликання та розглядає питання щодо затвердження указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях...» [4].

Зазначене проблемне питання порядку введення воєнного стану потребує додаткової уваги зі сторони наукової спільноти і хоча не є предметом даної наукової роботи тим не менш належить до сфери діяльності суб'єктів адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ.

3. Висновки

Підсумовуючи вище викладене слід зазначити:

1. НГУ є унікальним військовим формуванням подвійного підпорядкування – у мирний час входить до складу сил безпеки і виконує правоохоронні функції, а також розвиває спроможності, необхідні для виконання завдань у складі сил оборони, а із введенням воєнного стану приводиться в готовність до виконання завдань за призначенням в умовах дії правового режиму воєнного стану, входить до сил оборони, виконує завдання та підпорядковується МО України.

2. Суб'єктами адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України в умовах введення правового режиму воєнного стану є: Президент України; Рада національної безпеки і оборони України; Міністерство оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України; Головне управління Національної гвардії України; Командувач Національної гвардії України; Територіальні управління Національної гвардії України; Командування з'єднань, військових частин (підрозділів), навчальних військових частин (центрів), вищих військових навчальних закладів, баз, закладів охорони здоров'я та установ, що не входять до складу оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
3. Покайчук В.Я. Сили охорони правопорядку як система // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 2. С. 149–155. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/235>.
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n5>.
5. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05 березня 1998 року № 183/98-ВР (із змінами та доповненнями). URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

6. Про національну гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 року № 876–VII (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.
7. Балан М.І., Кривенко О.В. Науково-практичні підходи до законодавчого забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України // Честь і закон. 2020. № 3(74). С. 51–57.
8. Про Збройні Сили України: Закон України від 06 грудня 1991 року № 1934-XII (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.
9. Питання головного органу військового управління Національної гвардії України: Указ Президента України від 28 березня 2014 року № 346/2014. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346/2014#n13>.
10. Про затвердження Положення про орган військового управління оперативно-територіального об'єднання Національної гвардії України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 16 липня 2014 року № 681. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0890-14#n13>.

*Kryshtanovych M.*¹

Main tasks of the state policy in Ukraine's military security

Annotation. As a matter of national security in general, as well as the consideration of its components, in particular, Ukraine's military security, are priority and strategically important vectors of state policy. In the context of increasing threats to national security, military security may become a priority. Military security is a state of protection of the rights and freedoms of citizens, of the basic interests and values of society and a sovereign state from possible attacks with the use of military force. The peculiarity of military security is that it, as part of state security, at the same time functions as an independent phenomenon. Military security is defined as the state of protection of national interests, sovereignty, territorial integrity and inviolability of the state from violations of the use of military force.

Keywords: security, military security, national security, state policy, Ukraine.

1. Ensuring the military security of Ukraine

Ensuring Ukraine's military security is the most important direction of state policy. The military security of the state is the most important principles of the national security policy, which is directed directly at the implementation of the whole set of forces, resources and resources available to the country in order to prevent, locate and eliminate the threats, and create favorable conditions for the organization of its armed defense².

¹ Myroslav Kryshtanovych, Doctor of Science in Public Administration, Professor NU «Lviv Polytechnic», e-mail: mf0077@ukr.net; ORCID ID: 0000-0003-1750-6385

² Курас А. Національна безпека України: військово-політичні парадигми. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.

The military danger for Ukraine, as well as for other states, is the possibility of becoming an object of military aggression on the part of another state or alliance of states, and also as a result of this aggression. In particular, Russia's armed aggression against Ukraine once again reaffirmed the axiom that the defense of an independent sovereign state should primarily be linked to ensuring its own military security. Its main objectives for the provision of military security are to prevent, localize and neutralize the country's military threats.

Therefore, the main tasks of ensuring military security are:

- clarification of the conditions for effective functioning of the military security system of the state, practical solution of the tasks of its armed protection;
- taking into account an adequate assessment of the nature of existing international and domestic relations;
- identification of sources of military danger and threats to national interests in this area;
- elaboration and periodic refinement of the Strategy and tactics of military security of Ukraine;
- creation of the legal and regulatory framework necessary for the effective functioning of the military security system;
- improvement of its organizational structure;
- training of the Armed Forces to use their functions according to their purpose;
- the development of scientifically substantiated proposals and recommendations for the adoption of management decisions in order to improve the implementation of military security, the development of modern military doctrine;
- clear distribution and coordination of functions of state administration in solving the tasks of ensuring the country's military security;

- rational use, further development and state support of the scientific-technical and production potential of the defense sector of the economy;
- effective use of opportunities for mutually beneficial cooperation with foreign countries in order to ensure military security;
- forecasting, identifying and assessing possible threats to military security, the causes of their occurrence and the consequences of manifestation.

The basis of the military security system consists of state authorities, forces and means that carry out measures of political, organizational, legal, economic, military and other nature that are adequate to existing real and potential military threats, aimed at ensuring the military security of society and the state¹. In Ukraine, the main elements of this system are the Verkhovna Rada, the President, the National Security and Defense Council, the Cabinet of Ministers, the Ministry of Defense, as well as the General Staff of the Armed Forces of Ukraine and other military formations, law enforcement bodies, central executive authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations, individual citizens. In other words, the military security system is structurally composed of two components: state authorities (administrative and regulatory component) and military formations (power component). The basic component of military security is the Armed Forces of Ukraine. In addition to them, the force component of the system includes the State Border Guard Service, Internal Troops, military units of the Office of the State Security, the Security Service of Ukraine, the Ministry of Emergencies, other state military formations.

The management of the military security system should be considered in several respects.

¹Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39

First, it means the management of this system as an object from the state.

Second, it takes into account the management that is carried out inside the system.

The subjects of management are executives and management bodies that operate at the appropriate levels and form a controlling subsystem of the whole system of national security in their totality.

In turn, the management of the security of military security can be defined as a special type of activity of state and non-state actors in their subordination to the system of organization of national security, which requires optimal functioning and sustainable development of the entire system of national security.

The content of this activity includes¹:

- definition of goals, tasks and functions of subjects of providing military security;
- development and improvement of their organizational, functional, informational and psychological structure;
- provision of material, informational and other resources;
- preparation and implementation of managerial decisions;
- provision of coordination and cooperation between state and non-state actors for the provision of military security;
- regulation of their organization and functioning taking into account the geopolitical situation and deviations from the intended purposes;
- creation of effective accounting and control system, etc.

The main task of the military security system is to create a management system that could have a deliberate, targeted impact on

¹ Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник /Г.П. Ситник.- К.: НАДУ, 2011. –730 с.

potential threats and dangers. The application of a managerial approach will allow to determine¹:

- a clear circle of subjects providing military security;
- a clear circle of military security objects;
- direct and feedback channels, in which information from the subject to the object will be received and vice versa.

In the National Security Concept of Ukraine², among the main tasks of state policy, it is emphasized that it is necessary to clarify the essence of potential threats to the national security of Ukraine in the military sphere, which include:

- encroachment upon the state sovereignty of Ukraine and its territorial integrity;
- the build-up of armies and armies near the border of Ukraine;
- which violate the balance of forces;
- military-political instability and conflicts in neighboring countries;
- the possibility of using nuclear weapons and other weapons of mass destruction against Ukraine;
- reduction of the level of combat capability of the military organization of the state;
- the proliferation of weapons of mass destruction and their means of delivery;
- accumulation of a large number of military equipment, weapons, explosives not obsolete and not necessary for the Armed Forces of Ukraine;
- incompleteness of contractual registration and insufficient arrangement of the state border of Ukraine.

¹ Криштанович М.Ф. Національна безпека: / М.Ф. Криштанович, Я.Й. Малик, О.І.Берега // Навч. посіб. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. - 280с.

² Концепція (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. № 3/97.[Електронний ресурс].-Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show.

- creation and operation of illegal armed units.

2. The most dangerous stages of the threat to the national interests of Ukraine

The spectrum of the most dangerous threats to the national interests of Ukraine in the military sphere is much wider. Only in 1997, according to the results of an expert survey of leading experts on military security issues and representatives of ministries and departments that form the basis of a military organization of the country, there were 40 such threats. Therefore, an important task of ensuring military security is the timeliness of the definition and classification of military security, namely: the definition of a real military threat; availability of military potential, the realization of which will ensure guaranteed military defense of the state; the compliance of the rank and the level of readiness of the military organization of the state to the needs of military security; the objective sufficiency of the forces and means necessary to ensure military security and the neutralization of military threats; a combination of centralized leadership of the military organization of the state with the necessary for this public control over her activities.

To implement the policy of ensuring Ukraine's military security, timely detection of threats and the development of effective mechanisms for counteracting them, the practice of protection and protection of vital interests of the state, society and citizen is of great importance. To do this, it is necessary to clearly define the activities of public authorities, which are called upon to implement measures of a political, organizational, legal, economic, military and other nature, which are adequate to the existing real and potential military threats, aimed at ensuring military security of society and the state.

At the earliest stages of the emergence of the threat, for the bodies of the military security system, the task is to develop measures that could reduce the specificity of the threat and bring it to a potential level. It is important enough, in all details, to analyze the issue of

potential threats to modern military security of the country, which include a military component and factors that may contribute to such threats.

The temporary occupation by the Russian Federation of part of the territory of Ukraine - the Crimea, the incitement by Russia of the armed conflict in the east of Ukraine, and the destruction of the system of world and regional security and the principles of international law make revision and clarification of the doctrinal provisions on the formation and implementation of Ukraine's military policy. Challenges of danger, as the threat posed by Russia's aggressive policy towards Ukraine, require the development and implementation of a purposeful state policy in the military sphere, which is called the military security of the state.

Given the prevailing military-political situation in Central and Eastern Europe and the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the main goal of Ukraine's military policy should be to create conditions for the restoration of the territorial integrity of the state, its sovereignty and integrity within the state border of Ukraine.

And that is why the main goals in the field of military policy of Ukraine are:

- Resistance to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine;
- ensuring the defense capability of Ukraine at a level sufficient to prevent armed conflict, and in the event of armed conflict for its localization and neutralization;
- Ukraine's participation in the implementation of the common security and defense policy of the European Union;
- improvement of the military security system, which would ensure reliable protection of the state from external and internal threats,

decent Ukraine's perception at the international level and meet the criteria for Ukraine's membership in the EU and NATO¹.

Since the beginning of the armed conflict with Russia, it is most important to use the capabilities of the UN, the OSCE and other international security organizations (ending military aggression against Ukraine) and restoring peace; organization of political, diplomatic, informational and economic support of our country. It is also possible to introduce a martial law in the country, strategic deployment of the Armed Forces, including the bringing of troops (forces) into readiness for operational tasks; ensuring implementation of the adopted decisions and the use of the Armed Forces, other troops and military formations to reflect the attack; the transition of the economy of the country and public administration to work in conditions of war, the implementation of measures of territorial defense².

For the purpose of own military security, Ukraine's state policy should determine the main directions of modern military construction, coordinated and interconnected reformation of all components of the military organization of the state in the new geostrategic conditions. It is obvious that the composition, structure and state of the Armed Forces of the state should correspond to the extent and complexity of the tasks relied upon by them. It is important to find out the problems of financial security of Ukraine's military security and the ways to solve them³.

3. Main directions of improvement of military security of Ukraine

¹ Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / В.О. Антонов; наук. ред. Ю.С. Шемшученко.- Київ: ТАЛКОМ, 2017. -576 с.

² Оборонна політика України на початку ХХІ століття : монографія / Ін-т проблем нац. безпеки, Рада нац. безпеки і оборони України ; керівник авт. кол. В.П. Горбулін. - Київ : Інтертехнологія, 2009. - 104 с.

³ Братейко А. Проблеми фінансового забезпечення воєнної безпеки України. Актуальні проблеми і перспективи розвитку економіки України. С. 247-249

The main directions of improvement of the military organization of the state should be determined by the general orientation towards increasing its efficiency, strengthening the moral and psychological state, improving the material and technical and social security and including:

- optimization of the system of military management bodies, structure, composition and size of the military organization, balanced development of necessary components;
- minimizing the number of ministries and agencies allowed
- mother has troops and military formations;
- improvement of strategic planning, while maintaining the scope and content of the tasks of the military organization in accordance with the real needs of Ukraine's defense and security, excluding the functions and tasks of the non-governmental military organization of the state;
- improvement of combat and mobilization readiness, mobilization training in the military organization of Ukraine;
- increasing the efficiency of the system of operational and combat training, education of military personnel;
- transition to a single system of orders for weapons and military equipment of general use;
- structural, technological and qualitative transformation of the material and technical base of the military organization, the defense industrial complex;
- the transition to a unified, integrated and unified system of logistics of all components of the military organization of the state;
- raising the social status of servicemen;
- conducting an active state policy to strengthen the authority of military service, as well as military patriotic education of citizens and preparation for military service;

- improvement of the normative legal framework for the development of a military organization, its legal relations with civil society and the state on a democratic basis¹.

The following concepts should be based on the strategy of Ukraine's military security²:

- military-political partnership to prevent global threats, increase strategic stability in the country and reduce the level of military danger by means of political and economic means, based on a developed economy with a rational infrastructure and a stable social sphere;
- defense deterrence, which involves the creation within the defensive the sufficiency of such a military organization of the state that would be able to minimize the probability of a military conflict due to the task of the potential aggressor of unacceptable damage;
- a reflection of possible aggression that is ready to mobilize all the capabilities and resources of the country to counteract the armed attack, the task of the aggressor of defeat and forcing him to cease hostilities.

These concepts should determine the content of the functions of Ukraine's military policy, the powers of its direct subjects and priority directions of military construction³.

¹ Схануров Ю.І. Воєнна безпека України: проблеми та напрями її зміцнення/ Ю.І. Схануров // Національна безпека: український вимір : шокв. наук. зб. / Рада нац. безпеки і оборони України, Ін-т проблем нац. безпеки ; [редкол.: В. П. Горбулін та ін.]. - Київ, 2008. - Вип. 1/2. - С. 19- 26.

² Бутусов Ю. Воєнна стратегія України: результати за рік / Ю. Бутусов // Дзеркало тижня. - 2015. - 29 груд

³ Актуальні проблеми реалізації політики національної безпеки України в оборонній сфері: науково-інформаційний збірник. Під ред. В.П. Горбуліна / підг. Ю. М. Романов. Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України. — К.: ДП НВІЦ “Євроатлантикінформ”, 2006.

4. Conclusions

Thus, the stated goals and objectives of the military policy on the provision of military security must necessarily meet the current state, taking into account the military-political situation, and can be specified taking into account changes in the security environment, capabilities of the forces of defense.

It is important to develop the organizational and legal foundations of the strategy of national and military security of Ukraine. Legislative actions in the field of military security should be aimed at creating a legislative framework that would streamline, as well as regulate the behavior of subjects and objects of military security, in addition, determined their responsibility for violating established norms. Therefore, the process of forming the basis of the normative basis of military security should include the development of new or adjusting existing laws, regulations, regulations, as well as establishing an effective system for monitoring the implementation of these documents.

References

1. Actual problems of the implementation of the national security policy of Ukraine in the sphere of defense: scientific and informational collection. Ed. VP Gorbulina / Pod. Yu M. Romanov. National Center for Euro-Atlantic Integration of Ukraine. - K .: DP of the Center for Euro-Atlantic Studies, 2006.
2. Antonov V.O. Constitutional and legal principles of national security of Ukraine: monograph / VO Antonov; sciences edit Yu.S. Shemshuchenko.- Kyiv: TALKOM, 2017. -576 p.
3. Brateyko A. Problems of financial security of Ukraine's military security / A. Brateyko // Current problems and prospects of development of the Ukrainian economy: materials of sciences-practice. internet conf. Young Scientists, Postgraduates, Applicants and Students, 14-15 November. 2012 / Ministry of

- Education and Science, Youth and Sport of Ukraine, Eastern Europe. nats Untitled Lesia Ukrainka; [rep. edit L.G. Lypych]. - Lutsk, 2012. - pp. 247-249.
4. Butusov Y. Military strategy of Ukraine: results for the year / Yu. Butusov // Dzerkalo tyzhnya. - December 2015 - December 29
 5. The military doctrine of Ukraine // Strateg. panorama. - 2004. - No. 3. - P. 3-10.
 6. Yekhanurov Yu.I. Military Security of Ukraine: Problems and Directions of its Strengthening / Yu.I. Yekhanurov // National Security: Ukrainian Dimension: QC. sciences save / Rada Nat. security and defense of Ukraine, Institute of National Problems. security; [rare: V.P.Gorbulin, etc.]. - Kyiv, 2008. - Voip. 1/2. - P. 19-26.
 7. Concept (basis of state policy) of national security of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated January 16, 1997 No. 3/97. [Electronic resource.] .- Mode of access: www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show
 8. Kuras A. National Security of Ukraine: Military-Political Paradigms / A. Kuras // Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnic Studies named after him. I.F. Kuras NAS of Ukraine / National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Political Science. and ethnons research them I.F. Kurasa; heads edit O.O. Rafal rare: T. A. Bevz [and others]. - Kyiv, 2014. - Vip. 2 (70) (March-April). - P. 230-240.
 9. Kryshtanovych M.F National Security: / M.F Kryshtanovych, Ya.I. Malik, OI Bereza // Teach. manual Lviv: LRIT NAPA, 2010. - 280s.
 10. On the Fundamentals of National Security of Ukraine: Law of Ukraine of 19 June 2003 p. № 964-IV // Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. - 2003. - No. 39
 11. Defense Policy of Ukraine at the Beginning of the 21st Century: Monograph / Institute of National Problems. Security Council

- Council security and defense of Ukraine; Head of Aut. count VP Gorbulin - Kyiv: Intertechnology, 2009. - 104 p.
12. Sytnyk G.P. Public administration in the field of national security (conceptual and organizational-legal basis): a textbook / GP. Sitnik .- K .: NAPA, 2011. - 730 p.

*Александров М.*¹

Міста-герої України: правовий статус та місце у патріотичному вихованні

Annotation. The Russian-Ukrainian war, which has been going on for 8 years, has become a catalyst for the process of reforming Ukraine's reward system, as well as the system of patriotic education. After the open armed aggression, which began on February 24, 2022, the honorary award "Hero City of Ukraine" was established to celebrate the resilience of citizens identified in the defense of their cities. The establishment of such an award is a novelty for the sovereign Ukrainian state and requires a comprehensive study, particularly in the legal field. The article is devoted to determining the legal status of the award "Hero City of Ukraine" and the possibility of using the fact of establishing and awarding this award in the process of patriotic education of citizens of Ukraine. The article examines the history of the award "Hero City", its current status. According to the results of the study, the authors provide recommendations for improving the legal status of the award "Hero City of Ukraine" and suggest ways to use this award in the process of patriotic education, which is carried out by the central executive bodies of Ukraine.

Keywords: Russian-Ukrainian war, Hero City, Hero City of Ukraine, legal status, patriotic education.

1. Вступ

Відсіч збройної агресії Російської Федерації проти України породила чимало прикладів масового героїзму українців. Довготривала оборона Маріуполя, Харкова, Чернігова та інших

¹ Михайло Александров, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу розроблення та вдосконалення форми одягу, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, м. Київ, Michael_Alexandrov@ukr.net, ORCID: 0000-0001-9574-232X

українських мст стала прикладом стійкості не тільки наших військових, але й жителів цих міст. З метою відзначення героїзму та стійкості громадян, виявлених при захисті своїх міст, у березні 2022 року в Україні встановлено почесну відзнаку "Місто-герой" України¹. 6 березня таку відзнаку присвоєно містам: Волноваха, Гостомель, Маріуполь, Харків, Херсон, Чернігів², а 24 березня таку відзнаку присвоєно Бучі, Ірпеню, Миколаєву та Охтирці³. Така відзнака є надзвичайно важливою для піднесення морального духу та патріотичних настроїв громадян України. Цілком закономірно, що факт встановлення та присвоєння такої відзнаки матиме значний вплив на процеси патріотичного виховання. Також відкритим залишається питання і про подальший статус цієї відзнаки, що вимагає досліджень у площині юриспруденції.

Новизна цієї теми обумовлює фактичну відсутність досліджень цього питання на сьогоднішній день. **Метою** цього дослідження є визначення правового статусу міст-героїв України та його вдосконалення, а також розроблення шляхів використання почесної відзнаки "Місто-герой України" та інформації про самі міста-герої України в патріотичному вихованні. Для досягнення мети дослідження пропонується виконати наступні завдання:

- з'ясувати історію відзнаки "Місто-герой" та порядок її присвоєння;
- дослідити місце міст-героїв в системі патріотичного виховання в минулому;
- розглянути можливість щодо вдосконалення сучасного правового статусу відзнаки "Місто-герой України";

¹ Про встановлення почесної відзнаки "Місто-герой України": Указ Президента України від 6 березня 2022 року № 111/2022.

² Там само

³ Про присвоєння почесної відзнаки "Місто-герой України": Указ Президента України від 24 березня 2022 року № 164/2022.

- запропонувати шляхи щодо використання статусу міст-героїв України в сучасному патріотичному вихованні.

2. Результати

Встановлення відзнаки "Місто-герой України" стало оригінальним і дещо несподіваним кроком, враховуючи всю попередню внутрішню антиросійську та, головним чином, антирадянську політику України. З одного боку, таку відзнаку можна вважати "відходом" від російсько-радянської історичної спадщини і заміною її на сучасну українську, адже більшість міст-героїв Другої світової війни (8 з 12, а також одна фортеця-герой) знаходяться на території Росії та Білорусі. З іншого-боку, саме формулювання "місто-герой" у суспільній свідомості сприймається як калька з радянської ідеологемі. Тому доцільно, в першу чергу, звернутися до історії відзнаки "місто-герой".

В Радянському Союзі (СРСР) звання "Місто-герой" формувалося впродовж багатьох років, як і перехід такого звання від історичної й пропагандистської ідеологемі до певного юридичного статусу, що підтверджувався нормативно-правовими актами. Так, О. Попов відзначає у своєму дослідженні, що формулювання "місто-герой" з'явилося ще наприкінці 20-х років ХХ ст., у зв'язку з відзначенням радянським урядом 10-річчя Робітничо-Селянської Червоної Армії та її участі в громадянській війні¹. У перші роки радянсько-німецької війни формулювання "місто-герой" було інструментом військової пропаганди, застосовувалося щодо конкретних міст – Ленінграда, Москви, Одеси, Севастополя та Сталінграда – і закріплювалося у свідомості громадян переважно через газетні статті². Нарешті, наприкінці війни словосполучення "місто-герой" з'являється у нормативно-правовому акті – Наказі

¹ Попов А.Д. "Созвездие вечной славы": города-герои Советского Союза в географическом и символическом пространстве. С. 72.

² Там само. С. 72–73.

Верховного Головнокомандувача № 20 від 1 травня 1945 року. У тесті самого наказу йшлося про проведення салюту у "столицях союзних республік" (із їх перерахуванням), а також у "містах-героях" – Ленінграді, Сталінграді, Севастополі та Одесі¹. Таким чином, за Московою офіційний статус "міста-героя" фактично не закріплювався в нормативній площині, хоча, як свідчить О. Попов, неофіційно столиця СРСР іменувалася містом-героєм протягом майже всієї війни².

У 1961 році, напередодні 20-ї річниці з дня початку радянсько-німецької війни, місто Київ нагороджують орденом Леніна та встановлюють медаль "За оборону Києва". У текстах цих документів Київ найменовано містом-героєм³.⁴ Таким чином, найменування "місто-герой" використовується в нормативно-правових актах з метою підкреслення героїзму, проявленого під час оборони міста в роки війни та слугує своєрідним «підкріпленням» до наданої місту нагороди та медалі на честь його оборони.

Тільки у 1965 році Верховна Рада СРСР затверджує постанову "Положення про почесне звання "Місто-герой"⁵. Отже, через 20 років після закінчення Другої світової війни встановлюється статус найменування "місто-герой" – почесне звання, а також підстави для присвоєння такого звання – трудящі цих міст "виявили масовий героїзм і мужність у захисті Батьківщини у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 гг"⁶. На

¹ Приказ Верховного Главнокомандующего от 1 мая 1945 года № 20. Красная Звезда. 1945. № 102 (6090). С. 1.

² Попов А.Д. "Созвездие вечной славы"... С. 73–74.

³ О награждении города Киева орденом Ленина: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 21 июня 1961 года.

⁴ Об учреждении медали "За оборону Киева": Указ Президиума Верховного Совета СССР от 21 июня 1961 года.

⁵ Положение о почетном звании "Город-герой". Указ Президиума Верховного Совета СССР № 3566-VI от 8 мая 1965 года. Ведомости Верховного Совета СССР. 1965. N 19. ст. 248, пункт 7.

⁶ Там само

нашу думку, таке формулювання було досить розмитим, адже у роки Другої світової війни масовий героїзм та мужність виявили мешканці багатьох міст СРСР. Якщо проаналізувати сторінки історії тогочасних міст-героїв (до яких у 1965 році офіційно долучилася Москва), то підстави для набуття містом почесного звання героя вбачаються такі: або це міста, які в ході оборони вдалося відстояти (Ленінград, Сталінград, Москва), або міста, які боронили до останньої можливості (Одеса, Севастополь), або міста, оборона яких тривала достатньо довгий період (Київ). Однак, забігаючи наперед, скажімо, що наступні міста, яким було присвоєне почесне звання, цим вимогам не відповідали, або ж навпаки – міста, які таким вимогам відповідали, почесного звання міста-героя до кінця існування СРСР так і не набули. Деякі дослідники пов'язують нагородження міст-героїв цим почесним званням із суб'єктивною думкою радянських керівників та зазначають на їх безсистемність^{1, 2}. Також, можна припустити, що умовна "географія" радянських міст-героїв відповідає місцям найбільш визначних битв радянсько-німецької війни, відображених в назвах "оборонних" медалей СРСР: "За оборону Ленінграда"; "За оборону Сталінграда"; "За оборону Севастополя"; "За оборону Одеси"; "За оборону Києва"; "За оборону Москви" (окрім власне Москви – міста-герої Тула та Смоленськ); "За оборону Кавказу" (Новоросійськ, Керч); "За оборону Радянського Заполяр'я" (Мурманськ); "Партизану Вітчизняної війни" (Мінськ).

Повертаючись до юридичного статусу міст-героїв, визначеного у 1965 році, відзначимо ще декілька важливих моментів. По-перше, визначався орган, в компетенцію якого входило присвоєння почесного звання – Президія Верховної Ради

¹ Попов А.Д. "Созвездие вечной славы"...С. 74–76.

² Війна і міф. Невідома Друга світова / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. С. 235–239

СРСР¹. По-друге, визначалася атрибутика міста, якому присвоєне почесне звання – вручення місту нагород (ордена Леніна та медалі "Золота Зірка"), видача відповідної грамоти, порядок їх вручення та місце зберігання, а також вимогу до зображення на знамені міста-героя ордена Леніна та медалі "Золота Зірка" та встановлення в цьому місті обеліска із зображенням цих нагород та текстом Указу Президії Верховної Ради СРСР². Розглядаючи ці пункти Положення, важливо відзначити один важливий факт – не встановлювався порядок та форма подання пропозиції щодо присвоєння почесного звання "Місто-герой" до Президії Верховної Ради СРСР. На нашу думку, саме така невизначеність стала, з-поміж інших, причиною безсистемності присвоєння звання міста-героя.

У 1980 році змінюється положення та статус відзнаки "Місто-герой" – відтепер вона стала не почесним званням, а "вищим ступенем відзнаки"³. В іншому, текст попереднього Положення 1965 року фактично не змінився. Таким чином, у період до розпаду СРСР питання щодо присвоєння вищого ступеня відзнаки "Місто-герой" хоча і розглядалося (у 1985 році такої відзнаки були удостоєні Мурманськ та Смоленськ), але в багатьох моментах, зазначених вище, залишилося неврегульованим.

За прикладом СРСР звання "Місто-герой" почали присвоювати й в інших країнах «соціалістичного табору». Наприклад, у 1970-х роках в тодішній Югославії було присвоєно звання "Місто-герой" з врученням ордена Народного героя

¹ Положение о почётном звании "Город-герой"

² Там само

³ Об утверждении положения о высшей степени отличия — звании "Город-Герой" от 8 мая 1965 года. (с изм. и доп., внесенными Указом Президиума Верховного Совета СССР от 18.07.1980 № 2523-Х). Ведомости ВС СССР. 1980. N 30. ст. 613.

містам Любляна, Тітов Дрвар, Белград, Загреб, Нові-Сад, Прилеп, Приштина, Цетинє¹.

У радянській системі патріотичного виховання міста-герої займали одне з чільних місць. З метою увічнення пам'яті про подвиги міст-героїв в усіх містах, удостоєних цієї відзнаки, окрім визначених постановою 1965 року обелісків створювались меморіальні комплекси, встановлювались пам'ятні знаки (камені дошки тощо). Наприклад, у м. Києві у 1981 році було відкрито меморіальний комплекс – музей Великої Вітчизняної війни (сьогодні – Національний музей історії України у Другій світовій війні). Також, в межах міста встановлені інші пам'ятки, пов'язані з обороною Києва (наприклад, пам'ятний камінь на проспекті Лобановського, який сповіщає, що тут у липні–вересні 1941 року проходила третя лінія оборони). Поблизу м. Севастополь у 1959 році було відкрито музей із діорамою "Штурм Сапун-гори 7 травня 1944 року". Іноді меморіальні комплекси охоплювали й значну частину передмість міст-героїв, як, наприклад, "Зелений пояс Слави" довкола м. Ленінград, створений у 1960-х роках. Створення пам'ятних монументів відповідало концепції візуалізації пам'яті про війну як для радянських людей, так і для туристів які відвідували СРСР.

Серед форм використання міст-героїв у патріотичному вихованні слід також відзначити піонерські/комсомольські вахти і пости біля пам'ятних споруд; підвищення продуктивності праці за ініціативи колективів підприємств, розташованих у містах-героях; створення в школах галерей "Міста-герої"²; спеціальні туристичні тури до міст-героїв тощо. Зауважимо, що в першому та останньому випадках заходи патріотичного виховання виступали, як правило, у якості заохочення (наприклад, право

¹ Города-герои. Города воинской славы России. С. 16.

² Овчарова О. М. Моральне виховання учнівської молоді у 50-80-ті роки ХХ ст. (на матеріалі педагогічної періодики). С. 152.

несення ваhti біля "Вічного вогню" надавалося найкращим учням, тур до міста-героя – кращому виробничому колективу).

Значимо також, що країна-агресор і сьогодні використовує міста-герої в патріотичному вихованні дітей і молоді. Так, І. Мартяновою була розроблена дидактична гра "Міста-герої" для дітей дошкільного віку¹, подібний проєкт був реалізований також М. Ліхачовою². М. Корніловою у 2017 році була розроблена методика патріотичного виховання курсантів морських вишів на традиціях міста-героя³. Що ж стосується України, то до 2014 року міста-герої радянського періоду також фігурували в заходах військово-патріотичного виховання. Наприклад, у 2011 році А. Назарчук пропонував з метою формування героїко-патріотичних відчуттів, серед іншого, використовувати для читання та аудіювання на уроках з іноземної мови текстів "День Перемоги", "Герої Великої Вітчизняної війни", "Їхні імена житимуть вічно", "Міста-герої"⁴. М. Ладоненко зазначає, що серед перших серій пам'ятних монет України була й серія "Міста-герої України", присвячена, відповідно, Києву, Керчі, Одесі та Севастополю⁵ (тобто містам-героям часів СРСР, які знаходяться на території України). Таким чином, міста-герої відіграють значну роль у патріотичному вихованні молоді та населення взагалі. Тому питання правової легітимізації сучасних міст-героїв України, а також розроблення

¹ Мартянова И. А. Ознакомление детей с событиями Великой Отечественной войны через дидактическую игру "Города-герои". С. 96–98.

² Ліхачёва М. Н. Патриотическое воспитание детей дошкольного возраста через организацию проектной деятельности. С. 273.

³ Корнилова М. Ю. Патриотическое воспитание курсантов морского ВУЗа на традиция города-героя: автореф. дис. ... канд. педаг. наук: 13.00.08. Новгородский государственный университет имени Ярослава Мудрого. Великий Новгород, 2017. 24 с.

⁴ Назарчук А. А. Формування патріотичної свідомості та героїко-патріотичних почуттів у процесі військово-патріотичного виховання школярів. С. 168.

⁵ Ладоненко М. І. Комеморативні монети України як прояв національної ідентичності в умовах євроінтеграції. С. 257.

методик використання їх образів у патріотичному вихованні є надзвичайно актуальним питанням.

Повернемося до сучасного правового статусу новопосталих міст-героїв України. В Указі Президента України від 6 березня 2022 року № 111/2022 чітко визначається статус відзнаки «Місто-герой України» – почесна відзнака¹. Там само зазначена і мета встановлення такої відзнаки – "відзначення подвигу, масового героїзму та стійкості громадян, виявлених у захисті своїх міст під час відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України"². У порівнянні з текстом радянської постанови про міста-герої тут є один суттєвий крок вперед – масовий героїзм має бути проявлений громадянами у захисті *своїх* міст, тобто тих міст, в яких громадяни народилися або мешкали під час здійснення подвигу. З іншого боку, словосполучення «*своїх міст*» можна тлумачити і як українських міст взагалі, адже в обороні, наприклад, Харкова або Чернігова приймали участь мешканці та уродженці різних місцевостей України. Отже, коло потенційних міст-героїв України є достатньо широким.

Встановлення Президентом України почесної відзнаки "Місто-герой України" відповідає його повноваженням, визначеному у п. 25 ст. 106 Конституції України³. Однак, статус цієї відзнаки залишається невизначеним. З одного боку, відповідно до ст. 12 Закону України "Про державні нагороди" встановлену Президентом відзнаку можна вважати президентською відзнакою⁴. З іншого боку, встановлення почесної відзнаки для відзначення адміністративно-територіальних одиниць є новизною для нагородної системи України і вимагає спеціального визначення статусу такої

¹ Указ Президента України від 6 березня 2022 року № 111/2022.

² Там само

³ Конституція України від 28 червня 1996 року.

⁴ Про державні нагороди України: Закон України від 16 березня 2000 року № 1549-III.

нагороди та внесення відповідних змін до Закону України "Про державні нагороди", адже на сьогодні державними нагородами можуть бути нагороджені лише громадяни України, іноземці або особи без громадянства. В будь-якому випадку, на сьогодні існує необхідність у розробленні та затвердженні положення про почесну відзнаку "Місто-герой України", яке, відповідно до Закону України "Про державні нагороди", має затверджуватись Президентом України¹.

Положення про державні нагороди визначають підстави для нагородження, містять опис державної нагороди, а також встановлюють порядок нагородження, вручення, носіння державних нагород та інші правила². На нашу думку, вихідним для відзнаки "Місто-герой України" є підстава для нагородження. Указ Президента від 6 березня 2022 року № 111/2022, як було зазначено вище, дає досить розмиті підстави для нагородження. За історичним досвідом, перш за все такою відзнакою мають нагороджуватись міста, в обороні яких були проявлені мужність і героїзм. Довкола кожного з нагороджених на сьогодні міст велися більш чи менш тривалі бої. Також варто пам'ятати про необхідність звільнення українських територій і про те, що під час звільнення міст також можуть точитися запеклі бої з проявами мужності і героїзму. Тому, підстава для нагородження почесною відзнакою "Місто-герой України" у майбутньому положенні, на нашу думку, має звучати наступним чином:

"Почесною відзнакою "Місто-герой України" нагороджуються міста України, під час оборони або звільнення яких у ході відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України були проявлені масовий подвиг, героїзм і стійкість".

Інше питання в тому, як само визначити масовість подвигу і героїзму, тобто мова йде про формальні підстави для нагородження. Якщо мова йде про оборону, то застосування тези

¹ Там само.

² Там само

про «міста, наступ на які вдалося відбити, і міста, які боронили до останньої можливості», вважаємо недоцільним враховуючи неоднозначність визначення "останньої можливості" оборони. Теоретично, для визначення "стійкості" оборони міст можна застосовувати термін оборони. Нагадаємо, що цей критерій, юридично не закріплений, ти не менш був частиною офіційної пропаганди щодо обґрунтування "героїчності" радянських міст-героїв ("900 днів і ночей подвигу Ленінграда", "безприкладна за мужністю 250-денна оборона Севастополя", "73 дні героїчної оборони Одеси" тощо). Однак, в умовах сучасної війни із застосуванням новітніх озброєнь навіть нетривала за часом оборона може призвести до суттєвих змін в оперативному та стратегічному плануванні ведення бойових дій. Не менш складним вбачається визначення героїзму і при звільненні міст, адже, по-перше, наступаючий, як правило, несе більші втрати ніж той, хто обороняється, по-друге, під час звільнення своєї території доводиться наносити удари по своїх населених пунктах.

На нашу думку, критеріями визначення мужності, героїзму та стійкості під час оборони або звільнення міст, що претендують на відзнаку "Місто-герой України", мають бути:

- 1) значення оборони або звільнення міста у ході бойових дій (зрив оперативних і стратегічних планів супротивника, досягнення власних оперативних і стратегічних цілей);
- 2) втрати, нанесені ворогу під час оборони/звільнення міста.

Також важливим критерієм для надання місту почесної відзнаки «Місто-герой України» має бути рівень національного супротиву, тобто участь в обороні або звільненні міст Сил територіальної оборони Збройних сил України, за якими закріплено територію того чи іншого міста, та добровольчих формувань відповідної територіальної громади; кількість добровольців до цих сил а також індивідуальні чи колективні прояви мужності і героїзму, здійснені учасниками формувань,

утворених відповідно до Закону України «Про основи національного супротиву»¹.

Цілком закономірно, що критерії, запропоновані нами вище, є складними військово-політичними показниками, і потребують серйозних досліджень. Тому з метою підтвердження надання місту почесної відзнаки «Місто-герой України» за критеріями, запропонованими нами, доцільно створити спеціальні експертні групи із залученням представників сил національної безпеки та оборони України, органів місцевого самоврядування, а також військових істориків і учасників бойових дій за оборону або звільнення міста. Підготовка висновків щодо порушених перед Президентом України клопотань про нагородження державними нагородами України відповідно до чинного законодавства покладена на Комісію державних нагород та геральдики². Зазначена комісія також наділена правом утворювати робочі, експертні групи для опрацювання питань, що належать до її компетенції³. Тому, вважаємо доцільним утворити експертну групу з розгляду питань щодо присвоєння містам України почесного звання «Місто-герой України» при Комісії державних нагород та геральдики.

Іншим важливим питанням, яке доцільно було б висвітлити в Положенні про почесну відзнаку «Місто-герой» є визначення ініціюючої інституції щодо присвоєння цієї відзнаки. На сьогодні, формально, такою інституцією є Президент України, адже саме його Указами було встановлено та присвоєно цю почесну відзнаку. Проте, на нашу думку, подання щодо присвоєння почесної відзнаки «Місто-герой України» мало б

¹ Про основи національного супротиву: Закон України від 16 липня 2021 року

² Питання Комісії державних нагород та геральдики: Указ Президента України від 31 грудня 2011 року № 1211/2011. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1211/2011#n24> (дата звернення: 13.06.2022)

³ Там само.

виходити від органів влади цих міст, а саме від місцевих органів самоврядування.

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад входить розгляд клопотання підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності і внесення у встановленому порядку до відповідних органів виконавчої влади подання про нагородження державними нагородами України¹. Отже, теоретично, якщо клопотання про нагородження виходить «знизу», тобто від представників певної громади (у нашому випадку – громади міста), то таке клопотання підлягає розгляду виконавчим органом міської ради із наступним формуванням подання про нагородження. З іншого боку, органи місцевого самоврядування міста також можуть виступати ініціаторами присвоєння місту відзнаки «Місто-герой України». В будь-якому випадку, рішення про нагородження чи не нагородження приймає Президент України після опрацювання такого питання в Офісі Президента України².

Таким чином, механізм присвоєння звання «Місто-герой України» мав би виглядати наступним чином: Складання клопотання про присвоєння відзнаки представниками громади, його розгляд органом місцевого самоврядування та формування відповідного подання до Офісу Президента України → Розгляд подання Офісом Президента України та створення відповідної експертної групи при Комісії державних нагород та геральдики з метою підтвердження можливості присвоїти місту почесну відзнаку «Місто-герой України» → Робота зазначеної експертної групи, кінцевим результатом якої є висновок Комісії державних

¹ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР.

² Про Положення про Офіс Президента України: Указ Президента України від 25 червня 2019 року № 436/2019.

нагород та геральдики щодо можливості або неможливості присвоїти місту почесну відзнаку «Місто-герой України» → Видання відповідного Указу Президента України щодо присвоєння місту почесної відзнаки «Місто-герой України».

Важливо зазначити, що робота експертних груп з розгляду питань щодо присвоєння містам почесної відзнаки «Місто-герой України» буде доцільна не тільки по відношенню до тих міст, яким цю відзнаку, можливо, ще буде надано, а й щодо міст, які вже її отримали. Робота експертних груп щодо дослідження обставин оборони Маріуполя, Бучі, Ірпеня, Харкова та інших міст-героїв України дозволить легітимізувати присвоєння почесної відзнаки цим містам, надасть задокументовані приклади героїзму та стійкості оборонців та мешканців цих міст та забезпечить інформаційне поле навколо міст-героїв України від ідеологічних диверсій країни-агресора як на сучасному етапі, так і в майбутньому.

Іншим питанням, яке необхідно прописати в Положенні, є встановлення спеціальної відзнаки для міст-героїв України. Нагадаємо, що в СРСР містам-героям видалася почесна грамота, а також вручався орден Леніна та медаль «Золота Зірка». І якщо місто орденом Леніна могло нагороджуватись відповідно до його статуту¹, то медаль «Золота Зірка» була відзнакою Героїв Радянського Союзу і, теоретично, мала б вручатися тільки фізичним особам². Отже, щодо нагородження орденами й медалями міст-героїв СРСР існувала невідповідність вимогам статутів нагород, і таку помилку варто не допустити при відзначенні міст-героїв України.

На сьогодні український орден «Золота зірка» вручається лише особам, які були удостоєнні звання «Герой України»³, а

¹ Леніна орден: Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі.

² "ЗОЛОТА ЗІРКА", медаль. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й.

³ Про звання Герой України: Указ Президента України від 2 грудня 2002 року № 1114/2002.

отже про нагородження цим орденом міст не може бути мови. Не можуть вручатися містам й інші ордени України, адже відповідно до їх статутів ними можуть нагороджуватися лише громадяни України, іноземці або особи без громадянства^{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7}. Тому, на нашу думку, для відзначення міст-героїв України необхідно обмежитись врученням представникам міст відповідної почесної грамоти та встановленням у місті-герої відповідного обеліска.

Зовнішній вигляд почесної грамоти до почесної відзнаки «Місто-герой України» та обелісків в містах-героях України відповідно до своєї компетенції має розробити Комісія державних нагород та геральдики. З метою залучення широких кіл населення до процесів увіковічення пам'яті про подвиги міст-героїв України розроблення почесної грамоти та обеліска пропонуємо провести у формі відкритого конкурсу, ініціювати проведення якого Комісія державних нагород та геральдики має право відповідно до чинного законодавства⁸.

Розглянемо також і місце міст-героїв України в патріотичному вихованні. Стратегія національно-патріотичного виховання передбачає, що таке виховання здійснюється в усіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема в освіті і науці, культурі і мистецтві, рекламі, відновленні та збереженні

¹ Про орден Свободи: Указ Президента України від 20 травня 2008 року № 460/2008.

² Про заснування відзнаки Президента України "Орден князя Ярослава Мудрого": Указ Президента України від 23 серпня 1995 року № 766/95.

³ Про встановлення відзнаки Президента України – ордена "За заслуги": Указ Президента України від 22 вересня 1996 року № 970/96.

⁴ Про орден Богдана Хмельницького: Указ Президента України від 30 січня 2004 року № 112/2004.

⁵ Про орден Героїв Небесної Сотні: Указ Президента України від 3 листопада 2014 року № 844/2014.

⁶ Про встановлення відзнаки Президента України – ордена «За мужність»: Указ Президента України від 21 серпня 1996 року № 720/96.

⁷ Про орден Данила Галицького: Указ Президента України від 30 липня 2003 року № 769/2003.

⁸ Питання Комісії державних нагород та геральдики

національної пам'яті, краєзнавстві, туризмі, охороні довкілля тощо¹. Отже, інформацію про міста-герої України та подвиг їх захисників необхідно інтегрувати у визначені сфери суспільного життя. Тим більш, що на сьогодні існують приклади активного пропагування історії міст-героїв України на телебаченні: під час єдиного телемарафону "Єдині новини" замість реклами транслюється, зокрема, цикл роликів "Нескорені міста України", присвячений містам-героям України та іншим містам, які сьогодні чинять активний опір загарбнику.

Наявність в нашій державі власних міст-героїв потребує відповідного корегування освітнього процесу. Оскільки реалізація державної політики національно-патріотичного виховання в закладах освіти покладена на Міністерство освіти і науки України², пропонуємо зазначеному центральному органу виконавчої влади внести зміни до освітніх програм, в першу чергу, до програм з історії України, з метою висвітлення в навчально-методичних матеріалах історії міст-героїв України та впливу їх захисту на хід російсько-української війни.

Не менш важливе значення міста-герої України мають і для культурної політики держави. Функції щодо формування та реалізації державної політики у сферах культури, популяризації України в світі, стратегічних комунікацій, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, відновлення та збереження національної пам'яті покладено на сьогодні на Міністерство культури та інформаційної політики України³ (МКІП). Вшанування подвигу

¹ Про стратегію національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019.

² Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.06.2022).

³ Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 року № 885.

захисників та жителів українських міст-героїв, розповсюдження всебічної інформації про міста-герої України є пріоритетним напрямком розвитку в сфері популяризації України в світі, а оскільки визначення таких напрямків є прерогативою діяльності МКІП, зазначеному міністерству доцільно було б розробити відповідні просвітницькі проекти, залучаючи до них підпорядковані МКІП установи та організації. Інформування про подвиг міст-героїв України, підкреслення значення їх захисту для збереження суверенітету та територіальної цілісності України також важливо у контексті реалізації державної політики з питань тимчасово окупованих територій України та населення, що на них проживає, у який МКІП бере безпосередню участь¹, тим більш, що міста-герої України Волноваха, Маріуполь та Херсон на сьогодні перебувають під окупацією.

Використання фактів боротьби за міста-герої України та самого факту їх існування доцільно використати і в такій сфері життєдіяльності суспільства і патріотичного виховання, як кіномистецтво. Державному агентству з питань кіно у межах своїх повноважень, визначених відповідною постановою Кабінету Міністрів України², доцільно організувати та провести конкурс з відбору проектів, присвячених створенню аудіовізуальних творів про міста-герої України та їх захист під час російсько-української війни, сприяти виробництву фільмів про ці міста, а також організувати та провести відповідні культурні заходи (фестивалі, кіно виставки та ін.) з метою популяризації міст-героїв України.

Захист міст-героїв України, безумовно, є і буде частиною національної пам'яті Українців. Центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського

¹ Там само

² Про затвердження Положення про Державне агентство України з питань кіно: постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2014 року № 277.

народу, є Український інститут національної пам'яті (УІНП)¹. З метою виконання своїх функцій УІНП здійснює низку заходів, зокрема: ініціює спорудження пам'ятників, пам'ятних знаків; організовує роботу зі збирання інформації, створення та наповнення баз даних щодо свідчень очевидців дій, спрямованих на захист незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України; сприяє виготовленню друкованої продукції, кіно- та відеопродукції, сценічному та іншому художньому втіленню образів історичного минулого; забезпечує підготовку наукових та науково-популярних видань щодо популяризації історії України тощо². Цілком закономірно, що міста-герої України стали об'єктом діяльності УІНП. Зокрема, у травні 2022 року в Києві, а згодом і в деяких містах європейських країн (Вільнюс, Варшава, Брюссель, Берлін та ін.) УІНП на замовлення МКІП було відкрито виставку, присвячену агресії Російської Федерації проти України, в якій, зокрема, надається інформація й про міста-герої України³. Щоправда, мужність і героїзм як причина надання почесної відзнаки на виставці вказані лише щодо Маріуполя, якому присвячено окремий стенд. Щодо інших міст-героїв зазначено, що такий статус вони отримали через те, що "протягом першого місяця війни найбільше постраждали від російської навали"⁴. Отже, як бачимо, на сьогодні існує нагальна потреба у виробленні єдиної стратегії відображення національної пам'яті про захист міст-героїв України, що цілком входить до компетенції УІНП. Також доцільно в межах повноважень УІНП

¹ Деякі питання Українського інституту національної пам'яті: постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 року № 684.

² Там само

³ В європейських столицях відкривається виставка про війну Російської Федерації з Україною: УІНП. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/v-evropeyskyh-stolycyah-vidkryvayetsya-vystavka-pro-viynu-rosiyskovi-federaciyi-z-ukrayinoju> (дата звернення: 14.06.2022)

⁴ Україна. Війна в Європі. URL: <https://mega.nz/folder/A5IkRQhZ#uMvjMyX3Muy3LOEPFtNVAA> (дата звернення: 14.06.2022)

організувати проведення опитувань учасників захисту та мешканців міст-героїв, видання відповідної виставкової та наукової продукції. Такі кроки дозволять поширити інформацію про захист міст-героїв України не тільки серед населення країни, а й у Світі, та, беззаперечно, сприятимуть патріотичному вихованню українців.

З метою здійснення національно-патріотичного виховання молоді в Україні функціонує державний заклад позашкільної освіти Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді (далі – Державний центр НПВ). Одними з головних завдань Державного центру НПВ є формування ціннісних орієнтирів та утвердження національно-патріотичної свідомості дітей та молоді та виховання у дітей та молоді патріотизму, любові до України¹. Міста-герої України, на нашу думку, гармонійно поєднують в собі як ідеї патріотичного виховання, так і напрям краєзнавства та туризму. Державний центр НПВ для виконання покладених на нього завдань може організовувати конкурси на знання історії міст-героїв України, проводити екскурсійну діяльність в містах-героях та організовувати краєзнавчо-туристичні поїздки молоді до міст-героїв України тощо.

3. Висновки

Отже, на сьогодні "Місто-герой України" – це почесна відзнака, встановлена Указом Президента України та надана (на середину червня 2022 року) десяти містам: Бучі, Волновасі, Гостомелю, Ірпеню, Маріуполю, Миколаєву, Охтирці, Харкову, Херсону та Чернігову. Історичний досвід встановлення та вручення такої відзнаки у радянські часи свідчить про необхідність легітимізації надання цієї почесної відзнаки, а саме

¹ Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді (УДЦНПВКТУМ). URL: <https://patriotua.org/> (жата звернення: 14.06.2022)

встановленню чітких критеріїв її надання тому чи іншому місту, що підтверджується відповідними нормативно-правовими актами. Тому нами запропоновано розробити та затвердити положення про почесну відзнаку "Місто-герой України", в якому необхідно визначити статус такої відзнаки, підстави для її вручення, атрибути цієї відзнаки, а також суб'єктний склад клопотання про нагородження та затвердження нагородження. Затвердження запропонованого нами положення буде потребувати внесення змін як до нормативно-правових актів України (в першу чергу, до Закону України "Про державні нагороди"), та і до діяльності державних суб'єктів (утворення експертних груп при Комісії державних нагород та геральдики з метою дослідження обставин оборони або звільнення міст-героїв України або міст, які на цю відзнаку лише претендують).

Факт надання містам України почесної відзнаки "Місто-герой України" доцільно використати у процесі патріотичного виховання населення країни. Тому у діяльності центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах суспільного життя, охоплених заходами патріотичного виховання, необхідно передбачити заходи з метою дослідження історії, популяризації подвигу та захисників міст-героїв України з метою удосконалення процесів патріотичного виховання.

Зазначимо, що війна ще триває, і на нашу думку, повноцінна реалізація цих заходів можлива лише після завершення війни.

4. Рекомендації

Одержувач рекомендації	Зміст рекомендації	Очікувані результати
Офіс Президента України	Розроблення та затвердження положення "Про почесну відзнаку "Місто-герой України", в	Розроблення та затвердження положення "Про почесну відзнаку

	<p>якому необхідно зазначити:</p> <p>1) статус відзнаки "Місто-герой України" (<i>Почесна відзнака "Місто-герой України" є президентською відзнакою</i>); 2) підстави для її вручення (<i>Почесною відзнакою "Місто-герой України" нагороджуються міста України, під час оборони або звільнення яких у ході відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України були проявлені масовий подвиг, героїзм і стійкість</i>);</p> <p>3) суб'єктний склад клопотання про нагородження (<i>право клопотання про нагородження пропонується надати місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування</i>);</p> <p>4) суб'єктний склад клопотання про нагородження (<i>нагородження почесною відзнакою "Місто-герой України" здійснює Президент України своїм Указом</i>);</p> <p>5) атрибути відзнаки "Місто-герой України", суб'єкти отримання таких атрибутів та місце їх зберігання або встановлення (<i>Почесна грамота міста-героя</i></p>	<p>"Місто-герой України"</p>
--	--	------------------------------

	<i>України, зразок якої затверджено Комісією Державних нагород та геральдики, вручається міському голові міста-героя та зберігається у приміщенні міської ради; У містах-героях України встановлюються обеліски, зразок яких затверджено Комісією Державних нагород та геральдики).</i>	
Комісія державних нагород та геральдики	<p>1. Утворення експертних груп для дослідження обставин подвигів та масового героїзму, здійснених під час оборони або звільнення міст-героїв України та міст, які претендують на нагородження почесною відзнакою "Місто-герой України".</p> <p>2. Розроблення ескізного проекту та опису грамоти до почесної відзнаки "Місто-герой України".</p> <p>3. Розроблення ескізного проекту та опису обелісків, які необхідно встановити у містах-героях України.</p>	<p>1. Робота експертних груп, результатом якої є видання обґрунтованих висновків щодо підстав для нагородження міст почесною відзнакою "Місто-герой України".</p> <p>2. Ескізний проект та опис грамоти до почесної відзнаки "Місто-герой України".</p> <p>3. Ескізний проект та опис обелісків, які необхідно встановити у містах-героях України.</p>
Верховна Рада України	Внесення змін до Закону України "Про державні нагороди", в який необхідно	Зміни до Закону України "Про державні

	додати відомості про президентську відзнаку – почесну відзнаку "Місто-герой України".	нагороди", легітимізація почесної відзнаки "Місто-герой України".
Міністерство освіти і науки України	Внесення змін до освітніх програмз метою висвітлення в навчально-методичних матеріалах історії міст-героїв України та впливу їх захисту на хід російсько-української війни.	Популяризація інформації про міста-герої України, виконання заходів Стратегії національно патріотичного виховання.
Міністерство культури та інформаційної політики України	Розроблення просвітницьких проєктів про подвиг міст-героїв України	Популяризація інформації про міста-герої України, виконання заходів Стратегії національно патріотичного виховання.
Державне агентство з питань кіно	1. Організація та проведення конкурсів з відбору проєктів, присвячених створенню аудіовізуальних творів про міста-герої України та їх захист під час російсько-української війни. 2. Розроблення та виконання програми виробництва фільмів про міста-герої України. 3. Організація та проведення культурних заходів (фестивалі, кіно виставки та ін.) з метою	Популяризація інформації про міста-герої України, виконання заходів Стратегії національно патріотичного виховання.

	популяризації міст-героїв України.	
Український інститут національної пам'яті	1. Вироблення єдиної стратегії відображення національної пам'яті про захист міст-героїв України. 2. Організація проведення опитувань учасників захисту та мешканців міст-героїв, видання відповідної друкованої та аудіовізуальної виставкової та наукової продукції	Популяризація інформації про міста-герої України, виконання заходів Стратегії національно патріотичного виховання.
Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді	1. Організація конкурсів на знання історії міст-героїв України. 2. Проведення екскурсійної діяльності в містах-героях України. 3. Організація краєзнавчо-туристичних поїздок молоді до міст-героїв України	Популяризація інформації про міста-герої України, виконання заходів Стратегії національно патріотичного виховання.

Список використаних джерел

1. "ЗОЛОТА ЗІРКА", медаль. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во "Наукова думка", 2005. 672 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zolota_zirka_medal (дата звернення: 09.06.2022)
2. В європейських столицях відкривається виставка про війну Російської Федерації з Україною: УІНП. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/v-yevropeyskyh-stolycyah-vidkryvayetsya-vystavka-pro-viynu-rosiyskovi-federaciyi-z-ukrayinoyu> (дата звернення: 14.06.2022)

3. Війна і міф. Невідома Друга світова / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2016. 272 с. : іл.
4. Города-герои. Города воинской славы России. Москва: Росвоенцентр; издательство "Армпресс". 2013. 200 с., ил.
5. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 року № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.06.2022)
6. Деякі питання Українського інституту національної пам'яті: постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 року № 684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.06.2022)
7. Корнилова М. Ю. Патриотическое воспитание курсантов морского ВУЗа на традиция города-героя: автореф. дис. ... канд. педаг. наук: 13.00.08. Новгородский государственный университет имени Ярослава Мудрого. Великий Новгород, 2017. 24 с.
8. Ладоненко М. І. Комеморативні монети України як прояв національної ідентичності в умовах євроінтеграції. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2017. № 4. С. 256–259.
9. Леніна орден: Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во "Наукова думка", 2009. 790 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Lenina_orden (дата звернення: 09.06.2022)
10. Лихачёва М. Н. Патриотическое воспитание детей дошкольного возраста через организацию проектной деятельности. Региональный этап XXIX Международных Рождественских образовательных чтений "Александр Невский: Запад и Восток, историческая память народа" (10

- января 2021 года) : сб. стат. / под общ. ред. Владимира (Иким) Митрополита Омского и Таврического. Москва : Издательство «Перо», 2021. 337 с. С. 272–275.
11. Мартъянова И. А. Ознакомление детей с событиями Великой Отечественной войны через дидактическую игру «Города-герои». Киров, 2020. 140 с. С. 96–98.
 12. Назарчук А. А. Формування патріотичної свідомості та героїко-патріотичних почуттів у процесі військово-патріотичного виховання школярів. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2011 рік / За ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. ілоцерківець. Івано-Франківськ: Типовіт, 2012. Вип. 2. 352 с.С. 166–170.
 13. О награждении города Киева орденом Ленина: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 21 июня 1961 года.
 14. О Положении о почетном звании "Город-герой". Указ Президиума Верховного Совета СССР № 3566-VI от 8 мая 1965 года. Ведомости Верховного Совета СССР. 1965. N 19. ст. 248, пункт 7.
 15. Об утверждении положения о высшей степени отличия - звании "Город-Герой" от 8 мая 1965 года. (с изм. и доп., внесенными Указом Президиума Верховного Совета СССР от 18.07.1980 № 2523-X). Ведомости ВС СССР. 1980. N 30. ст. 613.
 16. Об учреждении медали "За оборону Киева": Указ Президиума Верховного Совета СССР от 21 июня 1961 года.
 17. Овчарова О. М. Моральне виховання учнівської молоді у 50-80-ті роки ХХ ст. (на матеріалі педагогічної періодики). Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. МП Драгоманова]. Сер.: Педагогічні та історичні науки. 2013. № 115. С.150–155.

18. Питання Комісії державних нагород та геральдики: Указ Президента України від 31 грудня 2011 року № 1211/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1211/2011#n24> (дата звернення: 13.06.2022)
19. Попов А.Д. "Созвездие вечной славы": города-герои Советского Союза в географическом и символическом пространстве. Новое прошлое / The New Past. 2019. № 2. С. 70–87.
20. Приказ Верховного Главнокомандующего от 1 мая 1945 года № 20. Красная Звезда. 1945. № 102 (6090). С. 1.
21. Про встановлення відзнаки Президента України – ордена "За заслуги": Указ Президента України від 22 вересня 1996 року № 970/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/870/96#Text> (дата звернення: 13.06.2022)
22. Про встановлення відзнаки Президента України – ордена "За мужність": Указ Президента України від 21 серпня 1996 року № 720/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720/96#Text> (дата звернення: 13.06.2022)
23. Про встановлення почесної відзнаки "Місто-герой України": Указ Президента України від 6 березня 2022 року № 111/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111/2022#Text> (дата звернення: 31.05.2022)
24. Про державні нагороди України: Закон України від 16 березня 2000 року № 1549-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14#Text> (дата звернення: 08.06.2022)
25. Про заснування відзнаки Президента України "Орден князя Ярослава Мудрого": Указ Президента України від 23 серпня 1995 року № 766/95. URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/766/95#Text> (дата звернення: 13.06.2022)
26. Про затвердження Положення про Державне агентство України з питань кіно: постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2014 року № 277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/277-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.06.2022)
27. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.06.2022)
28. Про звання Герой України: Указ Президента України від 2 грудня 2002 року № 1114/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1114/2002#Text> (дата звернення: 13.06.2022)
29. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.06.2022)
30. Про орден Богдана Хмельницького: Указ Президента України від 30 січня 2004 року № 112/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112/2004#Text> (дата звернення: 13.06.2022)
31. Про орден Героїв Небесної Сотні: Указ Президента України від 3 листопада 2014 року № 844/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/844/2014#Text> (дата звернення: 13.06.2022)
32. Про орден Данила Галицького: Указ Президента України від 30 липня 2003 року № 769/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769/2003#Text> (дата звернення: 13.06.2022)

33. Про орден Свободи: Указ Президента України від 20 травня 2008 року № 460/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460/2008#Text> (дата звернення: 13.06.2022)
34. Про основи національного супротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 08.06.2022)
35. Про Положення про Офіс Президента України: Указ Президента України від 25 червня 2019 року № 436/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/2019#Text> (дата звернення: 09.06.2022)
36. Про присвоєння почесної відзнаки "Місто-герой України": Указ Президента України від 24 березня 2022 року № 164/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1642022-41797> (дата звернення: 31.05.2022)
37. Про стратегію національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 13.06.2022)
38. Україна. Війна в Європі. URL: <https://mega.nz/folder/A5IkRQhZ#uMvjMyX3Muy3LOEPftNVAА> (дата звернення: 14.06.2022)
39. Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді (УДЦНПВКТУМ). URL: <https://patriotua.org/> (жата звернення: 14.06.2022)

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РЕАГУВАННЯ НА КРИЗОВІ СИТУАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6810954>

Хитра О.¹, Чистоклетов Л.²

Annotation. Almost four months have passed since the Russian aggression against Ukraine in 2022, and during this period, our heroic Armed Forces, masterfully finishing off the Russian enemy, dispelled the so-called "invincibility" course of the Russian rotten military "machine" and all its inability to conduct military operations.

Starting with the annexation of Crimea and the artificial creation of the "DPR and LPR" unrecognized by the countries of the world, the undeclared war by the Russian Federation turned into a full-scale criminal aggression against Ukraine.

The analysis of the study of the legal provision of responding to a military-political threat that encroaches on the national security of Ukraine once again points to the relevance of the specified scientific development, which requires, in the conditions of the Russian-Ukrainian war, the improvement of the regulatory framework and the adoption of new changes and recommendations for their optimization.

Keywords: crisis situations, response, Russian aggression.

¹ Олександра Хитра, д.ю.н., доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу, Львівський державний університет внутрішніх справ; e-mail: olexandrahitra@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3632-5101>

² Леонтій Чистоклетов, д.ю.н., професор, професор кафедри адміністративного та інформаційного права, Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; e-mail: leon1949@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3306-1593>

1. Вступ

З часу російської агресії проти України у 2022 році минуло майже чотири місяця і за цей період наші героїчні Збройні Сили, майстерно добиваючи російського ворога, розвіяли так звану ходу «непереможності» російської гнилої військової «машини» та всю її нездатність ведення військових операцій.

Починаючи з анексії Криму та штучного створення невизнаних країнами світу «ДНР та ЛНР», неоголошена Російською Федерацією війна переросла у повномасштабну злочинну агресію проти України.

Станом на 31 січня 2021 року, за даними Управління верховного комісара ООН з прав людини, загальна кількість людських втрат у російсько-українській війні (з 2014) становить 42-44 тисяч осіб, з яких загинуло 13100-13300 осіб, а було поранено 29500-33500. Ця кількість включає 3375 загиблих і 7000-9000 поранених цивільних осіб, приблизно 4150 загиблих і 9700-10700 поранених українських військових, а також приблизно 5700 загиблих і 12700-13700 поранених проросійських бойовиків.¹ До цього числа входять як загиблі безпосередньо від бойових дій, так і внаслідок необережного поводження зі зброєю та вибухівкою, ДТП, хвороб під час служби в зоні конфлікту, а також убивств і самогубств [1].

Першою жертвою російського вторгнення в Україну став Решат Аметов. Він був викрадений 3 березня 2014 року о 12:00 з мітингу на підтримку України, вивезений російськими спецслужбами у гори, де його піддавали тортурам і, понівеченого, стратили вистрілом у голову. За словами Юрія

¹ ООН підрахувала кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Radio Свобода* (укр.). Архів оригіналу за 24 лютого 2021. Процитовано 25 лютого 2021.

Бутусова, таким чином російська сторона вчинила акт залякування.^{1 2}

Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні, як з Криму, так і зі східних регіонів країни, на травень 2014 року у російсько-українській війні (з 2014) досягла 10 тисяч осіб, з яких щонайменше третина - діти, повідомляє Управління Верховного комісара ООН у справах біженців³, а станом на березень 2015 року, за даними ООН, число внутрішньо переміщених осіб всередині України сягнуло 1 мільйона 177 тисяч осіб, за кордоном налічувалося понад 760 тисяч біженців, таким чином загальне число осіб, що покинули свої домівки становило майже 2 млн осіб⁴[1].

На кінець червня 2022 року, незважаючи на шалені втрати ворога (понад 35 тисяч загиблих, не рахуючи поранених), Збройні Сили України ведуть успішні бойові дії, відстоюючи територіальну цілісність, незалежність та державний суверенітет України.

Таким чином, Україна опинилася перед військово-політичною загрозою, яка в ході повномасштабної російської агресії у 2022 році обернулася чисельною загибеллю мирного населення з руйнуванням та знищенням великої кількості комунікацій міст та сіл держави. Ворог з порушенням норм міжнародного права варварські вбиває дітей, руйнує школи та вищі навчальні заклади. За повідомленням прес-служби Офісу

¹ Решат Аметов - перший українець, убитий Росією при вторгненні в Україну (укр.). Архів оригіналу за 4 березня 2017. Процитовано 3 березня 2017.

² Gazeta.ua (3 березня 2017). Три года назад россияне убили первого украинца с момента незаконного вторжения РФ. *Gazeta.ua* (ru-RU). Архів оригіналу за 3 березня 2017. Процитовано 3 березня 2017

³ Кількість біженців з Криму і зі сходу України досягла 10 тисяч — ООН // «Корреспондент.net», 20 травня 2014. Архів оригіналу за 15 червня 2014. Процитовано 14 червня 2014.

⁴ Ukraine: Overview of population displacement (as of 23 March 2015). Архів оригіналу за 29 жовтня 2016. Процитовано 17 квітня 2017

генерального прокурора через військову агресію Росії в Україні у 2022 році на кінець червня постраждали 948 дітей – 338 дітей загинуло та понад 610 поранено.

Раніше станом на 16 червня 2022 року найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 297, Харківській – 170, Київській – 116, Чернігівській – 68, Луганській – 54, Херсонській – 52, Миколаївській – 48, Запорізькій – 30, Сумській – 17 [2].

За межі території України з 24 лютого 2022 року було евакуйовано понад шести мільйонів українського населення.

За час повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну у 2022 році станом на 3 червня правоохоронці загалом зареєстрували 22 678 злочинів. Із них 15 446 – воєнні злочини.

Перш ніж визначити правові засади міжнародного та вітчизняного законодавства у сфері забезпечення реагування на кризові ситуації, що в наслідок російської агресії загрожують національній безпеці України, необхідно звернутися до міжнародної практики нормативно-правового захисту населення від зовнішніх та внутрішніх загроз з метою оптимального проведення заходів щодо їх подолання.

2. Результати

Одним з основних міжнародних актів, який на підставі реалізації принципу верховенства права регулює правові відносини при виникненні надзвичайних ситуацій виступають основні положення Загальної декларації прав людини, яка прийнята резолюцією Генеральної асамблеї ООН 10 грудня 1948 року [3]. Україною ратифікація резолюції відбулась лише 17 липня 1997 року. Значимість вказаного правового акту полягає в тому, що він є гірким загальним підсумком безпосереднього досвіду Другої Світової Війни¹ [4] і уявляє глибинне політичне,

¹ Загальні втрати військових та цивільного населення під час війни за різними даними становлять від 50 до 75 мільйонів людей.

правове, соціальне, культурне та духовне вираження невід'ємних прав, якими наділено все людство. Через весь зміст резолюції широкою канвою проходить зміст положення людини щодо її прав на життя, здоров'я та засудження рабства, незалежно чи то в умовах мирного, чи воєнного періоду.

Не менш важливим міжнародним правовим актом, в якому реалізуються положення людини під час виникнення надзвичайних ситуацій є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 року (далі – Конвенція). Стаття 4 Конвенції вказує, що «нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані, за виключенням «випадків надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю добробуту суспільств» [5]. Крім того, у статті 5 Конвенції було визнано, що <...> «Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не можна бути позбавлено свободи, крім випадків... встановлених законом...» [5].

Військово-політична ситуація, яка склалася в наслідок злочинною російською агресією з так званою «військовою операцією» занепокоїла та привернула пильну увагу не лише в європейських країнах, але і у всьому світі. Ще лишилося у пам'яті багатьох людей спогади про буремні часи війни 1939-1945 років з її руйнівними наслідками для всього світу. Всесвітня громадськість, пам'ятаючи смерть та горе попередньої повномасштабної війни, робить все, щоб не допустити початку Третьої світової війни з застосуванням атомної зброї. Особливо це знають народи Богемії та Моравії де було встановлено 15 березня 1939 Гітлеровською Німеччиною етнічно-чеський протекторат. Також незгладимою у пам'яті більшості народу Польщі залишилися спогади від часів Другої Світової Війни, яка розпочалася у вересні 1939 року. Польща як і сьогоднішня Україна прийняла першою воєнний удар від ворога.

З приводу злочинного вторгнення російських окупантів на територію України, 2 березня 2022 року було скликано засідання ООН, на якій було прийнято Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Агресія проти України» (далі - Резолюція). Членами Генеральної Асамблеї ООН відповідно до п. РР6 РР12, *висловлюючи серйозну стурбованість повідомленнями про напади на цивільні об'єкти, такі як житлові будинки, школи та лікарні, а також про жертви серед цивільного населення, включаючи жінок, літніх людей, людей з обмеженими можливостями та дітей та відповідно до п. РР13, визнаючи, що військові дії Російської Федерації на суверенній території України мають такий масштаб, якого міжнародне співтовариство не бачило в Європі протягом десятиліть, і що необхідні термінові дії, щоб врятувати це покоління від лиха війни, Резолюцією було висунуто вимогу від Російської Федерації негайно, повністю та безумовно вивести всі свої збройні сили з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів [6].*

Резолюцію, за виключенням самої Росії, Сирії, Північної Кореї, Білорусі та Еритреї, підтримало 141 держава ООН, що є рекордною кількістю голосів з 2014 року.

«Ця резолюція є не лише важливим політичним сигналом ізоляції Росії та фіксацією її злочинів, у тому числі агресії. Її також використовують у міжнародних судах», - підкреслив Д. Кулеба [7].

Крім того, у виступі Генерального секретаря на зустрічі з журналістами після голосування в Генеральній Асамблеї ООН щодо України було виражено єдина оцінка щодо територіальної цілісності і суверенітету України, які були порушені Росією в наслідок агресії проти України.

Зважаючи на широкомасштабність та далекоглядність ведення загарбницької російської війни з прогнозованим посяганням на східні регіони Європейського Союзу О. Загребельний констатує, що «Локальні війни і воєнні конфлікти

становлять сьогодні одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки» [8, с. 49].

У Звіті про результати за 2021 рік представництва Організації Об'єднаних Націй в Україні зазначається, що «...Хоча ні тривалість, ні результат війни (російсько-української) ще не зрозумілі, уже зрозумілими є наявність негативного впливу на людей та пріоритетні потреби відновлення. Вони склали основу Перехідної програми ООН для України, яка замінює Рамкову програму партнерства ООН, термін дії якої закінчується у 2022 році, і охоплює наступні 18 місяців. Перехідна рамка служитиме для підтримки та доповнення зусиль України щодо реагування, відновлення та реконструкції та стратегічно керує реакцією ООН на триваючу війну та її наслідки, від найтерміновіших до середньострокових» [9].

Ще одним з кричущих обставин, який ще залишається не вирішеним – це стан перебування наших військовополонених, які понад восьми років в наслідок їх захоплення незаконними формуваннями ДЛНР знаходяться у російських катівнях. Загрозливим для життя та здоров'я є також стан перебування захисників Маріуполя полку «Азов», національної гвардії та прикордонників, які майже три місяці героїчно боронили місто, знищили понад 6 тисяч живої сили ворога та відтягнули на себе дванадцятитисячне вороже військо з'єднання. До речі, командирів героїв-захисників, нехтуючи норми міжнародного права, російські агресори перевезли у Лефортово до Москви. А виродки з незаконнопроголошених так званих «ЛНР» та «ДНР» «горять бажанням» засудити героїв-захисників до розстрілу! Таке злодійське ставлення до військовополонених суперечить нормам Конвенції про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція) від 18 жовтня 1907 року де у статті 1 вказано, що «Договірні держави видають своїм сухопутним військам накази, які відповідають Положенню про закони і звичаї війни на суходолі, що додається до цієї Конвенції», а в статті 3 Конвенції

зазначається, що «Воююча сторона, яка порушує норми зазначеного Положення, підлягає відповідальності у формі відшкодування збитків, якщо для цього є підстави. Вона є відповідальною за всі дії, вчинені особами, які входять до складу її збройних сил» [10].

У розкритті зазначеної тематики слід звернути увагу на досвід роботи Організації Об'єднаних Націй у забезпеченні міжнародних операцій з надання допомоги в умовах надзвичайних ситуацій. Так, основи безпеки людства, які закладені у Резолюцію Генеральної Асамблеї Об'єднаних Націй 46/182 «Зміцнення координації гуманітарної допомоги надзвичайного

характеру Об'єднаними Націями», повністю віддзеркалюються та доповнюються у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/71/129 від 26 січня 2017 року «Безпека і захист гуманітарного персоналу та захист персоналу Організації Об'єднаних Націй», резолюції Ради Безпеки про захист гуманітарного персоналу, а також включаючи резолюцію 2175 (2014 року) від 29 серпня 2014 року.

Мінливий характер загроз, з якими персонал Організації Об'єднаних Націй стикається при розгортанні конфліктів, визначає те, що «...у 2015 році від інцидентів, які порушували безпеку і захист, постраждали 1819 осіб, або 1,01 відсотка від загальної чисельності персоналу системи Організації Об'єднаних Націй, при цьому 39 співробітників загинули (з них 23 - в результаті актів насильства, а саме – злочинів, терористичних актів і збройного конфлікту), 229-ох було поранено (з них 99 - в результаті актів насильства), 21-го викрадено, 69 арештовано або затримано і у 405-ти випадках повідомлено про залякування і утиски. Необхідно відзначити, що ці цифри не враховують персонал Організації Об'єднаних Націй, який не належить до системи забезпечення безпеки Організації Об'єднаних Націй, наприклад, місцевих співробітників, з яких 21 особа у 2015 році

отримала поранення, 3 – викрадені, 30 – арештовані або затримані і у 80-ти випадках повідомлено про їх залякування та утиску» [11]. Лише у 2020 році на сході України у гібридній війні Росії проти України було атаковано 475 працівників гуманітарної допомоги: 108 вбитих, 242 поранених і 125 викрадених (згідно даних ООН в Україні) [12].

Найбільш ураженим у військових конфліктах є медичний та гуманітарний персонал, на якого покладено весь тягар у наданні невідкладної медичної допомоги на полі ведення бойових дій. І не зважаючи на шалені обстріли, медичний персонал не залишає бойового місця і надає кваліфіковану медичну допомогу, дотримуючись всіх канонів поваги до людської гідності, рятуючи поранених ціною свого життя.

Не меншою оптимальною та найбільш сприятливою моделлю у подоланні виникнення загрози є методика «DSMA-Notice», яка¹ взята на озброєння Об'єднаним Королівством. Сутність вказаної моделі полягає у офіційному зверненні Уряду країни до редакторів новин не інформувати і не транслювати матеріали щодо стану політичної, економічної та інформаційної безпеки, які носять конфіденційний характер і належать до юрисдикції національної безпеки.

Нам імпонує також механізм удосконалення системи планування та спільного реагування на надзвичайні ситуації, який запроваджується в НАТО. Координаційним центром цього реагування виступає Комітет НАТО з планування на випадок надзвичайних ситуацій (КПНС). Метою його діяльності є запровадження організаційно-правових заходів, спрямованих на підвищення рівня готовності держав-членів РЄАП до ліквідації наслідків техногенних катастроф та стихійних лих.

¹ Успішно започаткована була з 1912 року та зазнала певної модернізації і працювала як D-Notice, згодом у 1993 році була перейменована в DA-Notices (Defense Advisory Notices). Вікіпедія. URL: site:360wiki.ru

До складу КПНС входять 4 робочі органи за 8 напрямками діяльності у сфері планування на випадок надзвичайних ситуацій:

1. Група цивільного захисту:

а) цивільний захист та реагування на катастрофи.

2. Транспортна група, яка включає 3 підгрупи з планування за напрямками:

а) цивільна авіація;

б) морські перевезення;

в) внутрішній наземний транспорт.

3. Об'єднана група з охорони здоров'я, сільського господарства та планування продовольчих ресурсів, яка включає 2 підгрупи за напрямками:

а) охорона здоров'я;

б) планування продовольчих ресурсів та сільського господарства.

4. Група з промислового та комунікаційного планування на випадок надзвичайних ситуацій:

а) промислові ресурси;

б) цивільний зв'язок [13].

У 1997 році був підписаний «Меморандум про взаєморозуміння щодо планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру та готовності до катастроф між Міністерством України з надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Організацією Північноатлантичного договору» [11].

Як далі було зазначено у Меморандумі «...з метою розширення та поглиблення можливостей у галузі готовності до катастроф, співробітництво між сторонами, зокрема, буде зосереджено на наступних сферах взаємного інтересу:

(а) Обмін інформацією, експертизою та досвідом, шляхом семінарів, практикумів, пілотних проектів щодо оцінки ризику, планування на випадок надзвичайних

ситуацій, запобігання катастрофам, аналізу після катастроф, а також готовності та управління катастрофами взагалі;

(b) Планування на підтримку управління катастрофами, включаючи удосконалення можливостей регіонального реагування та взаємосумісності при ліквідації наслідків катастроф, зокрема, гасіння великих пожеж на нафтових або газових свердловинах та трубопроводах;

с) Враховуючи можливості України у галузі транспортної авіації, розглядати плани з транспортної підтримки при управлінні катастрофами, з особливою увагою на підсилення домовленостей щодо аеромедичної евакуації, з подальшим розглядом загальної концепції та принципів, дійсних для Альянсу та країн-партнерів (наприклад, взаємосумісність обладнання, особистого складу та підготовки);

(d) Ґрунтуючись на винесених уроках Чорнобильської катастрофи, проводити дослідження, націлені на поглиблення, шляхом міжнародного співробітництва, загальних можливостей реагування на ядерні аварії [14].

До речі, у наслідок незаконного утримання з 24 лютого по 31 березня 2022 року Чорнобильської АЕС під контролем військ країни-агресора¹ «...з підприємства було викрадено понад 2 тис. одиниць майна: від станків, обладнання, інструментів та офісної техніки до меблів та одягу. Загалом загарбники викрали зі станції майна на більш ніж 26 млн грн.» <...> крім того агресори, «...вивели з ладу Центральну аналітичну лабораторію, яка досліджувала радіоактивні відходи на різних етапах поводження, через це персонал не міг здійснювати контроль за ними» [15].

Відомо, що кожне завдання, яке за своїм результатом було успішно виконано, зобов'язане настирливій та клопітливій

¹ Правоохоронці викрили генерал-майора російської поліції, який керував розграбуванням під час захоплення Чорнобильської атомної електростанції. Ним виявився Олег Якушев, повідомила генеральна прокурорка України Ірина Венедіктова [15].

діяльності. Так само усунення загроз посягання безперечно повинно залежати від цілеспрямованого опрацювання методики упередження та припинення небезпек, яка модулюється та удосконалюється за допомогою вироблення стратегії та тактики у ході навчань з ліквідації військових загроз з настанням кризової ситуації.

Позитивним прикладом у цьому напрямку виступає система навчань НАТО з врегулювання криз, яке проводиться з урахуванням та дотриманням стратегічного політико-військового рівня.

Навчання НАТО з врегулювання криз було започатковане ще у 50-х роках ХХ сторіччя з перших років «холодної війни» між Заходом та СРСР. Згодом це проявлялося у протистоянні між Варшавським договором та НАТО (навчання FALLEX «Осінні навчання», «Зимові навчання», «Цивільно-військові навчання»). Далі вже у 1980 роках навчання НАТО проводилося по парних роках... «...WINTEX-CIMEX були комплексними двотижневими динамічними навчаннями і навчаннями із забезпечення підкріплення на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях в усіх трьох сферах – на землі, на морі і у повітрі – із застосуванням сил, розгорнутих на постійній основі в Західній Європі, з тактичним ядерним виміром» [16].

Подібні навчання НАТО також проводилося на Балканах при ліквідації кризових ситуацій в Югославії, після чого цивілізоване міжнародне співтовариство почало дивитися на таке втручання як на легітимний засіб запобігання широкомасштабного порушення прав людини. Сучасний стиль проведення з врегулювання кризових ситуацій дедалі стає більш напруженими і за своїми масштабами вирішення завдань складним та проблематичним. Причинами їх викликання стають глобальна життєва нестабільність, гібридна та агресивна війна, кібератаки, широка міграція населення та тероризм.

Метою проведення навчання НАТО з ліквідації кризових ситуацій є зростання стратегічної культури, усвідомлення ризиків і готовності. Ці навчання покликані надати допомогу щодо з'ясування та вирішення широкого кола кризових сценаріїв, ролей, планів і процедур під час їх проведення. «...Навчання також об'єднують роздрібнені громади, які займаються врегулюванням криз в штаб-квартирі НАТО, у столицях країн Альянсу, стратегічних командуваннях і країнах-партнерах та допомагають їм обговорювати і готувати спільні висновки щодо навчань і щодо чинників, які допоможуть зменшити будь-які виявлені загрози» [16].

Продемонстрована міжнародна практика щодо реагування на кризові ситуації ще раз свідчить про весь дієвий механізм, суб'єктами якого виступають міжнародні організації, органи публічної влади та громадськість, діяльність яких у взаємодії з правоохоронними органами спрямована на усунення зовнішніх та внутрішніх загроз держави.

Великої уваги у забезпеченні реагування на кризові ситуації в умовах російської агресії заслуговує Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII [17], у цьому нормативно-правовому акті ще задалегідь до неоголошеної російської агресії 2022 року було визначено «державну політику у сферах національної безпеки і оборони, спрямованої на захист: людини і громадянина - їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій...» [17].

Згодом в Указі Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 «Про Стратегію національної безпеки України» було зазначено, що реалізація пріоритетів національних

інтересів України та забезпечення національної безпеки забезпечуватиметься за напрямками з урахуванням... <...> «...відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях України на основі міжнародного права...» [18].

Крім цього, в Законі особлива увага надається кризовим ситуаціям, які спричинені «...поширенням міжнародного тероризму та міжнародної злочинності, зокрема у кіберпросторі, наркоторгівлі, торгівлі людьми, релігійного та ідеологічного фундаменталізму та екстремізму, що деструктивно впливає на розвиток України» [18].

Враховуючи та прогножуючи напад Росії на Україну в Стратегії також акцентується увага на зміцненні <...> «...боездатності Збройних Сил України, їх готовності...» із використанням «вмотивованого військового резерву», спрямованого на здійснення не тільки «...ефективної територіальної оборони», а також <...> «...здатності завдати таких неприйнятних для противника втрат на землі, у повітрі, на морі та у кіберпросторі, що унеможливить реалізацію його агресивних намірів, щоб громадяни України відчували себе у безпеці та захисті...» [18].

Основний інтерес у правовому аспекті щодо подальшої реалізації реагування на військово-політичну загрозу, що посягає на національну безпеку України заслуговує Указ Президента від 27 вересня 2021 року № 479/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про запровадження національної системи стійкості"» [19], в якому визначена Концепція національної системи стійкості. Мета, основні принципи, напрями, механізми і строки запровадження та функціонування національної системи стійкості спрямовані на забезпечення здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти

вразливості та оцінювати ризики національній безпеці, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними [19].

Не маловажним чинником у реагуванні на кризові ситуації під час злочинної російської агресії постає безпека цивільного населення. Починаючи від Стародавнього Риму та закінчуючи війнами XXI сторіччя, проблеми безпеки завжди хвилювали людство і не виключенням в цьому аспекті залишаються наслідки чисельної загибелі дітей та дорослого населення у повномасштабній злочинній війні, яка була розв'язана злісним ворогом України Росією. Тому історична пам'ять розвитку людства з її постійним віддзеркаленням прояву війни та миру ще раз нагадує про надзвичайні ситуації з жахливими наслідками від війн та звертається до всього міжнародного співтовариства із закликом до всесвітнього примирення та припинення ескалації військових дій.

Безперечно, загрози, які виникають у військовий час на відміну від мирного періоду характеризуються найбільш масштабноруйнівним посяганням на здоров'я та життя громадян, безпеку суспільства та непохитність інших державних цінностей та інтересів. Історична хронологія забезпечення безпеки життєдіяльності в мирний період, майже повсякденно прослідковувалась у проблемах реалізації медичної практики, яка, враховуючи нові технології та медикаменти, була пов'язана з наданням медичної допомоги населенню (праці Сенеки та медична практика Парацельса). Також не менш важливим аспектом у мирний період залишаються проблеми, вирішення яких торкаються дотримання правил техніки безпеки при охороні праці у сфері промисловості, тощо.

Не виключенням з цього процесу також виступають надзвичайні ситуації, які сталися в наслідок стихійного лиха, вчинення терористичних актів, санітарно-епідеміологічного захворювання та техногенних катастроф. Прикладом яких виступають: Куренівська трагедія, яка сталася в Києві 13 березня 1961 року, коли потужний селевий потік із Бабиного Яру крізь прорвану дамбу затопив Куренівку й призвів до загибелі 1500 людей [20]; Чорнобильська техногенна катастрофа, яка була спричинена в наслідок неконтрольованого розгону реактора, де з 600 000 ліквідаторів 10 % померло, а 165 000 отримали інвалідність¹; сьогоднішній всесвітній спалах епідемії на коронавірусне захворювання, яке продовжується більше двох років, забираючи життя та здоров'я людей.

Таким чином, аналіз реалізації практики настання надзвичайних ситуацій ще раз вказують на те, що вони виникають не лише у військовий, але і у мирний період, при якому, переважно, в наслідок людської вини, злочинної недбалості, некомпетентності та непрофесіоналізму виникають чисельні аварії та катастрофи.

У протидії з вказаними надзвичайними ситуаціями держава покладається на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, одним з яких є Державна служба надзвичайної ситуації України.

У своїй діяльності Державна служба з надзвичайних ситуацій України (далі - ДСНС) спирається на Концепцію захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, схваленої Указом Президента України від 26 березня 1999 р. № 284/99 від 24 червня 2004 р. [22],

¹ У 2019 р. американська розвідка розсекретила Звіт про Чорнобильську катастрофу. За її даними в перші дні катастрофи в офіційних документах СРСР число загиблих внаслідок техногенної катастрофи було зменшено в 50 разів, а всі, хто були поруч з четвертим енергоблоком, або загинули відразу, або отримали смертельну для людини дозу радіації [21].

положення якої виступають зразковим нормативно-правовим актом щодо проблем забезпечення природно-техногенної безпеки населення і територій в умовах постійного протиборства людини та природи, ліквідації наслідків від стихійного лиха, надзвичайних ситуацій в умовах техногенних аварій та подолання їх наслідків.

Державна система пострадянського періоду цивільного захисту на протязі свого існування та розвитку постійно прагнула до військового панування у всесвітньому змаганні холодної війни та в наслідок реалізації політики «пошуку потенціального ворога» перебувала у стані готовності розпочати військові дії як це прослідковується під час розв'язання російської агресії проти України.

Вже в перші роки існування самостійності України, було переглянуто попередню стратегію цивільного захисту про що зазначається у Концепції захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, і у подальшому напрямком її реалізації був зорієнтований на здійснення діяльності органів цивільного захисту як у мирний так і у воєнний період розвитку держави.

Не менш важливим нормативно-правовим актом у забезпеченні безпеки під час настання кризових ситуацій виступає Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI [23], який був прийнятий замість Закону України «Про правові засади цивільного захисту».

У Кодексі цивільного захисту України започатковано Єдину державну систему цивільного захисту та її складові, координаторами якої виступає Рада національної безпеки та оборони, яка визначає за дорученням Президента України відповідно до п. 8 частини першої статті 4 Закону України від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР «Про Раду національної безпеки і оборони України» концептуальні підходи та напрями щодо <...> «...оголошення стану війни, загальної або часткової

мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації» [24].

Відповідно до Кодексу цивільного захисту України, значну увагу в діяльності ДСНС звернуто на Положення про підсистему реагування на надзвичайні ситуації, проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт єдиної державної системи цивільного захисту, яке було затверджене наказом МВС України від 04 травня 2016 року № 356 «Про затвердження Положення про підсистему реагування на надзвичайні ситуації, проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт єдиної державної системи цивільного захисту» [25].

В сучасних умовах російсько-української війни українські рятувальники своєю непосильною працею в режимі нон-стоп щохвилини гасять осередки займання, розбирають завали, проводячи пошукові роботи, зміцнюють конструкції, щоб запобігти подальшим руйнуванням. Велика відповідальність також покладено на піротехнічні підрозділи при знешкодженні артилерійських боєприпасів, що не розірвалися та здійсненні розмінування звільнених від окупантів міст та селищ. З початку війни 2022 року станом на 11 травня ДСНС було досліджено понад 20 тисяч гектарів території, виявлено та знешкоджено понад 100 тисяч предметів. Спираючись на міжнародний досвід, розмінування території України після бойових дій та відходу російських окупантів може зайняти п'ять-десять років.

Самі рятувальники в умовах російської агресії з метою неформального способу розшифровки аббревіатури ДСНС свою роботу окреслили так: «Допомагаємо стримувати наступ сволоти».

Нажаль, з початку російської агресії 2022 року станом на 8 квітня загинуло 27 українських рятувальників, ще 72 співробітники ДСНС отримали травми.

3. Висновки

Таким чином, не зважаючи на те, що реорганізація ДСНС розпочалась ще восени 2018 року, її реформа була спрямована на те, щоб легалізувати ті норми, які діють сьогодні, тому що на практиці наполовину протипожежні служби забезпечуються саме місцевим бюджетам. У подальшому для ефективної взаємодії ДСНС з іншими оперативними службами правоохоронних органів повинно бути закладено вагомі нормативно-правові засади, які на підставі чинного законодавства та практики діяльності органів публічної влади повинні у воєнний період бути спрямовані на реалізацію дієвого механізму, складові якого здатні вирішувати завдання щодо удосконалення державної програми та далекоглядної стратегії застосування заходів локалізації наслідків вчинення загроз національній безпеці.

Враховуючи сьогоднішній військовий стан в державі, правовий аналіз наукових розвідок і, насамперед, недостатнє правове забезпечення реагування на кризові ситуації в країні вітчизняне законодавство бажає бути набагато регламентованим та наближеним до сучасних проблем протидії зовнішнім та внутрішнім викликам, які вироблені багатолітньою військовою практикою на Сході України та спиратися на позитивний зарубіжний та національний досвід застосування дій силами оперативно-рятувальних служб цивільного захисту.

Однією з проблем, яка також ще залишається не вирішеною – це налагодження цілеспрямованої взаємодії правоохоронних органів з місцевими громадами. Як свідчить досвід діяльності інформаційної системи державного оповіщення між службами надзвичайних ситуацій та місцевими громадами, більшість громадян не достатньо знають своїх обов'язків як діяти при настанні надзвичайної ситуації, не володіють інформацією про знаходження пунктів укриття при оповіщенні повітряної тривоги. З цією метою в Україні слід прийняти нову модель Державної концепції,

реалізація якої не лише у мирний але і у військовий період, повинна бути спрямована на вдосконалення напрямів діяльності органів публічної влади у сфері безпеки життєдіяльності у протидії загрозам національним цінностям та інтересів.

Таким чином, аналіз дослідження правового забезпечення реагування на військово-політичну загрозу, що посягає на національну безпеку України, ще раз вказує на актуальність вказаної наукової розробки, що вимагає в умовах російсько-української війни удосконалення нормативної основи та прийняття нових змін та рекомендацій щодо їх оптимізації.

Список використаних джерел

1. Втрати у російсько-українській війні (з 2014). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Найбільше постраждало дітей від обстрілів рф у Донецькій та Харківській областях, - прокуратура. URL: <https://v-variant.com.ua/uk/naybilshe-ditey-vid-obstriliv-rf-postrazhdalo-v-donetskiy-i-kharkivskiy-oblastiakh-proku-ratura>.
3. Загальна декларація прав людини: резолюція 217 А (III) Генеральної асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Друга світова війна. Втрати України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/druha-svitova-viy-na-vtraty-ukrayiny/31438354>. Html.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Агресія проти України: резолюцію Генеральної Асамблеї ООН від 2 березня 2022 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3418304-agresia-proti-ukraini-rezolucia-genasamblei-oon.html>.
7. Д. Кулеба. Резолюція «Агресія проти України» буде використана у міжнародних судах. URL:

- <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3418288-kuleba-pro-rezoluciu-genasamblei-oon-tak-vigladae-antivoenna-koalicia-za-ukrainu.html>.
8. Загребельний О.В. Особливості врегулювання воєнно-політичних конфліктів: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2017. 242 с.
 9. Звіт про результати за 2021 рік: Представництво Організації Об'єднаних Націй в Україні. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-06/UN-CountryResultsReport-2021UA_v02.pdf
 10. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція) від 18.10.1907 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_222.
 11. Безпека і захист гуманітарного персоналу та захист персоналу організації об'єднаних націй. URL: https://www.ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/byeityena-k-iashyfkh-gtsparkkhaursgs-tyeufsrats-kha-iashyfkhtyeufsrats-sugarkiaschkl-sb-zherarysh/.
 12. Українці рятують життя і надають допомогу там, де цього найбільше потребують. URL: <https://www.unhcr.org/ua/36753>.
 13. Співробітництво у сфері планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/ukrayina-ta-nato/spivrobotnictvo-u-sferi-planuvannya-na-vipadok-nadzvichajnih-situacij-civilnogo-harakteru>
 14. Про взаєморозуміння щодо планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру та готовності до катастроф між Міністерством України з надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Організацією Північноатлантичного

- договору: Меморандум 950_004 від 16 грудня 1997 року: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_004#Text.
15. Мародерством на ЧАЕС керував генерал-майор російської поліції. URL: <https://zaxid.net/news/>
 16. Навчання НАТО з врегулювання криз: підготовка до невідомого. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2020/02/07/navchannya-nato-z-vregulyuvannya-kriz-pdgotovka-do-nevdomogo/index.html>.
 17. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
 18. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
 19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року № 479/2021 "Про запровадження національної системи стійкості": Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про запровадження національної системи стійкості". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text>.
 20. Бабин Яр і Куренівка: головні трагедії Києва. Архів оригіналу за 25 травня 2021. URL: ikyuanyn.com.
 21. Звіт американської розвідки про Чорнобильську катастрофу розсекретили через 33 роки. URL: <https://racurs.ua/ua/n125698-zvit-amerykanskoji-rozvidky-pro-chornobylsku-katastrofu-rozsekretily-cherez-33-roky.html>.
 22. Про Концепцію захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій: Указ Президента

- України від 26 березня 1999 р. № 284/99.URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284/99#Text>.
23. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
24. Закон України Про Раду національної безпеки і оборони України: прийнятий 5 березня 1998 року № 183/98 {зі змінами та доповненнями} // Відомості Верховної Ради України. 1998. № 35. Ст.237.
25. Про затвердження Положення про підсистему реагування на надзвичайні ситуації, проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт єдиної державної системи цивільного захисту: наказ МВС України від 04 травня 2016 року № 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0792-16#Text>

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВІДБУДОВИ І СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6810969>

*Янковська Л.А.¹, Семчук Ж.В.², Роман Л. П.³,
Кошовий Б.-П.О.⁴*

Теоретичні аспекти репатріації мігрантів у повоєнний час у світлі сталого розвитку

Annotation. In the basis of the development of the strategy for the reintegration of migrants in the post-war period, we consider it expedient to lay down the provisions of the theory of sustainable development, labor migration and mobility of labor resources, migration policy. The purpose of the chapter is to generalize the theoretical foundations and define the concept of "repatriation of migrant workers". The proposed research makes it possible to distinguish the levels of migration policy depending on the complexity of returning migrants and ensuring their fastest, problem-free and consistent inclusion in socio-political, economic and cultural relations, in compliance with the principle of maximum preservation of human potential. The theoretical characterization and formulation of these levels of migration policy also depends on the meaning of the concepts of "readaptation" and "reintegration" of migrants in the post-war period.

¹ Янковська Л.А., доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, Канцлер ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <http://orcid.org/0000-0003-1855-0169>

² Семчук Ж.В., доктор економічних наук, професор, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0000-0002-4868-7716>

³ Роман Л. П., <https://orcid.org/0000-0003-3281-3260>

⁴ Кошовий Б.-П. О., к.е.н., ЗВО «Львівський університет бізнесу та права» <https://orcid.org/0000-0001-8550-0028>

Keywords: migration, sustainable development, post-war period, repatriation.

1. Вступ

У основі розробки стратегії реінтеграції мігрантів у повоєнний час вважаємо за доцільне закладати положення теорії сталого розвитку, трудової міграції та мобільності трудових ресурсів, міграційної політики.

На наше переконання, питання міграції нині є одним з центральних у розробці шляхів досягнення сталого розвитку України. За загальноприйнятим визначенням, сталий розвиток сприяє задоволенню потреб нинішнього покоління без загрози для майбутніх поколінь [1, С. 5]. Очевидно, що унаслідок неефективної міграційної політики неможливо досягнути сталого розвитку, адже якщо трудові мігранти не повертатимуться – відбудеться втрата майбутніх поколінь для України, тобто задовольняючи поточні потреби у інших державах мігранти сприятимуть сталому розвитку відповідних територій. Якщо не відбуватиметься реінтеграція трудових мігрантів, котрі повернулись на батьківщину – їх рівень життя та рівень життя наступних поколінь погіршуватиметься, що теж не відповідає опису сталого розвитку. Як зазначається у публікації «Цілі сталого розвитку та міграція в Україні», «Цілі сталого розвитку (ЦСР) визначають міграцію як ключове питання, яке є важливим для багатьох сфер і значною мірою впливає на сталий розвиток. Мобільні групи населення, незалежно від того, чи вони є внутрішніми, транскордонними або переміщеними, становлять головну цільову аудиторію для досягнення ЦСР» [2].

Теоретичні аспекти репатріації мігрантів досліджували Андрусішин Н. І., Вербовий М.В., Князев С. І., Марченко І. І., Остапа О.М., Пелішенко І.І., Пелішенко О.В., Побулавець Н. Л., Ровенчак О., Савіцька О. П., Садова У. Я., Семенів Н. М., Сирочук Н.А., Стельмашук Л. С., Уварова І. С., Цоньо В. В. та ін.

Однак, за результатами існуючих досліджень не було сформовано єдиного підходу до визначення змісту поняття «репатріація мігрантів у повоєнний час».

Отже, *метою розділу* є узагальнення теоретичних засад та визначення поняття «репатріація трудових мігрантів».

2. Результати

Слід зауважити, що серед інших виокремлюється ціль сталого розвитку, у межах якої найбільш широко розглядаються питання міграції – Ціль 10 «Скорочення нерівності всередині країн і між ними». Глобальне завдання 10.7, що відноситься до цієї цілі сформоване як «Сприяти впорядкованій, безпечній, законній і відповідальній міграції та мобільності людей, у тому числі за допомогою проведення спланованої і добре продуманої міграційної політики». Також відзначимо завдання 10.c, що є досить конкретним та скероване на вирішення актуальної проблеми переказів мігрантами коштів у країну походження: «До 2030 року скоротити операційні витрати, пов'язані з переведенням мігрантами грошових коштів, до менш ніж 3 відсотки від суми переказу і ліквідувати канали грошових переказів, у яких ці витрати перевищують 5 відсотків». Поряд з цим наголосимо, що виконання 5 національних завдань, які ставляться у рамках Цілі 10, хоча безпосередньо не пов'язується з міграційною проблематикою, може посприяти загашенню окремих стимуляторів трудової міграції [3]:

1. «Забезпечити прискорене зростання доходів найменш забезпечених 40% населення» – як відомо, саме чинник матеріального забезпечення є вирішальним при прийнятті рішення особами щодо трудової міграції, отже, прискорене зростання доходів малозабезпечених верств населення може сприяти зниженню інтенсивності міграційних явищ. Крім того, відзначимо, що у окреслені 40% підпадають переважно люди похилого віку та молодь, чії основні доходи складаються з

соціальних виплат (пенсії, стипендії) та допомоги дітей чи батьків, котрі, відповідно, змушені їхати на заробітки для того, щоб забезпечити гідний рівень життя собі та близьким.

2. «Запобігати проявам дискримінації в суспільстві» – означає не лише досягнення соціальної справедливості та рівності, але і створення умов для реінтеграції трудових мігрантів, котрі становлять специфічну соціальну групу, до якої може виникати дискримінаційне ставлення у суспільстві.

3. «Забезпечити доступність послуг соціальної сфери» – виконання завдання сприятиме підвищенню якості життя населення та скороченню розриву за цим показником між Україною та країнами-рецепієнтами трудових мігрантів, що сприятиме їх поверненню, а також утворить передумови до кращої реінтеграції мігрантів шляхом впровадження відповідних соціальних послуг.

4. «Проводити політику оплати праці на засадах рівності та справедливості» – створення умов для імплементації досвіду, здобутого трудовими мігрантами, що відобразиться у відповідному рівні оплати праці, стане запорукою їх швидшої реінтеграції при поверненні до України.

5. Провести реформу пенсійного страхування на засадах справедливості та прозорості – вирішення проблеми низької пенсії в Україні означатиме ви креслення ще одного чинника трудової міграції – формування особистих накопичень на старість.

Таким чином, у рамках теорії сталого розвитку ставиться стратегічне завдання, що визначає мету та доцільність реінтеграції трудових мігрантів: навіть у випадку неможливості повного задоволення економічних, соціальних та культурних потреб осіб, схильних до еміграції на даний час, необхідно забезпечити можливість їх повернення та створення на той час достатньо сприятливих умов для їх реінтеграції і підвищення якості життя порівняно з країною еміграції, а також створення

перспектив для кращого розвитку людського потенціалу їх нащадків.

Виконання окресленого стратегічного завдання вимагає розробки відповідного теоретико-методологічного апарату. Для цього наступним етапом дослідження вважаємо за доцільне розглядати аналіз положень теорії трудової міграції, що розкриває умови, чинники та динаміку відповідних явищ та процесів.

М. Вербовий виокремлює низку основних моделей пояснення трудової міграції, що сформувались у рамках теорій неокласичної мікро- та макроекономіки, сегментованого ринку праці, соціального капіталу та ін. [4, С. 1]. З аналізу існуючих теорій трудової міграції, здійсненого Остапою О.М. [5], можемо зробити висновок, що у їх рамках здійснюється пошук причин, чинників сприяння та перешкод трудової міграції, їх осмислення та підходів до оцінки мігрантами. Хоча на сучасному етапі розвитку вчення про трудову міграцію досить багато уваги приділяється раціональним аспектам прийняття рішення про зміну країни проживання та праці, питання зворотного процесу – повернення мігрантів, практично не досліджується. Як підкреслює у цьому контексті Вербовий М., теорії трудової міграції слід ділити на дві групи, у рамках яких здійснюється пошук першопричин міграції на мікро- та макрорівні відповідно [4, С. 2]. Подальший аналіз теорій, зокрема, «нового господарсько-економічного підходу до міграції», «дуальної теорії ринку праці», «теорії світових систем» та ін., здійснений науковцем доводить нашу позицію щодо того, що у рамках цих теорій не розкриваються проблеми рееміграції та реінтеграції трудових мігрантів. Превалювання такого підходу, на нашу думку, є спробою обґрунтувати детермінанти міграційної політики на засадах часткового аналізу міграційних процесів, що не включає дослідження чинників рееміграції. Іншими словами, напрацювання міграційної політики пропонується здійснювати

шляхом обмірковування чинників, що сприяють міграції без оцінки чинників повернення мігрантів з припущенням, що останні є «дзеркальними» по відношенню до перших.

Таку неповноту існуючих підходів можливо частково пояснити термінологічними розбіжностями, недосконалістю існуючого категорійно-понятійного апарату, що описує міграційні явища та процеси. Як наполягає Побулавець Н. Л., у вітчизняній літературі недостатньо розглянуто сучасні теорії міграційних процесів, не існує чіткого розподілу між поняттями «міграція» та «мобільність», немає однозначного визначення поняття «міграція», що призводить до суперечностей понятійного апарату; слід розрізняти поняття трудової міграції та міграції робочої сили [6, С. 376]. Схожих висновків доходять І.І. Марченко, І.І. Пелішенко, О.В. Пелішенко: «У дослідженнях міграції відсутня єдність змісту застосовуваних термінів. У результаті різним явищам присвоюються однакові поняття, а тим самим – різні (наприклад, країну, яку залишає мігрант, називають «країною імміграції», «країною відтоку», «країною виїзду», «країною-донором», «країною, яка віддає»), що призводить до термінологічної плутанини й робить унікальним дослідницький тезаурус практично кожного вченого» [7, С. 111]. Закономірно, що похідні, до певної міри другорядні поняття, як-от репатріація та рееміграція, реадаптація, реінтеграція трудових мігрантів теж недостатньо досліджені, а їх зміст залишається неоднозначним.

Центральною категорією, що характеризує повернення особи у країну громадянства є «репатріація». Відповідний термін широко вживається у Женевській конвенції, а його тлумачення зустрічаємо у Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: «Репатріація - повернення в державу громадянства, постійного проживання чи походження осіб, які опинилися через різні обставини на території інших держав» [8].

На жаль, у існуючих наукових дослідженнях поняття репатріації досліджено недостатньо. Це породжує певні дискусійні моменти, зокрема, як зауважує І. С. Уварова, «рееміграція» застосовується для позначення процесу повернення колишніх емігрантів на історичну батьківщину і цей термін за значенням часто розглядається як синонімічний до «репатріації» [9]. О. Ровенчак, вочевидь, підтримуючи таку позицію, пропонує визначення терміну репатріація, прирівнюючи його до рееміграції («Репатріація (або рееміграція)») – це добровільне повернення на постійне проживання на батьківщину з етнічних, економічних, соціальних причин, причин особистого характеру чи інших причин після тривалого проживання в іншій країні (або адміністративно-територіальній одиниці цієї ж країни) [10, С. 134].

Водночас, Стельмащук Л.С. обстоює чітке розмежування понять рееміграції та репатріації. На думку ученої, рееміграція – це в'їзд емігрантів у свою країну; повернення емігранта в країну початкового проживання на постійну роботу, тобто зворотна еміграція; натомість репатріація – повернення військовополонених та цивільних осіб до країн їх походження внаслідок бойових дій або нового поділу території держави [11, С. 63]. Уточненню такої позиції сприяє застереження, висловлене О. П. Савіцькою та В. В. Цоньо щодо того, що рееміграція – це повернення емігрантів на батьківщину, тоді як репатріація – це повернення емігрантів на батьківщину з відновленням громадянства, а також повернення депортованих, евакуйованих, полонених тощо [12, С. 296].

Розкриттю змісту категорії «репатріація» сприяє і така теза Н. М. Семенів, що стосується фази міграції «прийняття чужої етнічної картини світу»: «Протягом цієї фази індивід інтеріоризує поняття й конструкти властиві "чужий" культурі, засвоює їх у своє несвідоме. Тепер дії потребуючої певної участі свідомості стають автоматичними й індивід не помиляється в

ситуаціях потребуючі застосування "нової" етнічної картини. Приймаючи "чужу" етнічну картину миру "стара" етнічна картина миру індивіда піддається трансформації й індивід забуває, що діяв по-іншому. У цьому на наш погляд можливо криється причина, що при репатріації та примусовій депортації відбуваються схожі труднощі як при еміграції - треба знову згадувати часом зовсім забуті "старі" моделі поведження» [13, С. 63].

Існуючі упущення у дослідженнях поняття репатріації пояснюється такими міркуваннями Сирочука Н.А.: «В Україні, на відміну від багатьох країн, ресурс репатріації співвітчизників задіяний недостатньо. Хоча сприяння їй неодноразово декларувалося як один із пріоритетів міграційної політики, не було закону, який визначав би статус репатріантів, державна допомога при здійсненні репатріації та облаштуванні на батьківщині не надавалася» [14]. Зважаючи на те, що наукова «повідка дня» у сфері соціальної політики формується переважно під впливом законодавчих (або урядових) ініціатив, стає зрозумілим, чому питання репатріації є недостатньо дослідженим.

Отже, за результатами проведеного дослідження можемо запропонувати таке визначення поняття «мігрантів у повоєнний час» – це відокремлений процес, що виникає у результаті свідомого прийняття рішення про повернення до країни походження незалежно від попередньої давнини, тривалості чи умов міграції та супроводжується суттєвими труднощами, пов'язаними зі зворотною асиміляцією, зокрема, пошуком місця праці, проживання, налагодженням соціальних та культурних зв'язків, збереженням і примноженням коштів, зароблених у країні міграції, досягненням того ж або вищого рівня життя, як у країні міграції, а завершенням цього процесу є реінтеграція трудового мігранта у суспільно-політичну, економічну та культурну системи країни походження.

3. Висновки

Запропоноване визначення поняття «репатріація мігрантів у повоєнний час» дозволяють виокремити рівні міграційної політики у залежності від складності повернення трудових мігрантів та забезпечення їх найшвидшого, безпроблемного і послідовного включення у соціально-політичні, економічні та культурні відносини, з дотриманням принципу максимального збереження людського потенціалу. Теоретична характеристика та формулювання цих рівнів міграційної політики залежить також від змісту понять «реадаптація» та «реінтеграція» мігрантів у повоєнний час.

Перспективним напрямком подальших досліджень є обгрунтування методики реінтеграції мігрантів у повоєнний час.

Список використаних джерел

1. Садова У. Я., Князев С. І., Андрусишин Н. І. Територіальна міграційна система України як чинник розвитку економіки, держави і суспільства. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2013. Вип. 3. С. 3–12.
2. Цілі сталого розвитку та міграція в Україні. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/sdgs-ukrainian-context_ukr.pdf (дата звернення 14.08.2019).
3. Ціль 10. Скорочення нерівності всередині країн і між ними. URL: <https://bit.ly/3AtGFAk> (дата звернення 17.08.2019).
4. Вербовий М.В. Доктринальні засади міжнародної трудової міграції. Демократичне врядування. 2011. Вип. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_7_9 (дата звернення 22.07.2019).
5. Остапа О.М. Теорії формування міжнародної трудової міграції/ URL:<http://ir.nmu.org.ua/jspui/bitstream/123456789/147689/1/156-159.pdf> (дата звернення 23.07.2019).

6. Побулавець Н. Л. Концептуальні підходи до дефініцій поняття "міграція". Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2014. № 1. С. 373–376.
7. Марченко І. І., Пеліщенко І.І., Пеліщенко О.В. Поняття "міграція населення" в контексті сучасних соціологічних підходів. *Сучасне суспільство*. 2012. Вип. 1. С. 110–119.
8. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України № 164 від 23.03.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17> (дата звернення 29.08.2019).
9. Уварова І. С. Процеси рееміграції в сучасній системі міжнародного поділу праці. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 5–6. С. 68–73.
10. Ровенчак О.Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*. - 2006. - № 2. - С. 127–139.
11. Стельмашук Л. С. Особливості прояву сучасних видів міграції населення. *Молодий вчений*. 2015. № 4(2). С. 62–66.
12. Савицька О. П., Цоньо В. В. Особливості міграційних процесів населення в умовах глобалізації. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.17. С. 295–303.
13. Семенів Н. М. Трансформація етнічної ідентичності у процесі вимушеної міжетнічної взаємодії (в контексті трудової міграції з України). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2013. Вип. 41. С. 60–66.
14. Сирочук Н.А. Міжнародна трудова міграція українців до країн Європейського союзу: фактори впливу. URL: <http://economy.kpi.ua/uk/node/622> (дата звернення 28.08.2019)

Смутчак З. ¹

Вплив російської агресії на ринок праці та вимушену міграцію в Україні

Annotation. The article analyzes the situation on the Ukrainian labour market, which has developed as a result of a full-scale russian invasion. The main trends of the labour market are described. Today in the Ukrainian labour market the demand for labour far exceeds its supply. As a result of economic shocks, accompanied by large-scale internal displacements and refugee flows, there are huge losses of jobs and incomes. Attention is paid to migration as a key factor influencing the labour market. The need for assistance to internally displaced persons in the short and long term was emphasized. The directions of updating the employment policy of the post-war economy are offered. During hostilities and post-war reconstruction, public policy measures in the field of conservation and use of human capital must be as effective as possible. The migration of highly skilled labour is a rather big problem for Ukraine, which can turn into a national catastrophe.

Keywords: migration, labour market, forced displacements, internal displacements, military aggression, human capital

1. Вступ

Ринок робочої сили є важливим складником будь-якої національної економіки. Взаємозв'язки між ними потужно впливають на їхній розвиток. Причому в Україні на нинішньому етапі її історії такий вплив набуває особливого значення, що обумовлено специфікою сучасного періоду розвитку вітчизняної економіки. Адже майже виключно з вітчизняного ринку праці

¹ Зінаїда Смутчак, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та економіки, Львівська академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, вул. Добровольського, 1, zinulechka@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6079-9227>

українська економіка отримує потрібну їй за відповідними якісними та кількісними характеристиками робочу силу. І саме від якісних і кількісних характеристик наявної робочої сили значною мірою залежать можливості структурної трансформації української економіки. Причому працівники та члени їхніх родин є водночас і споживачами товарів та послуг. Величина їх попиту напряму залежить від рівня оплати праці, що, у свою чергу, впливає на динаміку національної економіки.

2. Результати

Російська агресія в Україні спричинила руйнівну гуманітарну кризу, надавши поштовх найшвидшому вимушеному переміщенню населення з часів Другої світової війни. Після 24 лютого 2022 року відбувся від'їзд більш ніж 5,23 мільйона біженців, які рятувалися від бойових дій у сусідніх країнах, а саме у Польщі, Румунії, Молдові, Угорщині та Словаччині. Значна кількість біженців – понад 1,48 мільйона осіб – виїхали в інші країни. Водночас через конфлікт приблизно 7,7 мільйона осіб стали внутрішньо переміщеними (станом на 17 квітня 2022) [1]. У цілому, за оцінками, впливу бойових дій, зазнало до 70% населення України [2]. Крім того, 208 тис. громадян країн, які не є членами ЄС, зокрема багато працівників-мігрантів та студентів, утекли з України в сусідні країни. Українська економіка вже сильно постраждала від агресії. Через пошкодження інфраструктури та закриття підприємств у багатьох районах країни економічна діяльність припинилася. За деякими орієнтовними оцінками, 50% підприємств закрилися, а інфраструктурні об'єкти, будівлі, дороги, мости, лікарні, школи та інші матеріальні активи загальної вартістю від 60 до 100 мільярдів дол. США були пошкоджені або зруйновані у перший місяць конфлікту [3]. Внаслідок закриття українського судноплавства в Чорному морі експорт зернових із країни скоротився приблизно на 90%, а загальний обсяг експорту –

наполовину. У результаті цих серйозних економічних наслідків ВВП України у 2022 році, як очікується, істотно знизиться, при цьому наявні оцінки різняться. У березні 2022 року МВФ оцінив утрати величиною від 25% до 35%, тоді як Всесвітній банк прогнозує втрати у 2022 році на рівні 45% ВВП. У випадку продовження затяжної кризи і розширення її масштабів 90% населення може стикнутися з бідністю або ризиком бідності, втратою 18 років соціально-економічних досягнень України та поверненням до рівня бідності, який востаннє був зафіксований у 2004 році [4]. В контексті зазначеного, слід зауважити, що значно змінилась і географія вакансій: збільшилась частка вакансій для віддаленої роботи, а деякі українські компанії активно розміщують вакансії за кордоном (насамперед у Польщі).

Варто зазначити, що одним з інструментів регулювання ринку праці є визначення оптимальних механізмів регулювання мобільності робочої сили. Трудова мобільність є органічною ознакою робочої сили, що характеризує її готовність і здатність до зміни робочого місця під впливом об'єктивних і суб'єктивних причин. Серед форм трудової мобільності розрізняють добровільну й вимушену, а серед видів – професійно-кваліфікаційну, кар'єрну (статусну), внутрішньо- та міжорганізаційну, галузеву і територіальну. Саме територіальна трудова мобільність, пов'язана зі зміною місця проживання, є трудовою міграцією.

Кожна із зазначених форм трудової мобільності може існувати на двох рівнях – потенційному і реальному. Для встановлення взаємозв'язку цих рівнів необхідно визначити потенційний ступінь готовності та здатності певних груп економічно активного населення до зміни робочого місця (наприклад, шляхом проведення опитування) та проаналізувати основні чинники, що сприяють перетворенню потенційної мобільності в реальну.

Розгортання воєнних дій змусили значну частину населення покинути своє постійне місце проживання: 22% змінили місце проживання в межах України, зокрема, серед населення віком 18–24 та 25–34 роки – відповідно 36% та 34%, за кордон змушені були виїхати 6% населення України [5]. За оцінками агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН), уже п'ять мільйонів українців перетнули міжнародні кордони з України. Станом на середину березня біженцями в Україні щоденно ставали 70 тисяч дітей. За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), це означає, що щохвилини з країни тікали 55 дітей, тобто майже одна дитина щосекунди [6]. Достеменно оцінка міжкраїнного розподілу вимушених мігрантів з України наразі неможлива, оскільки мігранти змінюють свої плани та країну призначення, іноді навіть не реєструючись для тимчасового захисту, а використовують право перебування в країнах ЄС протягом 90 днів без реєстрації.

Іншим соціальним і гуманітарним викликом розподілові наявної та потенційної робочої сили є внутрішнє переміщення. За оцінками Міжнародної організації з міграції, за перший місяць війни, внутрішньо переміщеними особами в Україні стало 6,48 млн. людей, серед яких суттєвою є частка найбільш соціально вразливих груп [7]. Зважаючи на тривалість воєнних дій, ці цифри не остаточні, однак затягування у часі збільшує ймовірність того, що вимушено переселені особи за умов втрати власного житла змінять місце проживання й шукатимуть постійне житло та місце працевлаштування. Все це призведе до зміни структури попиту та пропозиції робочої сили, що є новим викликом повоєнного ринку праці.

Внаслідок економічних потрясінь, супроводжуваних масштабними внутрішніми переміщеннями населення та потоками біженців, відбуваються величезні втрати робочих місць і доходів населення. За оцінками МОП, у поточній ситуації активної фази конфлікту порівняно з ситуацією до конфлікту

втрачено 4,8 мільйона робочих місць, що становить 30% робочих місць, які існували в Україні до початку конфлікту. У разі негайного припинення бойових дій могло б настати швидке покращення ситуації та відновлення 3,4 мільйона робочих місць, завдяки чому втрати у сфері зайнятості скоротилися б до 8,9%. У випадку подальшої військової ескалації втрати у сфері зайнятості можуть зрости ще більше, до 7 мільйонів робочих місць, або 43,5%. Крім того, криза справила значний вплив на українську систему соціального захисту, що виразилося у збільшенні видатків і зменшенні надходжень.

В контексті зазначеного, варто відмітити і економічні збитки, пов'язані з людськими втратами внаслідок збройної агресії РФ. За даними Державної служби статистики, ВВП у розрахунку на одну особу 2021 року становив 131 944 грн. За оцінками Управління Верховного комісаріату ООН з прав людини, на 24 квітня 2022 року зафіксовано 5718 випадків загибелі або поранення цивільних осіб в Україні: 2665 загиблих та 3053 поранених. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на 25 квітня 2022 року кількість людей, що виїхали з України від початку війни, досягла 5,3 млн. осіб. Враховуючи наведені дані та за умовного припущення, що частка незворотних мігрантів становитиме близько 50%, сукупний обсяг економічних збитків, пов'язаних із людськими втратами війни, становитиме 348,5 млрд. грн., або 6,3% ВВП. І це лише за один рік. За десять років – це вже 3,5 трлн. недоотриманих економікою гривень. Або 116 млрд. дол. (за курсом НБУ 29,25 грн/дол.). Це на додаток до зруйнованого житлового фонду на 115 млрд. дол., а також до збитків промислових підприємств та недоотриманого прибутку – ще 200-250 млрд. дол.

Чисельність біженців і вимушено переміщених осіб, які виїхали з України у сусідні країни, становить приблизно 5,23 мільйона. За оцінками МОП, до початку агресії з загальної

чисельності біженців працювало близько 1,2 мільйона осіб. Дві третини з них мають вищу освіту, а 49% зайняті у професіях, які вимагають високої кваліфікації. Більшість біженців складають жінки з дітьми. У випадку продовження бойових дій в Україні біженцям доведеться залишатися у вигнанні довше, що спричинить додаткове навантаження на ринки праці та системи соціального захисту сусідніх країн. За відсутності необхідних заходів загальний рівень безробіття у багатьох із цих країн значно зросте.

Мільйони біженців переїхали до сусідніх країн. Незважаючи на ознаки мобільності населення та його певного значного просування в західному напрямку, додому повертається обмежена кількість біженців. Наразі існує висока ймовірність того, що криза затягуватиметься, і ООН прогнозує безперервне зростання кількості біженців у найближчі місяці. Якщо розширення бойових дій змусить біженців залишатися в країнах, що їх прийняли, довше очікуваного, вони, можливо, почнуть шукати роботу на ринках праці цих країн. Серед біженців переважно жінки, діти та особи віком старше 60 років. За оцінками МОП, із загальної кількості біженців приблизно 2,75 мільйона – це особи працездатного віку. З них 43,5%, або 1,2 мільйона, до початку конфлікту працювали, а під час конфлікту звільнилися або втратили роботу. Понад 87% із раніше зайнятих біженців працювали на умовах повного робочого часу. Переважна більшість (88%) були найманими працівниками підприємств, а решта 12% – самозайнятими. Дві третини мають вищий рівень освіти. Майже половина (49%) були зайняті висококваліфікованою працею, і лише 15% були представлені у заняттях із низьким рівнем кваліфікації.

З найбільш гострою проблемою інтеграції біженців на ринку праці – навіть із точки зору просто їхньої кількості – стикається Польща: за оцінками, наразі в країні проживає 410 тис. раніше зайнятих біженців, зокрема 200 тис.

висококваліфікованих, 146 тис. середньокваліфікованих і 64 тис. малокваліфікованих біженців, які працювали в Україні до початку конфлікту. Приблизно 140 тис. українців, які втратили роботу під час бойових дій, перебувають у Румунії.

Найважче за кордоном зараз тим трудовим мігрантам, які працюють нелегально. Бо вони добровільно позбавляють себе усіх прав і не можуть користуватися соціальною підтримкою країни, де перебувають. У європейських країнах існує досить високий рівень медичного та соціального страхування, який надійно захищає не тільки громадян, але й тих, хто офіційно працевлаштований. Умови роботи, які прописані в угоді про працю, не можуть бути занадто жорсткими, інакше їх можна буде оскаржити. Коли трудові мігранти вибирають робочий графік по 10-12 годин на добу, то це частіше не вимога роботодавця, а їхнє бажання більше заробити. Зазначимо, зарубіжним роботодавцям вигідно мати справу з нелегальними трудовими мігрантами, бо особи, які прибули в країну з метою заробітку на незаконних підставах, не мають юридичного та соціального захисту. Більше того вони змушені погоджуватись на будь-яку роботу – сезонну, важку і небезпечну, тарифні ставки, що встановлюються їм значно нижчі, ніж громадянам своєї країни. Зовнішні трудові мігранти з України в багатьох країнах вимушені працювати продовжений робочий день та за шкідливих умов праці, мають обмежений або зовсім не мають доступу до медичної допомоги і соціального захисту, незахищені від низької оплати праці, професійних травм, хвороб.

Сьогодні на українському ринку праці попит на роботу значно перевищує її пропозицію. За даними Державної служби зайнятості, у квітні на 25 тис. 326 вакансій претендували 283 тис. 356 безробітних, тобто конкуренція на одне робоче місце становила майже 12 осіб. За даними порталу *grc.ua*, рівень конкуренції на одне робоче місце у квітні був дещо меншим і в середньому становив 7 осіб. Тим не менш, є професійні сфери, в

яких цей показник набагато вищий через майже повну відсутність пропозицій роботи [13].

Найбільше вакансій відкрито для фахівців сфери продажу (18,6%), у сфері ІТ, інтернет (13,5%), для фахівців зі сфери транспорту та логістики (9%), робочого персоналу (8,8%), у будівництві (5,9%), у медицині та фармацевтиці (5,3%). Ці фахівці, крім фахівців сфери будівництва, були найбільш затребувані з початку війни. Щодо будівельників та інших фахівців сфери будівництва, позитивна динаміка збільшення пропозицій праці для них стала простежуватися із квітня 2022 р. Найскладніше зараз знайти роботу юристам, страховикам, працівникам сфери обслуговування, охоронцям, педагогам та вченим, домашньому персоналу, спеціалістам, які працювали у сфері автомобільного бізнесу, закупівель. Для них зараз найменш актуальних вакансій.

Біженці та мігранти, які виїхали з України, та інші вимушено переміщені особи, потребують допомоги у короткостроковій та довгостроковій перспективі, включно з доступом до ринку праці та соціальним захистом, як це передбачено в ухвалених у 2016 році тристоронніх Керівних принципах МОП стосовно доступу біженців та інших вимушено переміщених осіб до ринку праці та Рекомендації МОП № 205 [8].

Таку допомогу можна згрупувати за п'ятьма основними вимірами:

- надання біженцями та переміщеним особам соціального захисту, включно з грошовими виплатами, з тим, щоб забезпечити їм стабільний дохід і доступ до послуг з охорони здоров'я;
- забезпечення обміну української валюти на валюту країни перебування: центральні банки деяких сусідніх з Україною країн розширили свої SWOP-лінії з фіксованим обмінним курсом;

- забезпечення догляду за дітьми й доступу до шкільного навчання з тим, щоб звести до мінімуму втрати людського капіталу в довгостроковій перспективі та дозволити батькам вийти на ринки праці країн, що приймають;
- сприяння інтеграції в формальні ринки праці шляхом мінімізації правових перешкод і полегшення визнання попереднього навчання, досвіду роботи та кваліфікації біженців, мігрантів та інших вимушено переміщених осіб;
- надання допомоги в пошуку роботи через державні служби зайнятості країн, що приймають, що може зіграти вирішальну роль у виявленні професійних навичок біженців та застосуванні цих навичок згідно з потребами ринку праці країни, що приймає, а також у полегшенні пошуку роботи біженцями.

Слід наголосити, що політика ринку праці має бути двополярною та орієнтуватись як на внутрішній сегмент, так і зовнішній – вимушених переселенців за межі країни. Стосовно внутрішнього ринку праці: попри його суттєві прогалини, незбалансованість, величезні втрати, спричинені війною, потрібно створювати умови для розвитку внутрішньої мобільності в усіх зазначених вище формах. Очевидно, впродовж відновлюваного періоду виникне попит на працю, пов'язану з подоланням наслідків руйнації економіки, відбудовою територій, підприємств, житлового фонду. Це потребуватиме переміщення робочої сили. Водночас, відродження має відбуватися на новій основі, що зумовить потребу у нових знаннях і навичках. Паралельно необхідно здійснювати структурну трансформацію економіки з відповідними перетвореннями ринку праці.

Можливості відновлення економіки та соціально-трудової сфери потрібно вишукувати ще під час воєнних дій – на територіях, не задіяних у конфлікті. Будь-які можливості слід використовувати задля відродження інституцій, ринків і підприємств; реконструкції інфраструктури; відновлення довіри

й очікувань. По завершенні воєнних дій слід використати дивіденди миру задля поліпшення життя й добробуту населення. Найголовнішим задля швидкого відновлення економіки є забезпечення робочими місцями та можливостей гідної зайнятості. Це вже наразі потребує формулювання основних принципів і напрямів оновленої політики зайнятості повоєнної економіки, яка має включати три основні напрями (рис. 1).

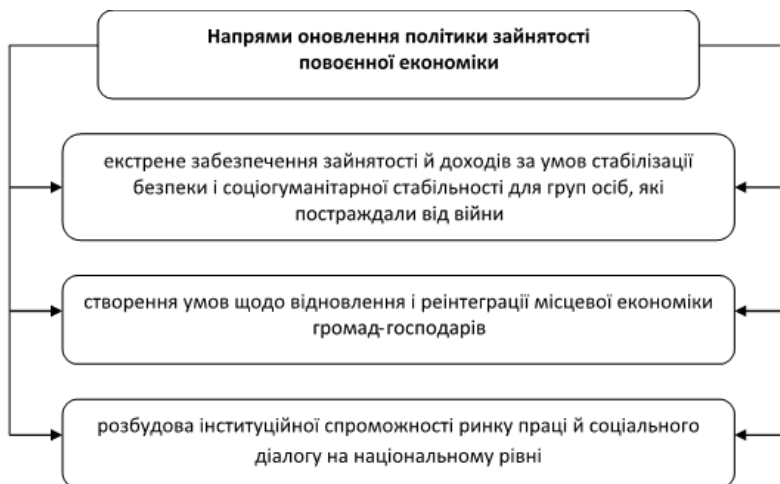

Рис. 1. Напрями оновлення політики зайнятості повоєнної економіки

Перший має орієнтуватися на екстрене забезпечення зайнятості й доходів за умов стабілізації безпеки і соціогуманітарної стабільності для груп осіб, які постраждали від війни. Другий напрям має передбачати створення умов щодо відновлення і реінтеграції місцевої економіки громад-господарів. І останній напрям створення й розвитку робочих місць має базуватися на принципах концепції гідної праці та передбачати

розбудову інституційної спроможності ринку праці й соціального діалогу на національному рівні

Успіх відновлення соціально-трудової сфери – це базові засади створення й підтримки національного лідерства, формування економічних умов зниження рівня конфліктності й напруженості у поствоєнному суспільстві, що знижує рівень витрат на заходи безпеки і суттєво зменшує рівень криміналізації суспільства. Запровадження спеціально орієнтованих заходів, спрямованих на створення робочих місць саме для молоді, які звільнятимуться з лав Збройних Сил України, під час війни й відразу після встановлення миру має бути економічним і політичним імперативом державної політики зайнятості й донорських асигнувань. Крім того, зусилля мають спрямовуватися на збереження і стабілізацію персоналу підприємств. Значні резерви у цьому напрямі містять гнучкі форми організації праці та її оплати. Збереження людського потенціалу держави є її найвищим цільовим пріоритетом.

У період воєнних дій і в часи повоєнного відновлення заходи державної політики у сфері збереження й використання людського капіталу мають бути максимально ефективними. Важливим для залучення робочої сили в поле зайнятості у воєнний час і період економічного відновлення залишається забезпечення мобільності робочої сили, що визначає рівень адаптивності до змін умов прикладання праці та сприяє задоволенню потреб підприємств у робочій силі.

3. Висновки

Міграція висококваліфікованої робочої сили для України є досить великою проблемою, що може перерости у національну катастрофу. Особливої актуальності набуває відсутність достатньої та однозначної інформації щодо масштабів і регіональних особливостей міграції українців за кордон та кількісних потоків міграційного капіталу, розміри яких

становлять вагому частку соціального та інвестиційного фінансового ресурсу країни. Ситуація є загрозливою не для нинішніх поколінь, оскільки зараз маємо позитивний ефект наповнення бюджету переказами трудових мігрантів. Але у довготривалій перспективі, коли трудові мігранти набуватимуть статусу емігрантів та приєднуюватимуться до численної української діаспори, вказаний ефект поступово втрачатиме своє значення. Варто наголосити, що до трудової міграції вдаються особи не лише поставлені у безвихідні умови через складну соціально-економічну ситуацію та військову агресію з боку росії. Модульні обстеження доводять, що профіль особистісних якостей мігранта включає такі риси, як активність, ініціативність, цілеспрямованість, готовність інвестувати і долати численні труднощі, тобто – це профіль потенційного підприємця. І, що найважливіше, трудові мігранти мають здібність інтеграції у чужорідне економічне та культурне середовище. Отже, досі не вирішена проблема повернення трудових мігрантів ускладнюється новою вимогою щодо розбудови якісної, ефективної, позбавленої бюрократії, дискримінації та недофінансування системи реінтеграції трудових мігрантів, що і визначає перспективи подальших досліджень.

4. Рекомендації

Одержувач рекомендації	Зміст рекомендації	Очікувані результати
Органи місцевого самоврядування	обґрунтування теоретико-методологічних засад регулювання міграційних загроз	при опрацюванні прогностичних програм зайнятості населення та визначенні пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку регіонів

Список використаних джерел

1. Вимушена міграція і війна в Україні (24 лютого – 24 березня 2022). Моніторинг Cedos. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/vymushena-migracziya-ta-vijna-v-ukrai%CC%88ni.docx-1.pdf>
2. Настрої українців та дії під час повномасштабної війни Росії з Україною. URL: https://gradus.app/documents/203/GradusResearch_Report_KSE_citizens_13042022.pdf
Новини про роботу ООН в Україні за 15 березня 2022. URL: <https://ukraine.un.org/uk/174938-novyny-pro-robotu-onn-v-ukrayini-za-15-bereznja-2022>
3. Оцінка Уряду України, процитована у UNDP, The Development Impact of the War in Ukraine: Initial Projections [ПРООН, Вплив війни в Україні на розвиток: початкові прогнози]. URL: <https://www.undp.org/publications/development-impact-war-ukraine-initial-projections>
4. IMF, Ukraine: Request for Purchase under the Rapid Financing Instrument and Cancellation of Stand-by Arrangement - Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine, March 2022 [МВФ, Україна: запит на закупівлю за інструментом оперативного фінансування і скасування угоди стенд-бай – прес-реліз; звіт персоналу; заява Виконавчого директора по Україні, березень 2022 р.]. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/03/10/Ukraine-Request-for-Purchase-under-the-Rapid-Financing-Instrument-and-Cancellation-of-Stand-514148>
5. Relief Web, Ukraine Humanitarian Crisis: Topics [Гуманітарна криза в Україні: теми]. URL: <https://disasterphilanthropy.org/disasters/ukraine-humanitarian-crisis/?gclid=CjwKCAjwzeqVBhAoEiwAOrEmzUpQbYUqlkC>

- M0pY1Jl6VbVZZd9rGBt9-
yw156GrHkHLOc4IFdRAzkxOCfnAQAvD_BwE
6. The Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw), Russia's Invasion of Ukraine: Assessment of the Humanitarian, Economic and Financial Impact in the Short and Medium Term, Policy Notes and Reports No. 59, April 2022 [Віденський інститут міжнародних економічних досліджень, Вторгнення Росії в Україну: оцінка гуманітарного, економічного і фінансового впливу в короткостроковій та довгостроковій перспективі, Політичні записки та доповіді, № 59, квітень 2022 р.]. URL: <https://wiiw.ac.at/russia-s-invasion-of-ukraine-assessment-of-the-humanitarian-economic-and-financial-impact-in-the-short-and-medium-term-p-6132.html>
 7. ReliefWeb, The Development Impact of the War in Ukraine: Initial projections, 16 March 2022 [Вплив війни в Україні на розвиток: початкові прогнози, 16 березня 2022 р.]. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/development-impact-war-ukraine-initial-projections-enuk>
 8. Reuters, World Bank estimates Ukraine physical damage at roughly \$60 billion so far, David Lawder and Chris Gallagher, 21 April 2022 [Агентство «Рейтер», Світовий банк оцінює фізичну шкоду Україні на даний момент приблизно у 60 млрд дол. США, Девід Лоудер і Кріс Галлагер, 21 квітня 2022 р.]. URL: <https://www.reuters.com/world/world-bank-estimates-ukraine-physical-damage-roughly-60-billion-so-far-2022-04-21/>
 9. UNDP, UNDP's response: WAR IN UKRAINE [ПРООН, Відповідь ПРООН: війна в Україні]. URL: <https://www.undp.org/war-ukraine>
 10. UNHCR, Ukraine Refugee Situation, as at 24 April 2022 [УВКБ ООН, Ситуація з біженцями в Україні станом на 24 квітня 2022 р.]. URL: <https://news.un.org/en/focus/ukraine?gclid=CjwKCAjwzeqVBhAoEiwAOrEmzfiiWVR5CXmjvG8iW->

- kZ5GyLuKeIY7Ev9SO7gcGrR6088KbK1F5g0RoCoR4QAvD_BwE
11. UNITED NATIONS IN UKRAINE, Key messages, 6 April 2022. EU-citizens have also left the country, however so far there are no numbers available on how many [Система ООН в Україні, Основні тези, 6 квітня 2022 р., Громадяни країн ЄС також залишили країну, проте даних про їхню кількість поки немає]. URL: https://unfoundation.org/ukraine/?gclid=CjwKCAjwzeqVBhAoEiwAOrEmzbUHQHqerFFVaM7QDXdJNwSDv5fArsN_oH732l-TuQt227UPyoU9MBoCJ6sQAvD_BwE
 12. World Bank, Europe and Central Asia Economic Update, Spring 2022: War in the Region, April 2022 [Світовий банк, Економічне зведення по Європі та Центральній Азії, весна 2022 р.: війна у регіоні]. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37268>
 13. Офіційний сайт Державної служби зайнятості. URL: <http://www.dcz.gov.ua>

*Yasinska T.*¹

Adaptacja strategii zagranicznej działalności gospodarczej przedsiębiorstw ukraińskich do warunków wojny

Annotation. The main problems faced by Ukrainian enterprises as a result of the Russian invasion of Ukraine are revealed. The economic consequences of the Russian-Ukrainian war for exporters are analyzed, including: inability to meet demand in foreign markets, declining demand for goods and services, impossible export by sea, corruption on the Ukrainian border, the need to reorient from CIS markets, complex customs formalities, lack of cars / trucks / drivers, queues at the western borders of Ukraine. The strength of the impact of the war factor on small, medium and large enterprises is estimated. The preconditions for the resumption and development of Ukrainian foreign economic entities have been studied, in particular, the official abolition by the European Union of all duties and taxes on Ukrainian goods entering the European market to help restore Ukrainian business. The expediency of entering foreign markets for Ukrainian enterprises in order to maintain their activities is substantiated. The possibilities of application, advantages, disadvantages and expediency of using in different conditions such exit strategies and activities in foreign markets as exports, licensing and foreign direct investment are analyzed. Recommendations for choosing a strategy for working in foreign markets for domestic enterprises in the Russian-Ukrainian war are offered. Advice was given to the state authorities of Ukraine on the support of domestic subjects of foreign economic activity during the war.

Keywords: strategy of foreign economic activity, export, licensing, foreign direct investment, Russian-Ukrainian war.

¹ Tetiana Yasinska, kandydat nauk ekonomicznych, docent, Katedra Zarządzania i Przedsiębiorczości Międzynarodowej, Politechnika Lwowska, Lwów, ul. S. Bandery 12, tetiana.v.yasinska@lpnu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6558-8376>

1. Wstęp

Agresja militarna Rosji na Ukrainę zmusiła tamtejsze przedsiębiorstwa do szukania sposobów na zapewnienie ich funkcjonowania i rozwoju w stanie wojennym. Zmiany w działalności firm ukraińskich wpłynęły na wszystkie obszary i procesy. Przecież łańcuchy dostaw surowców i wyrobów gotowych zostały zakłócone, nastąpiła aktywna migracja siły roboczej, aspekty polityczne zaczęły mieć decydujący wpływ na podejmowanie decyzji gospodarczych zarówno na poziomie makro, jak i mikro i tak dalej. Sfera zagranicznej działalności gospodarczej przedsiębiorstw uległa znaczącym zmianom, których intensyfikacja w ostatnich dziesięcioleciach stała się charakterystyczną cechą funkcjonowania współczesnej gospodarki światowej w ogóle, a gospodarki Ukrainy w szczególności. W związku z rosyjską agresją militarną na pełną skalę wiele ukraińskich przedsiębiorstw przestało eksportować, zmieniły się ich rynki zagraniczne, a eksport i inna zagraniczna działalność gospodarcza napotkała szereg przeszkód.

Prowadzenie zagranicznej działalności gospodarczej przez przedsiębiorstwa wiąże się z jej przejrzystą organizacją, której jednym z głównych elementów jest strategia, czyli plan rozwoju przedsiębiorstwa w odniesieniu do działań związanych z wejściem i funkcjonowaniem na rynkach zagranicznych. Warunki wojny wymusiły dostosowanie strategii firm na rynkach zagranicznych do nowych realiów, aby przetrwać i dalej działać.

2. Wyniki

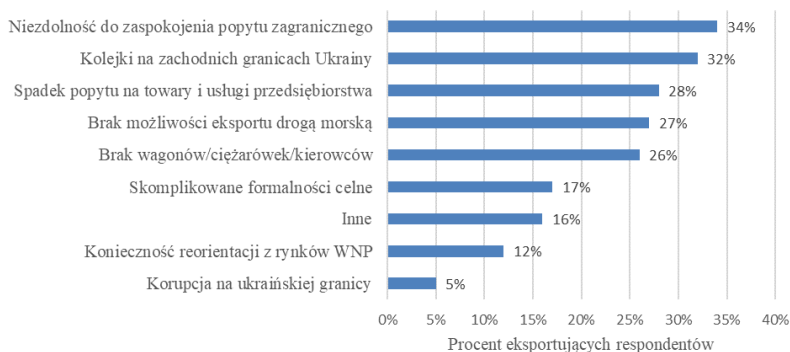
Najpopularniejszą formą zagranicznej działalności gospodarczej przedsiębiorstw ukraińskich i jednocześnie strategią wejścia na rynki zagraniczne jest eksport. Dlatego problemy ukraińskich eksporterów stały się dotkliwe po rozpoczęciu wojny rosyjsko-ukraińskiej. Świadczy o tym badanie przedsiębiorców przeprowadzone od 28 kwietnia do 7 maja 2022r. przez Instytut Badań Ekonomicznych i Doradztwa Politycznego [1]. Ponad połowa

badanych przedsiębiorców (55%) to eksporterzy, ale nie wszystkim udało się po początku wojny utrzymać eksport. W szczególności prawie połowa (47%) eksporterów musiała przestać eksportować od 24 lutego 2022r., a do początku maja działalność eksportowa nie została wznowiona. Kolejne 9% ankietowanych eksporterów przestało eksportować po początku wojny, ale udało się im odzyskać. Pozostali eksporterzy (48%) mimo wojny nadal dostarczali swoje produkty za granicę.

Najbardziej ucierpiała działalność eksportowa małych i średnich przedsiębiorstw. W szczególności 65% małych i 51% średnich przedsiębiorstw przestało eksportować od 24 lutego 2022r. i nie udało się im odnowić eksport na moment badania. Jednocześnie dla dużych przedsiębiorstw ten wskaźnik stanowi tylko 33%.

Wyniki ankietowania wykazały, że tylko 5% eksporterów po początku wojny nie mają problemów z eksportem. Głównym problemem dla biznesu jest niemożność wytworzenia wystarczającej ilości towarów (usług) do zaspokojenia popytu na rynkach zagranicznych – 34% badanych. Także przeszkody stanowią kolejki na zachodnich granicach Ukrainy, na które wskazało 32% eksporterów. Następnym problemem jest spadek popytu na produkty/usługi ukraińskich firm na rynkach zagranicznych (28%). Ponadto respondenci skarżyli się na brak możliwości eksportu drogą morską ze względu na blokadę szlaków morskich (27%). Eksporterzy zwracają też uwagę na inne problemy logistyczne – brak wagonów, ciężarówek i kierowców (26%). Niektórzy eksporterzy wymieniają wśród problemów kwestię pracy celnej. W szczególności 17% respondentów skarży się na skomplikowane formalności celne, a 5% na korupcję w urzędzie celnym. Dla 12% respondentów problemem była konieczność reorientacji eksportu z rynków WNP do innych krajów. Ponadto niektórzy eksporterzy wskazali również własne opcje barier w eksporcie. W szczególności respondenci wskazywali na droższą dostawę, zamknięcie usług kurierskich oraz ograniczenia w wyjazdach męskich kierowców. Niektórzy eksporterzy po prostu nie

byli w stanie wznowić działalności. Wyniki badania eksporterów wyraźnie przedstawia rys.1.

Rys. 1. Wyniki ankietowania ukraińskich eksporterów, przeprowadzonego przez Instytut Badań Ekonomicznych i Doradztwa Politycznego Ukrainy od 28 kwietnia do 7 maja 2022r.

Znaczenie poszczególnych przeszkód jest różne dla firm różnej wielkości. Na przykład duży biznes częściej narzeka na problemy logistyczne: brak możliwości eksportu drogą morską, brak pociągów/ciężarówek/kierowców. Jednocześnie dla małych firm bardziej bolesny jest spadek popytu na ich towary/usługi na rynkach zagranicznych oraz korupcja na granicy. Na przykład wśród dużych przedsiębiorstw nie ma respondentów, którzy skarżyli się na korupcję w urzędzie celnym. Spadek obrotów zgłaszają przede wszystkim duże przedsiębiorstwa. 61% przedstawicieli dużego biznesu wskazało na spadek liczby krajów, do których eksportowane są towary/usługi. Jednocześnie ten odsetek wynosi 36% dla małych i 48% dla średnich przedsiębiorstw. Jednak wśród dużych przedstawicieli biznesu najmniejszy odsetek przedsiębiorstw, które musiały całkowicie przestać eksportować, tylko 7% respondentów. Małe i średnie przedsiębiorstwa kilkakrotnie częściej zgłaszały zaprzestanie

działalności eksportowej - odpowiednio 21% i 24%. Takie wyniki mogą wskazywać, że duży biznes jest bardziej odporny na wyzwania stanu wojennego niż sektor MŚP. Dlatego jest bardziej prawdopodobne, że duże przedsiębiorstwa tylko ograniczają działalność eksportową, ale nie całkowicie jej zatrzymują.

Pomimo pogorszenia się wszystkich wskaźników wydajności, a w niektórych przypadkach zamknięcia przedsiębiorstw w marcu i kwietniu 2022 r., nadal kluczowe dla zachowania gospodarki kraju jest wznowienie produkcji. Pozytywnym czynnikiem na tle wysokiego poziomu niepewności są optymistyczne oczekiwania biznesu dotyczące dalszego rozwoju. Ważną przesłanką do rozpoczęcia i rozwoju zagranicznej działalności gospodarczej jest decyzja Unii Europejskiej o zniesieniu ceł na import towarów ukraińskich.

Unia Europejska oficjalnie zniosła wszystkie cła na ukraińskie towary wprowadzane na rynek europejski, aby pomóc w odbudowie ukraińskich przedsiębiorstw rozdartych wojną. Przepisy prawne tymczasowo zawieszające wszystkie unijne cła importowe na towary z Ukrainy weszły w życie 4 czerwca 2022 r. i będą obowiązywać do 5 czerwca 2023 r.

Zgodnie z decyzją UE zniesione zostają [2]:

- wszystkie taryfy określone w sekcji IV Układu o stowarzyszeniu UE-Ukraina ustanowione przez strefę wolnego handlu, które nie zostały jeszcze zliberalizowane. Zniesione w szczególności cła na: produkty przemysłowe, owoce i warzywa oraz produkty rolne i przetworzone produkty rolne objęte kontyngentami taryfowymi,
- pobranie ceł antydumpingowych na import z Ukrainy,
- stosowanie ogólnych reguł importowych dla importu pochodzącego z Ukrainy.

Taka decyzja UE ma na celu wsparcie gospodarki ukraińskiej podczas wojny z Rosją.

Oprócz Unii Europejskiej pomoc Ukrainie zaoferowały także Kanada, Stany Zjednoczone i Wielka Brytania. Tak, Kanada zniosła

również cła importowe na towary z Ukrainy na rok, aby wesprzeć ukraińską gospodarkę w obliczu inwazji Rosji na pełną skalę. Wielka Brytania wprowadziła preferencyjne traktowanie w handlu z Ukrainą. Stany Zjednoczone ogłosiły tymczasowe zawieszenie 232 ceł na ukraińską stal w celu wsparcia ukraińskiej gospodarki.

W trudnych warunkach na Ukrainie, w szczególności ze względu na dynamikę dewaluacji waluty krajowej, coraz więcej ukraińskich przedsiębiorców zwraca uwagę na rynek zagraniczny, pomimo szeregu problemów, jakie pojawiły się w zagranicznej działalności gospodarczej w związku z wojną. Dlatego ważne jest, aby przedsiębiorcy przeanalizowali możliwe strategie rozwoju zagranicznej działalności gospodarczej i wybrali najlepszą, która uwzględni specyfikę procesu produkcyjnego, towarów i celów przedsiębiorstwa.

Przeanalizujemy warunki stosowania, zalety, wady i możliwości wykorzystania ukraińskimi przedsiębiorstwami w czasie wojny takich sposobów wejścia i pracy na rynkach zagranicznych jak bezpośrednie inwestycje zagraniczne, eksport i licencjonowanie.

Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (BIZ) to realne inwestycje w przedsiębiorstwa, sprzęt, technologię, które tworzą materialną podstawę do ekspansji biznesowej za granicę. Tak więc bezpośrednie inwestycje zagraniczne mają miejsce, gdy firma bezpośrednio inwestuje w produkcję lub sprzedaż towarów w obcym kraju.

BIZ przybierają dwie formy:

1) inwestycje z cyklu zerowego, polegające na utworzeniu nowego przedsiębiorstwa w obcym kraju;

2) nabycie istniejącej spółki lub połączenie z nią za granicą. Nabycie może wiązać się z posiadaniem drugorzędного udziału w kapitale (gdy firma zagraniczna otrzymuje od 10 do 49% akcji z prawem głosu w spółce przejmowanej), dominującego udziału w kapitale (50 do 99% akcji z prawem głosu) lub całą stawkę.

Zatem BIZ mogą przybierać formę inwestycji w nowe przedsiębiorstwa lub występować w formie przejęć (akwizycji) istniejących firm lokalnych (lub fuzji z nimi). Według ONZ większość inwestycji zagranicznych odbywa się w formie fuzji i przejęć, a nie inwestycji o zerowym cyklu. Główne powody, dla których firmy wolą kupować istniejące aktywa zamiast tworzyć je od zera, to:

- Fuzje i przejęcia są mniej czasochłonne niż inwestycje o cyklu zerowym. Jest to szczególnie ważne w dzisiejszym biznesie, gdzie rynki rozwijają się niezwykle szybko. Wiele firm uważa, że jeśli nie przejmą wybranej przez siebie zagranicznej firmy, zrobią to ich globalni konkurenci.
- Przejmowane firmy zagraniczne zazwyczaj posiadają cenne aktywa strategiczne, takie jak lojalność wobec marki, relacje z klientami, znaki towarowe lub patenty, systemy dystrybucji, systemy produkcyjne itp. Przedsiębiorstwu oczywiście łatwiej jest nabyć takie aktywa niż samodzielnie je tworzyć jak to w przypadku inwestycji o zerowym cyklu.
- Firmy, które kupują inne firmy, wierzą w ich zdolność do zwiększania efektywności biznesu - przedmiotu zakupu poprzez zastrzyk kapitału, technologii i umiejętności zarządzania.

BIZ to jest bardzo kosztowny i trudny sposób na penetrację rynku zagranicznego. W końcu firma musi ponieść koszty związane z utworzeniem zakładów produkcyjnych w innym kraju lub przejęciem zagranicznej firmy. BIZ są również ryzykowne, biorąc pod uwagę szereg kwestii związanych z prowadzeniem biznesu w innej kulturze z innymi „zasadami gry”. Firma, która realizuje BIZ po raz pierwszy w nieznanym jej kraju, jest skłonna do popełnienia kosztownych błędów ze względu na słabą świadomość lokalnych uwarunkowań. Jednak w warunkach wojny bezpośrednia inwestycja zagraniczna ma kluczową zaletę, jaką jest możliwość uratowania kapitału i możliwość prowadzenia działalności produkcyjnej bez ryzyka strat w wyniku działań wojennych na Ukrainie. To bezpieczna strategia działania dla ukraińskich przedsiębiorstw na rynkach zagranicznych w czasie

wojny rosyjsko-ukraińskiej. Jednak, jak zauważono wcześniej, bezpośrednie inwestycje zagraniczne są najbardziej kapitałochłonną strategią zagranicznej działalności gospodarczej, więc rozważmy alternatywy, a mianowicie: działalność eksportową i licencjonowanie.

Działalność eksportowa obejmuje produkcję towarów w swoim kraju, a następnie ich wysyłkę do innego kraju w celu sprzedaży. Eksportując firma nie musi ponosić tych wielkich kosztów jak w przypadku BIZ, a dodatkowo może zmniejszyć ryzyko związane ze sprzedażą za granicę, korzystając z usług lokalnego agenta sprzedaży. Podobnie, gdy jednostka gospodarcza zezwala innej jednostce na wytwarzanie swoich produktów na podstawie licencji, koszty i ryzyko ponosi licencjobiorca. Aby wyjaśnić, dlaczego wiele firm woli BIZ nad eksport i licencje, zbadajmy mankamenty tych dwóch sposobów wykorzystania szans, jakie daje rynek zagraniczny.

Atrakcyjność strategii eksportowej w celu wejścia na rynki zagraniczne często zmniejszają koszty transportu towarów i bariery handlowe.

Gdy do kosztów produkcji doda się koszty transportu, wysyłanie niektórych rodzajów towarów na duże odległości staje się nieopłacalne. Dotyczy to zwłaszcza produktów o niskiej cenie i jednocześnie wielkiej wadze oraz takich, które można wyprodukować niemal wszędzie. W przypadku takich towarów atrakcyjność eksportu jest zmniejszona w porównaniu z BIZ i licencjonowaniem. Jednak w przypadku towarów o wysokiej cenie przy małych gabarytach i wadze (części elektroniczne, komputery osobiste, urządzenia medyczne, oprogramowanie itp.) koszty transportu są zwykle niewielkie i nie mają dużego wpływu na względną atrakcyjność eksportu w porównaniu do licencjonowania i BIZ.

W warunkach wojny rosyjsko-ukraińskiej do wymienionych problemów z transportem dołączyło się naruszenie ustalonych szlaków logistycznych i niemożność wysyłania eksportowanych towarów drogą morską. Tym samym ukraińscy eksporterzy stanęli w obliczu niemożności zaspokojenia popytu na rynkach zagranicznych

ze względu na blokadę portów morskich i zmianę tradycyjnych szlaków eksportowych. Spowodowało to problemy na kolei i autostradach, w tym kolejki na zachodnich granicach Ukrainy oraz brak wagonów kolejowych, ciężarówek i kierowców. I tak, według badania z początku maja 2022 r., tylko 4,9% firm eksportujących zwiększyło eksport, podczas gdy 71,4% zmniejszyło, 23,6% respondentów nie odczuło żadnych zmian. Co drugi eksporter podał, że liczba kierunków, do których eksportowano towary/usługi, zmniejszyła się w porównaniu z okresami przedwojennymi [1].

Kolejną wadą korzystania z eksportu może być istnienie barier handlowych. Niektóre firmy wykorzystują BIZ w odpowiedzi na rzeczywiste lub potencjalne bariery w handlu, takie jak cła importowe lub kontyngenty. Nakładając cła importowe oraz ograniczając import poprzez kontyngenty, rząd zwiększa atrakcyjność BIZ i licencjonowania.

W tym kontekście ważne jest, aby zrozumieć, że bariery w handlu nie muszą istnieć naprawdę. Często wystarczy jedno pragnienie zmniejszenia zagrożenia ewentualnymi barierami handlowymi, aby uzasadnić BIZ jako alternatywę dla eksportu. Problem barier handlowych nie jest dziś tak dotkliwy dla ukraińskich eksporterów, ponieważ, jak już wspomniano, Unia Europejska zniosła cła na import z Ukrainy na przyszły rok.

Inną alternatywną strategią działania ukraińskich firm na rynkach zagranicznych jest licencjonowanie. Licencjonowanie to przyznanie zagranicznemu przedsiębiorstwu (licencjobiorcy) prawa do produkcji i sprzedaży towarów firmy w zamian za otrzymanie opłaty licencyjnej (tantiemy) za każdą sprzedaną jednostkę towarów. Dziedzina teorii ekonomii, zwana teorią internalizacji, wyjaśnia, dlaczego firmy często wolą BIZ od licencjonowania. Zgodnie z tą teorią licencjonowanie jako strategia wykorzystania szans rynku zagranicznego ma trzy główne wady.

Po pierwsze, licencjonowanie może prowadzić do przekazania cennego know-how potencjalnemu konkurentowi zagranicznemu.

Po drugie, licencjonowanie nie daje firmie prawa do kontroli produkcji, marketingu, zarządzania w innej firmie – prawa, które może być niezbędne do maksymalizacji zysków. W przypadku licencjonowania zarządzanie procesem produkcyjnym prowadzonym na podstawie licencji pozostaje w rękach licencjobiorcy. W przypadku wystąpienia przez licencjodawcę inicjatywy w sprawie zmiany strategii, polityki cenowej, dostawców surowców itp. zgodnie z wymogami rynku taka inicjatywa może zostać zablokowana przez licencjobiorcę i niewdrożona, co z kolei może obniżyć opłacalność zagranicznej działalności licencjodawcy. Na przykład licencjodawca może uznać za konieczne krytyczne obniżenie ceny swojego produktu w celu uniemożliwienia potencjalnemu konkurentowi wejścia na rynek oraz zwiększenia lub utrzymania swojego udziału w rynku. Strategicznie ta decyzja może wydawać się słuszna. Jednak w krótkim okresie zmniejszy to dochody licencjobiorcy i on może nie poprzeć takiej decyzji. Tak więc, jeśli pożądana jest ścisła kontrola nad zagranicznym przedsiębiorstwem, BIZ są bardziej atrakcyjne niż licencjonowanie.

Trzeci problem z licencjonowaniem pojawia się, gdy przewaga konkurencyjna przedsiębiorstwa opiera się zarówno na jego produkcji, jak i na towarzyszących jego produkcji zdolnościom zarządczym, marketingowym i produkcyjnym. Trudność polega na tym, że takie umiejętności zwykle nie są licencjonowane. Podczas gdy zagraniczny licencjobiorca może być w stanie fizycznie odtworzyć towary firmy na podstawie licencji, często nie jest w stanie zrobić tego tak skutecznie, jak sama firma licencjonująca. W rezultacie licencjobiorca nie może w pełni wykorzystać potencjału rentowności rynku zagranicznego. Przykładem jest Toyota, która osiąga przewagę konkurencyjną w światowym przemyśle motoryzacyjnym dzięki doskonałej zdolności do zarządzania całym procesem projektowania, produkcji i sprzedaży samochodów, czyli dzięki unikalnym umiejętnościom kierowniczym i organizacyjnym.

Podsumowując powyższe, można powiedzieć, że BIZ są bardziej opłacalne niż licencjonowanie, gdy spełniony jest jeden lub więcej z poniższych warunków:

1. Przedsiębiorstwo posiada cenne know-how, którego nie można odpowiednio zabezpieczyć umową licencyjną.

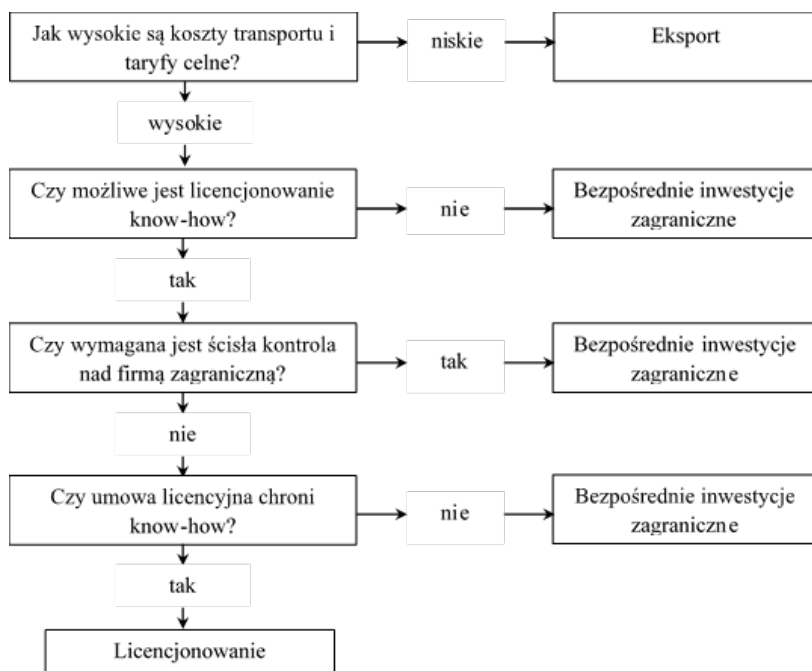
2. Przedsiębiorstwo potrzebuje ścisłej kontroli nad przedsiębiorstwem zagranicznym, aby zmaksymalizować udział w rynku lub przychody w tym kraju.

3. Umiejętności i know-how przedsiębiorstwa nie podlegają licencjonowaniu.

Powyższe postanowienia dotyczące zalet i wad takich podstawowych form dostępu do rynków zagranicznych, jak eksport, licencje i bezpośrednie inwestycje zagraniczne podsumowano w formie drzewa decyzyjnego (rys. 2).

3. Wnioski

Wojna rosyjsko-ukraińska spowodowała szereg przeszkód w prowadzeniu biznesu. Główne z nich to rosnące ceny surowców, brak paliwa, trudności z transportem surowców lub towarów przez Ukrainę, zmniejszony popyt na towary i usługi, odpływ siły roboczej z kraju. W takich warunkach ukraińskie przedsiębiorstwa zmuszone są dostosowywać swoje strategie, w tym zagraniczne, do nowych warunków środowiskowych. Te wysiłki podmiotów gospodarczych muszą być uzupełnione odpowiednimi i skutecznymi działaniami władz publicznych.

Rys. 2. Rekomendacje dotyczące wyboru strategii pracy na rynkach zagranicznych dla ukraińskich przedsiębiorstw w warunkach wojny

4. Zalecenia

№	Odbiorca rekomendacji	Treść rekomendacji	Oczekiwane rezultaty
1.	Przedsiębiorstwa specjalizujące się w produkcji towarów handlowych i świadczeniu usług handlowych	Wejście na rynek międzynarodowy i znalezienie partnerów za granicą z wykorzystaniem technologii eksportu,	Ekspansja rynków, wzrost zysków walutowych ukraińskich przedsiębiorstw

		licencjonowania, bezpośrednich inwestycji zagranicznych	
2.	Gabinet Ministrów Ukrainy, Urząd Prezydenta Ukrainy	Uproszczenie procedury uzyskiwania kredytów na otwarcie / reorientację / wznowienie produkcji na eksport	Aktywizacja handlu zagranicznego państwa, kształtowanie się dodatniego salda handlu zagranicznego, wzrost dochodów podmiotów zagranicznej działalności gospodarczej i odpowiednich do budżetu
3.		Uproszczenie procedur celnych dla operacji eksportowo-importowych	
4.		Zezwolenie na czasowe przekraczanie granicy mężczyzn zaangażowanych w eksportowe procesy biznesowe	
5.		Synchronizacja roboty urzędów celnych europejskich i ukraińskich	

Bibliografia

1. Щомісячне опитування підприємств. ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій». 2022. Випуск 1. 28с. URL: <http://www.ier.com.ua/files/Projects/2022/Щомісячне%20опит>

[ування%20підприємств%20України/Щомісячне%20опитування,%20перший%20випуск.pdf](#)

2. Собенко Н. ЄС з 4 червня офіційно скасував усі мита і збори з українських товарів // Суспільне. Новини. 2022. URL: <https://suspihne.media/246421-es-z-4-cervna-oficijno-skasuvav-usi-mita-i-zbori-z-ukrainskih-tovariv/>
3. Charles W. L. Hill. International Business: Competing in the Global Marketplace. New-York: McGraw-Hill Higher Education, 2020. 1795 p.
4. Henry Mintzberg. The Strategy Concept I: Five Ps For Strategy. California Management Review, 2001. Pp. 11-24.
5. Grzegorz Karasiewicz. Marketingowe strategie internacjonalizacji polskich przedsiębiorstw. Warszawa, 2013. URL: <https://docplayer.pl/10861263-Marketingowestrategie-internacjonalizacji-polskich-przedsiębiorstw.html>

Ліпич Л.Г.¹, Хілуха О.А.², Кушнір М.А.³

Розвиток та напрями трансформації військової логістики в Україні

Annotation. The war in Ukraine disrupted the life of every person in both economically developed and developing countries. This event caused a shock to the pulse of the world economy. In these conditions of changes occurring both in the external and internal environment, theoreticians and practitioners are forced to implement organizational and functional measures aimed at improving military logistics. The purpose of the chapter is to present the evolution of logistics, to identify its role in the preparation, conduct and cessation of various armed conflicts, as well as to determine the direction of its development in Ukraine.

Keywords: military logistics, evolution of logistics; armed conflicts.

1. Вступ

Війна в Україні порушила життя кожної людини як в економічно розвинутих країнах так і країнах, що розвиваються. Ця подія викликала шок для пульсації світової економіки. В цих умовах змін, що відбуваються як в зовнішньому, так і

¹ Ліпич Л.Г., доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, торгівлі та логістики, Луцький національний технічний університет, <https://orcid.org/0000-0002-9059-7271>

² Хілуха О.А., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства та інформаційних технологій, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0000-0002-1228-7171>

³ Кушнір М.А., кандидат економічних наук, доцент, старший викладач кафедра прикладної економіки та бізнесу, Український католицький університет, <https://orcid.org/0000-0002-4441-4278>

внутрішньому середовищі, теоретики і практики змушені здійснювати організаційні та функціональні заходи, спрямовані на покращення військової логістики.

Метою розділу є представити еволюцію логістики, ідентифікувати її роль в підготовці, веденні та припиненні різних збройних конфліктів, а також визначити напрямки її розвитку в Україні.

2. Результати

У науковій літературі поняття «логістика» має багато тлумачень. Згідно з поглядами сучасних теоретиків логістики, це слово споріднене:

- з латині - locus - місце, простір;
- з грецької - logos - наука, рахунок;
- з logistikon - сила розуму, здорового глузду;
- з французькою - logis - місце, простір;
- з loger, logement – квартирування, оснащення [1, с. 15].

Термін "логістика" походить з військової сфери і є невід'ємним елементом, пов'язаним з веденням військових дій, що розуміється як теорія і практика військової економіки.

Логістикою користувалися стародавні римляни, греки, єгиптяни та деякі правителі Далекого Сходу. Починаючи з античності, значна роль відводилася організації закупівель для здійснення військових походів. У стародавньому Китаї (6-5 ст. до н. е.), у працях Сунь Цзи «Про мистецтво війни» підкреслюється роль підготовки до битви і війни. Командирів інструктували про важливість належного постачання та нагромадження запасів. [2]. У Македонії (4 ст. до н. е.) Олександр Македонський (бл. 356–323 рр. до н. е.) створив ефективну систему логістики для постачання військ під час військових походів. Його офіцерський персонал складався з «інтендантів», які наглядали за роботою так званого багажного потягу. «Крім щита, обладунків, меча та іншої зброї, кожен мав нести дві жердини, щоб побудувати свою частину

бронзового табору, де він проводив кожну ніч, свою частину шкіряного намету, яку він ділив з дев'ятьма іншими легіонерами, шкіряний мішок із двотижневою порцією зерна, пляшкою води, лопатою чи сокирою та відром для спорудження траншеї навколо табору. Крім того, кожен легіон мав приблизно 500 тварин, які тягали наметові стовпи, багаж офіцерів, важкі інструменти та інше обладнання, а також запаси їжі» [3].

У Карфагені (III ст. до н. е.) зразком логістичного планування був знаменитий похід Ганнібала через Альпи. У Римі (IV – III ст. до н. е.) легіонерів обтяжували вагою, яку вони могли витримати, таким чином зменшували розміри рухомого складу і підвищували самодостатність воюючого воїна. Також варто згадати епоху середньовіччя. Готуючись до війни з Гевтонським орденом, війська короля Ягайла запаслися продовольством та зброєю, а лицарі Ордену навіть мали мотузки, щоб зв'язувати полонених [4].

Сьогодні в історичних дослідженнях дуже багато написано про Візантію. Ретельне вивчення цих матеріалів змушує звернути увагу на час правління імператора Лева VI, що приходиться на 866-912 р. н. е. Зазначений період розвитку Візантії відомий, зокрема, сильною армією і розквітом військового мистецтва. Військові перемоги імператора Лева VI зв'язують із умілим переміщенням і матеріально-технічним постачанням військ, що здійснювалися на основі використання правил і принципів логістики.

Розвиток військової логістики в Україні започаткували запорізькі козаки. Логістичний аспект суходільних військових операцій козацтва особливо проявився під час Московського походу та Хотинської битви, а морських – у ході бойових дій в Азовсько-Чорноморському басейні. Логістика у цих випадках полягала в обранні незвичних оригінальних маршрутів руху козацького війська місцевостями, якими раніше війська не проходили, отже, які мали можливості забезпечення потреб

військ. Логістичний підхід також був інтегральною частиною ефективної військової стратегії Петра Конашевича-Сагайдачного, яка випереджала тогочасні європейські військові концепції на багато років. Логістика мала застосування і у морських битвах українського козацтва під орудою гетьмана у Чорному та Азовському морях [5].

Якщо далі розглядати історичні події, то слід звернутися до періоду, коли відбувалася визвольна війна (1775-1783 роки) тринадцяти англійських колоній, у ході якої була створена незалежна держава Сполучені Штати Америки. Тут у плані вивчення розвитку логістики корисним є такий факт. У розпал війни в складі британської армії на американському континенті діяло понад 11 900 бойових загонів. Природно те, що ці загони перебували в підпорядкуванні британського уряду, а це значить, що продукти харчування, обмундирування, боєприпаси доставлялися безпосередньо з Англії. Хід війни, принаймні, у період перших шести років, показав на зовсім погане матеріально-технічне забезпечення англійських військ. Сьогодні військові аналітики вказують на основну причину поразки Англії у цій війні - це незнання воєначальниками принципів логістики, що на той час призвело до незадовільної організації постачання військ як продуктами харчування, так і військовою амуніцією. Іншими словами, на рівні уряду Англії в забезпеченні своїх військ у період проведення військової кампанії логістика практично «не працювала» [4]

Логістика як концепція появився під час наполеонівських воєн. Військові накази того часу визначають спосіб харчування військ і регламентують необхідну кількість їжі: м'яса, хліба, овочів, солі, спирту, оцту. У 1807 році Наполеон створив перший в світі військовий логістичний підрозділ, який замінив цивільні структури екіпіровки військ (перші вісім батальйонів кінного рухомого складу). Крім того, Наполеон також запровадив інші зміни : розміщення складів з запасами на маршрутах руху військ,

в тому числі продовольчих, використання ручних млинів і польових печей для випікання хліба. Були зроблені перші способи термічного консервування їжі. Наприкінці XVII ст. у французькій армії була організована нова структура штабу, що включала посаду «старшого маршала з логістики». Старший маршал з логістики відповідав за постачання, транспортування, вибір місця розташування табору і коректування маршруту армії.

У праці військового теоретика XIX ст., генерала Джоміні (1779-1869 рр.) «Нарис військового мистецтва» один з розділів має назву «Про логістику, або мистецтво приведення військ в рух». У цьому творі автор зазначив, що логістика це високо прогресивне мистецтво управління військами, добре скомбінований порядок військ у колонах, час початку походу та засоби зв'язку, необхідні для забезпечення їхнього прибуття в позначений пункт "[4].

Рубіж XIX-XX століть характеризується динамічним розвитком військової техніки, що супроводжується розквітом логістики. Розробка нових видів зброї, а також зміна тактики застосування військ змусили змінити підготовку до військових дій.

Перше визначення логістики зроблене міністерством оборони США під час Першої світової війни. Логістика - це «(...) адміністративна структура військового мистецтва, що займається організацією повного забезпечення армії, яка виконує бойові завдання» [6].

Особливо бурхливий практичний розвиток логістика одержала під час Другої світової війни. Варто вказати, що тут великих успіхів досягла американська армія. Завдяки чіткій взаємодії військово-промислового комплексу (ВПК), транспортної системи і баз постачання удалося організувати стійке постачання американських військ зброєю і військовою амуніцією. Успішному рішенню цієї складної задачі сприяло застосування прогресивних контейнерних і пакетних перевезень,

що зробили відчутну користь американським військам і в період війни у В'єтнамі (60-ті р. XX ст.). Неможна не відзначити також того, що і сам ВПК Америки високою ефективністю функціонування був зобов'язаний також застосуванню у виробництві бойової техніки принципів логістики. Наприклад, спроектована Чарльзом Соренсоном конвеєрна лінія по виробництву літаків-бомбардувальників B-24 Liberator дозволяла випускати один літак на годину завдяки використанню методів логістики з керування запасами, сировиною та вузлами і агрегатами, якими комплектувалися літаки.

Найбільшим логістичним успіхом у військовій сфері XX століття вважається конфлікт в Перській затоці в 1991 і 2003 роках [6]. Післявоєнний період, політичні зміни, поява нових політичних і військових союзів (НАТО, Варшавський договір) спонукали військових менеджерів до інноваційного підходу в організації логістики (забезпечення тилових операцій) таким чином, щоб забезпечити повну безпеку військ. Представники армії США, входячи в структури Північноатлантичного альянсу, визначили логістику як: «науку про планування і здійснення транспортування матеріалів, ремонту техніки та озброєння підрозділів збройних сил. Це такий вид діяльності під час військових дій, який стосується: виробництва, закупівлі, збору, зберігання, транспортування, ремонту та розміщення військових запасів, евакуації та лікування військових, конструювання та введення в експлуатацію різних пристроїв, матеріалів тощо, для забезпечення бойових підрозділів за допомогою різних служб»[7].

З іншого боку, учасники Варшавського договору визначали логістику як тилловий захист військ. Положення та інструкції зазначали, що логістика це «задоволення потреб військ і збереження їх здатності вести бойові дії. Безпека тилу для військ включала: організацію роботи в тилу, матеріальну, медичну, ветеринарну, аеродромну та техніко-аеропортову охорону,

житлове, торгово-побутове та фінансове забезпечення. Крім того, поховання цивільних і військових загиблих та організація утримання військовополонених. Організація роботи в тилу включала підготовку підрозділів і тилового обладнання до виконання завдань з угруповання, розгортання і переміщення тилових військ, а також визначення, підготовку і обслуговування шляхів постачання і евакуації, забезпечення оборони і захисту військ і тилу”[8].

Для Організації Варшавського договору (ОВД) і для СРСР Україна була стратегічною територією, яка слугувала важливим транспортним вузлом з розвиненою інфраструктурою, що пов'язувала європейську частину союзу з країнами ЦСЄ. У 1973 році у журналі армії США *Military review* була опублікована інформація про будівництво військових комплексів поблизу Львова для перенесення штабу ОВД із Москви. У матеріалі зазначається, що у межах міста і в його передмістях збудовані підземні бетонні бункери, здатні витримати ядерні удари, де повинні були розміститися органи управління військами ОВД.”[8].

Після розпаду соціалістичного табору з ініціативи Російської Федерації на основі ліквідованої ОВД у 1992 році постала нова військово-політична організація - Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ). Наразі до неї входять Росія, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан і представляється Кремлем в якості правонаступниці ОВД.

У світлі останніх подій: окупації Криму та Донецької і Луганської області, повномасштабної війни в Україні, градус дипломатичної напруги між РФ і країнами НАТО суттєво зріс.

Також слід зауважити, що всі інші країни-підписанти Варшавського договору наразі є членами НАТО. У 1990 році у результаті возз'єднання Німеччини до НАТО формально приєдналась НДР, у 1999 році до блоку приєдналися Польща, Чехія та Угорщина, у 2004 році - Болгарія, Румунія, Словаччина,

а також три пострадянські країни (Литва, Латвія Естонія), у 2009 році - Албанія.

Стратегічність курсу до НАТО декларує також і Україна. Зокрема, 12 червня 2020 року Україна отримала статус партнера розширених можливостей НАТО, що надає змогу для тіснішої військово-промислової співпраці. Тепер Київ здійснює оборонну реформу з метою набуття та підтримання необхідного рівня оборонних спроможностей для захисту держави, ефективного реагування на загрози та виклики національній безпеці, підвищення рівня оперативної сумісності ЗСУ з підрозділами держав членів НАТО та ЄС для виконання спільних завдань. Очікуваним результатом оборонної реформи є створення майбутніх сил оборони. Для досягнення мети оборонної реформи необхідно досягнути ряд цілей та виконати ряд завдань, визначених у Стратегічному оборонному бюлетені. Одним з таких завдань є Завдання 1.4.8. Створення інформаційної системи (ІС) управління оборонними ресурсами DRMIS [9]. Однією зі складових DRMIS має бути ІС управління логістичним забезпеченням (логістикою), яка відповідає стандартам, доктринам і рекомендаціям НАТО.

Основними завданнями для досягнення цієї мети є:

1. Вивчення існуючих та нових інформаційних систем логістики НАТО та країн-членів НАТО.
2. Вивчення суміжних стандартів, доктрин, рекомендацій НАТО та інформаційних систем НАТО та країн членів-НАТО.
3. Вивчення можливості застосування ІС логістики НАТО та країн-членів НАТО в Україні;
4. Підтримка ситуаційної обізнаності щодо ІС логістики НАТО.

Додатковим корисним ефектом є поширення знань щодо ІС НАТО та суміжних питань у військово-політичному,

військовому, науковому та ІТ-середовищі України з метою підтримки оборонної реформи в Україні.

В основі сучасного підходу НАТО до розробки інформаційних систем покладено таксономію С3 (С3 Тахоному). С3 Тахоному – одне з суміжних питань, що потребує окремого вивчення. С3 Тахоному охоплює всі аспекти діяльності з командування та управління Збройними силами (від стратегії та реальної діяльності до технічних складових інформаційних систем) та передбачає розгляд інформаційних систем з точки зору сервісів. Сервіс розглядається як можливість (спроможність) надавати користь або підтримку певним групам користувачів сервісу. Існує каталог сервісів НАТО в якому ряд сервісів пов'язані з логістичним забезпеченням[9]:

- Сервіс підтримки логістичних операцій (Logistics Functional Area Application Service), що дозволяє користувачам збирати, зберігати, обробляти, аналізувати, відображати та розповсюджувати інформацію для підтримки логістичних операцій. Для сервісу використовується інформаційна система LOGFAS.
- Сервіс логістичної розвідки та підтримки рішень (Logistics Business Intelligence and Decision Support Application Services), що є експериментальним і пов'язаний з наданням консультацій.
- Сервіс підтримки інженерного (в розумінні квартиро-експлуатаційного) забезпечення (Integrated Engineering Management System Support Service), що дозволяє користувачам з Групи підтримки баз, здійснювати управління інформацією щодо нерухомого майна (основних засобів) і пов'язаних питань (від будівництва до пожежних бригад). Для сервісу використовується інформаційна система IEMS.
- Сервіс відслідковування місцезнаходження об'єктів (Asset/Consignment Tracking Application Support Service) при

переміщенні. Використовує стандартне (COTS) програмне забезпечення.

- Сервіс підтримки медичного забезпечення (Medical and Health Service Support Application Service). Максимально використовує існуючі системи і сервіси для медичних потреб. Зокрема ІС оперативного планування TOPFAS для планування медичної підтримки (забезпечення), ІС розвідувального забезпечення INTEL-FS для підтримки MEDINTEL, сервіс відслідковування місцезнаходження об'єктів для відслідковування місцезнаходження пацієнтів.

НАТО використовує два основних види планування. Одне з них оперативне планування - пов'язане з конкретними операціями (місіями). Інше, оборонне (стратегічне) – направлене на формування достатніх спроможностей для виконання майбутніх операцій.

Логістичне планування є частиною як оперативного так і оборонного планування. Логістичні спроможності НАТО є ключовим елементом стратегічних документів. Логістичні спроможності мають бути розроблені таким чином щоб підвищити ефективність використання національних ресурсів, спростити і пришвидшити логістичні потоки і надати командуванню допомогу для виконання завдань. Це вимагає своєчасної, правильної і точної логістичної інформації. Командування має отримувати таку інформацію в найкоротші терміни та має бути регулярно проінформоване про зміни.

В НАТО ключові стратегічні цілі в області логістики визначені Логістичним комітетом у документі “NATO Logistics Vision and Objectives”. Цей документ визначає фундаментальні механізми логістичного забезпечення в поточних операціях, а також спрямовує зміни (трансформації) в логістиці та створенні логістичних спроможностей [9].

В логістиці в НАТО ідентифікують чотири стратегічні цілі:

- Покращення здатності до розгортання (improved deployability);
- Розширення здатності логістичної підтримки (enhanced sustainability);
- Створення більш спроможних та інтероперабельних Збройних сил логістики;
- Оптимізація логістичного командування та управління.

Логістичне планування є частиною оборонного планування Збройних сил. Призначенням логістичного планування є визначення (ідентифікація) військових та цивільних спроможностей, що необхідні для розгортання, підтримки та виведення Збройних сил, що будуть виконувати майбутні операції.

В залежності від рівня планування (стратегічний, оперативний, тактичний) рівень деталізації операцій може відрізнятись. В будь-якому випадку плани стосуються такого:

1. Ідентифікації операції (CoA) для успішного досягнення стратегічних та оперативних цілей;
2. Ідентифікації спроможності Збройних сил для проведення операцій;
3. Розгортання Збройних сил в області проведення операції (JOA);
4. Логістичне забезпечення;
5. Управління і використання оперативної інформації;
6. Командування та управління операцією(C2);
7. Взаємодія з цивільними структурами;
8. Захист Збройних сил.

Логістичне планування, як частина оперативного планування здійснюється паралельно з ним. Цілями логістичного оперативного плануванні є:

- визначення концепції логістичного забезпечення;
- ідентифікація вимог для підтримки Збройних сил під час виконання завдань (операцій);

- визначення вимог до підтримки з боку приймаючої сторони та підтримки з боку підрядників;
- специфікація вимог і узгоджень для переміщення Збройних сил, включаючи підготовку до повернення (redeployment) персоналу, обладнання та матеріалів з регіону операції.

Процес логістичного планування має два рівні:

- на стратегічному рівні зусилля логістичного планування націлені на визначення стратегічних цілей логістичного забезпечення;
- на оперативному рівні зусилля, в основному, зосереджені на плануванні логістичного забезпечення обладнанням та запасами.

Логістичне оперативне планування здійснюють на таких стадіях:

- оцінювання ситуації – оцінка спроможностей Збройних сил та засобів логістичного забезпечення, включаючи логістичні обмеження, що можуть вплинути на виконання завдань;
- розробка оперативної концепції: логістичного забезпечення, транспортування тощо;
- визначення вимог щодо логістичного забезпечення, транспортування тощо;
- планування створення логістичних підрозділів, узгодження логістичного забезпечення між учасниками;
- видача запиту на активацію Збройних сил, їх залучення до заходів логістичного планування для координації логістичної концепції операції;
- реалізація логістичних аспектів плану операції.

НАТО працює над підготовкою і розробкою нового логістичного інформаційного середовища LOGFS (Logistics Functional Services), що надасть необхідну функціональність для командування і управління всіх логістичних компонент, включаючи надання логістичної інформації в Загальну оперативну картину (COP). В LOGFS буде досягнуто повної

оперативної спроможності логістичної ІС. Очікується, що LOG FS максимально використає існуючі ресурси і спроможності, зокрема складові LOGFAS, і надасть додаткові функції для задоволення існуючих вимог. Паралельно НАТО здійснює уточнення вимог до оборонного планування.

Роботу над LOG FS розпочато ще у 2010 році. Проте за останніми оцінками у зв'язку із затримками з реалізацією LOGFS, очікується, що використання ІС LOGFAS буде продовжено до 2025, в тому числі буде здійснюватися модифікація складових LOGFAS.

Впровадження системи LOGF[7].S в Україні потребує[9]:

- радикальних змін в доктринальній та нормативній базі для приведення їх у відповідність з нормативною базою НАТО, що лежить в основі ІС LOGFAS;
- значних зусиль для підготовки або завантаження та підтримки в актуальному стані вхідних даних логістичного планування;
- створення вітчизняного ІТ забезпечення (моделей, методів, алгоритмів) підтримки прийняття рішень в логістиці.

При цьому відповідність національному законодавству, зокрема в частині захисту інформації, та можливість доопрацювання системи у відповідності з національними особливостями потребує додаткового вивчення. Система LOGFAS може забезпечити частину необхідних функцій планування логістичної підтримки в Україні, щодо логістичних аспектів оборонного та оперативного планування. Проте система LOGFAS не надає, зокрема, функції обліку наявності та переміщення матеріальних засобів, оформлення заявок на переміщення та інших документів, що є важливою складовою логістики в Україні. Основними перевагами використання ІС LOGFS в Україні є можливість швидкого запуску в експлуатацію і отримання практичних результатів (ПЗ LOGFAS вже готове і не потребує часу і зусиль на розробку) та повна відповідність

стандартам НАТО. Таким чином, система LOGFS може бути однією зі складових інформаційної системи логістики в Україні.

3. Висновки

Логістика відіграє величезну роль у забезпеченні Збройних Сил. Тільки повний логістичний захист солдата, який реалізується шляхом постачання необхідної амуніції, техніки тощо в потрібний час, в потрібній кількості, якості та в потрібне місце може бути вирішальним аспектом успіху. Реорганізація Збройних Сил України змушує також змінити систему логістичного забезпечення військ. Триває робота по створенню єдиної логістичної системи, що впроваджується за підтримки сил НАТО.

Інформаційні технології зробили інформацію основним джерелом розробки логістичної стратегії, полегшуючи комунікацію та обмін даними. Крім того, такі чинники як: глобалізація, зростання важливості часу, зміни, що відбуваються в каналах розподілу, покращення інформаційних технологій, регулювання ринку транспортних послуг, розробка нових транспортних технологій та багато інших вплинули на зміни в військовій логістиці.

Логістика спрямована на створення нових методів управління, вдосконалення логістичних операцій, розширення сфери логістичних функцій, від координації потоків всередині Збройних сил до співпраці із зовнішніми контрагентами. Це змушує персонал, який організовує військову логістику, постійно розвиватися та здобувати нові навички такі як: творче та аналітичне мислення, робота в команді, навички спілкування та ведення перемовин, використання ІТ методів, планування та використання часу, а також прийняття рішень, знання іноземних мов і культурного різноманіття.

Список використаних джерел

1. Kisperska-Moroń, S. Krzyżaniak (2009), Logistyka, Wydawnictwo Biblioteka Logistyki, Poznań.
2. Sun Tzu, (1994). Sztuka wojny. Warszawa: Wydawnictwo Przedświt.
3. Kortschak B. H.: Was ist logistik?, Wyd. IWRG, Krakow 1992.
4. Lynn, J.A., (red.), (1993). Feeding Mars: Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present, Boulder, CO, Westview.
5. Гуржій О.І., Корнієнко В.В. Воєнне мистецтво Сагайдачного. In: Українська звитяга і мужність: Хрестоматія з військово-патріотичного виховання української молоді / Упор. Рудюк С.П. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. С.147-165
6. Jałowiec, T. (2020). Paradygmaty logistyki wojskowej. Warszawa. Difin.
7. FM 100-5: Operations. 1993. United States Army <https://cgsc.contentdm.oclc.org/digital/collection/p4013coll9/id/49>.
8. Річниця "Варшавського договору": глобальне протистояння із відголосками у сьогодення. URL: <https://suspilne.media/130205-ricnica-varsavskogo-dogovoru-globalne-protistoanna-iz-vidgoloskami-u-sogodenna/>
9. Гаврилюк І. Ю., Степанюк М. Ю., Сініцин І. П., Котеля О. В. щодо впровадження логістичної системи нато в Україні. URL: <http://defpol.org.ua/index.php/produkty-tsentru/aleia-heroiv/481-shchodo-vprovadzhennya-lohistrychnoyi-systemy-nato-v-ukrayini>

Шандрівська О. Є.¹

Ринок промислово-складської нерухомості України в умовах війни

Annotation. The work examines the state and development trends of the Ukrainian warehouse real estate market during the war. The main parameters of the world economy sensitive to the emergence of a crisis situation in Ukraine and their impact on the development of the warehouse real estate sector have been identified. Global trends in the warehouse real estate market are revealed. The conjuncture of the Ukrainian warehouse real estate market, with which the sector entered the war phase, and the peculiarities of its functioning during the period of active hostilities, were studied.

The specifics of the security environment of the sector's functioning are outlined to meet the needs of warehouse and related processes of servicing humanitarian, military and commercial goods, ensuring the safety of people, stored goods, supra- and infrastructure objects and the environment, dependent and subordinated to the needs of military logistics in the regime real time scale.

The low vacancy of warehouses and the shortage of high-quality warehouses in safe regions, the investment attractiveness of the sector, were noted. The results of the warehouse real estate market research are presented using SWOT - analysis tools. A number of recommendations have been developed regarding the functioning of the warehouse real estate market in wartime, taking into account the need to create a safe environment for the development of warehouse logistics for various groups of cargo.

¹ Шандрівська О. Є., к. е. н., доцент, кафедра маркетингу і логістики, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, в. Ст. Бандери, 12; e-mail: olena.y.shandrivska@lpnu.ua, ORCID ID: 0000-0002-4335-2423

Keywords: warehouse real estate market, world trends, economic situation, period of active hostilities.

1. Вступ

Кризові явища, спричинені війною в Україні з боку РФ, зокрема загибель цивільного населення, руйнування житлової та критичної інфраструктури, припинення виробничо-господарської діяльності багатьох підприємств на тимчасово непідконтрольних територіях, руйнування коопераційних та логістичних зв'язків між суб'єктами ринку в умовах війни, стійкий тренд посилення євроінтеграційного вектору розвитку в контексті глобалізації та інформатизації посилюють важливість ідентифікації та оцінювання взаємозалежності чинників впливу на ринкових суб'єктів господарювання в умовах війни.

Виокремлення, структуризація, аналіз та оцінювання взаємозв'язку факторів впливу на розвиток ринку складської нерухомості України, розробка інструментарію та механізмів регулювання виробничо-господарської діяльності суб'єктів цього ринку з метою зростання акціонерної вартості, капіталізації доходів і витрат в умовах війни вимагає в основу адаптації покладання якісно нових критеріїв та цінностей – безпеки (людей, вантажів, супра- та інфраструктури тощо), спільного реагування міжнародних інституцій у стримуванні криз (вартості життя; фінансової, гуманітарної, продовольчої, енергетичної; соціальної), викликані війною РФ в Україні у інформаційному простоті та локальною воєнною агресією з 2014 р. та бойовими діями з 2022 р.; глобальної солідарності та співробітництва у формуванні нових/ відбудові зруйнованих інфраструктурних об'єктів з метою нарощування накопичувальної здатності тощо активізує партнерство у різних вимірах та формує безпекове середовище процесу накопичення вантажів та інших суміжних з ним процесів з метою подальшого здійснення торговельних операцій для життєзабезпечення окремих територій та держави в

цілому. Недостатнє опрацювання зазначеної проблематики обумовило актуальність та вибір теми дослідження.

2. Результати

2.1. Основні чинники формування світової кризи тривекторного спрямування та її вплив на функціонування складських комплексів

Війна в Україні, що супроводжується ризиками безпеки, санкціями та бойкотуванням РФ, крадіжками об'єктів супраструктури та української промислової продукції та ін. може спричинити тривекторну світову кризу: фінансову, енергетичну та продовольчу. Розірвання світових ланцюгів поставок, які проходили територією України, змусили суб'єктів господарювання адаптувати логістику та працювати в умовах невизначеності та підвищених ризиків, нестійкості кон'юнктури ринків, яка може спричинити нестабільність у середньостроковому періоді за умов затяжної війни.

Світова економіка, що є надто чутлива до такого роду збурень, неминуче зреагує на війну в Україні скороченням світового ВВП, яке за очікуваннями Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) складе 1,1 % або 1 трлн. дол. США. Відтак, очікуване зростання інфляції на 2,5 в. п. гальмуватиме економічне зростання та відобразиться на рішеннях центробанків окремих країн щодо монетарної політики та настроях споживачів по всьому світу. До прикладу, для стримання інфляції у 2022 р. ФРС США підвищила базову відсоткову ставку на 25 б. п. - до 0,25 - 0,5 % річних - вперше з 2018 року; в Україні НБУ підвищив облікову ставку на 15 в. п. - з 10 % до 25 %. Інфляційні процеси змусять власників складських та логістичних комплексів до підняття орендних ставок на складську нерухомість. Проте, розуміння гостроти кризової ситуації дозволяє застосовувати індивідуальний підхід

до рівнів орендних ставок та адаптаційні механізми: відтермінування, знижки, додатковий сервіс тощо.

Поза розглядом системи міжнародних та національних чинників впливу на розвиток товарних ринків [11], нагадаємо, що індикатором/ стандартом для світових цін є ціна нафти марки *Brent* - домінують для ринків Європи, яка станом на 6 червня 2022 р. склала 120,06 USD/ bbl, що вказує на її суттєве зростання з огляду в т. ч. на штучно викликаний РФ дефіцит енергоресурсів (газу) у Європі.

Уникнення енергетичної кризи потребує подолання дисбалансу, який виник у світовій торгівлі енергоресурсами, через високу енергозалежність від поставок енергоносіїв з РФ та довгострокові енергетичні контракти. Часовий адаптаційний лаг, викликаний необхідністю зміни джерел поставок енергоносіїв з РФ на інші та необхідністю розвитку власного енерговидобування, може спричинити різке підвищення цін на енергоносії, його дефіцит та нормування енергоспоживання, особливо у високо енергетично залежних країнах Європи. З певним часовим лагом зростання цін на енергоносії відобразиться на зростанні орендних ставок у секторі промислово - складської нерухомості.

Розірвання логістичних ланцюгів поставок, домінують агропродукції та металів, спричинені війною з боку РФ, позначилося на переформатуванні глобальних ланцюгів поставок в Європі та Східній Азії шляхом уникнення вантажоперевезень територією РФ та територіями ведення воєнних дій в Україні. Поряд з цим, блокування глибоководних морських портів м. Одеси унеможливує експортні поставки продовольства, що також загострює продовольчу кризу у 100 країнах (з населенням понад 400 млн. людей), які є імпортозалежні від постачання агропродукції.

Вимушене переформатування логістичних маршрутів експорту продовольства з України із залученням портів Дунаю

(«Рені», «Ізмаїл», «Кілія», «Суліна») спричинила «вузьке місце» (bottleneck) в логістиці за недостатньої пропускну здатності Сулинського морського каналу, за якого очікування суден коло нього триває понад 10 діб, що еквівалентно для українських експортерів втратам \$500 тис. дол. США на добу.

Нарощування перевалки вантажів у портах Дунаю («Усть - Дунайський», «Імаїл», «Рені») у чотири рази - до 850 тис. тонн/місяць у квітні відносно лютого та очікуваний потенціал зростання перевалки у дунайських портах до 1 млн т на місяць із залученням залізничних перевезень у напрямку західного кордону дозволить наростити експорт вантажопотоків зернових з України та сприятиме відновленню балансу продовольчої системи світу. Окрім цього, на підтримку продовольчої безпеки, пов'язаної зі зниженням поставок продовольства з України та РФ, очікувано Європа виділить € 2,5 млрд.; США - 11 млрд дол. США [2; 3].

З огляду на функціонування української економіки в умовах війни, передислокації логістичних маршрутів експорту та імпорту продукції з/ до України з тяжінням до безпечних західних кордонів, виникнення надлишків товарів, локально сконцентрованих в окремих ланках логістичних ланцюгів, принцип «точно своєчасно» у використанні запасів вимушено змінюють на планування запасів Just-In-Case («про всяк випадок»), яка відображається зростанням потреб у додаткових складських приміщеннях, територіально наближених до безпечних регіонів країни. Дефіцит якісних складів класу А та необхідного рівня сервісу на них, який спостерігався у довоєнний період, посилений потребою зберігання надлишку вантажів в очікуванні подальшого експорту/ імпорту, чи вимушеного зберігання у безпечних регіонах, з урахуванням задоволення потреб внутрішньопереміщених осіб ускладнює оцінювання кінцевого попиту та змушує звертатись за для отримання складських послуг до логістичних комплексів, розміщених у

Європі, що є не вигідним для українських власників промислово-складської нерухомості.

2.2. Аналіз світових тенденцій розвитку ринку складської нерухомості

Наведемо результати аналізу кон'юнктури ринку об'єктів складської нерухомості та представимо тенденції, які склалися на європейському ринку складської нерухомості. До домінантних тенденцій слід віднести:

- розвиток електронної комерції та цифровізацію бізнесу;
- інноваційні технології;
- трудові тенденції.

1. Розвиток електронної комерції та цифровізація бізнесу.

Домінування ефекту масштабу виробництва традиційно продукує у більшості країн Європи стабільний попит на стандартні склади площею 10000 – 30000 м². До прикладу, зростання середнього розміру складських площ у Нідерландах склало 150 % (з 9000 м² до 13500 м²). Однак, глобалізація та цифровізація бізнесу сформувала зростання потреби у високоякісних складах площею понад 50000 м² - формату XL та XXL з високим рівнем сервісу, які можна адаптувати під індивідуальні вимоги орендарів, домінантно для потреб онлайн-рітейлерів, які управляють широким товарним асортиментом.

Відтак, перехід використання площ – від торговельної до складської та розвиток послуг експрес-доставки товарів вплинув на зміну структури розташування, розміри та планування складських приміщень контрагентами на ринку складської нерухомості. До прикладу, у Блейсвікку побудований логістичний комплекс площею 140000 м² для онлайн-рітейлера Zalando, та представлені склади формату XXL для онлайн-рітейлерів Action, Bol.com, Wehkamp, Coolblue та Lidl [12]. Ці тенденції властиві і для українського бізнесу, особливо у стабільних умовах.

2. *Розвиток технічних інновацій на ринку складської нерухомості.* Нині у Європі частка складів із високим рівнем автоматизації складає близько 10 %. Проте інвестори та девелопери працюють над вкладенням коштів у відновлювальну енергетику з метою заряджання електричних вантажних автомобілів, роботів та автоматизованого обладнання, що вимагає проектування відповідних зарядних приміщень. До такого кроку вдався, до прикладу, ключовий оператор ринку електронної комерції Kiva, який повністю переформатував власні логістичні комплекси формату XXL в Італії (площею 190000 м²) та Іспанії (площею 150000 м²) [5].

Також відмічено, що сегмент built-to-suit стабільно зростає у Європі. Однак, в Україні розвиток цього сегменту відбувається з огляду на тотальний дефіцит якісних складських приміщень. Натомість, у Європі - це закономірне явище, викликане розвитком електронної комерції, інноваційних технологій та скороченням робочої сили, які сумарно сприяють підвищенню попиту на нестандартні складські приміщення.

3. *Трудові тенденції на ринку складської нерухомості.* У Європі та США чітко прослідковується тенденція до скорочення кількості трудового персоналу у цьому секторі. Домінуючими чинниками стали недостатній рівень заробітної плати та обмеженість кар'єрного розвитку у цьому секторі.

2.3. Роль складських комплексів у ланцюгах поставок у довоєнний період

Невід'ємним елементом логістичних ланцюгів поставок виступають складські та логістичні комплекси, які несуть функцію буфера та нівелюють «вузькі місця» в часі між процесами виробництва та споживання [7].

У довоєнний період складські комплекси, сформовані у хаби, були домінантно збудовані вздовж доріг М-01, М-06 та М-08 у Київській області, транзитних містах та містах мільйонниках (Одеса, Харків, Львів та ін.), поблизу кордону

України. Аналіз динаміки розвитку сегменту складської логістики в Україні наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Аналіз динаміки розвитку сегменту складської логістики в Україні

Рік	Кількість суб'єктів, од.	у т. ч. фізосіб, %	Кількість зайнятих осіб, чол.	у т. ч. фізосіб, %	Обсяг наданих послуг, млн. грн	у т. ч. фізосіб, %
2010	24105	73,8	485081	5,6	80698,4	4,5
2011	18784	62,5	472159	4,4	102203,4	2,8
2012	16261	54,5	522123	3,5	124844,2	2,0
2013	17473	53,9	510633	3,9	127127,4	2,2
2014	19868	63,9	407801	7,2	119433,3	2,8
2015	20908	65,3	342169	6,7	154933,7	4,1
2016	19339	65,9	204745	9,3	154747,5	4,0
2017	18835	61,4	211905	8,5	177252,9	4,1
2018	19031	60,1	228614	8,8	201954,5	4,6
2019	20198	59,7	228182	9,1	230791,8	4,5
2020	20206	60,3	217537	9,02	214588,2	5,18
2020/2010, %	83,82	81,71	44,85	161,07	265,91	115,11

Джерело: систематизовано на основі [4]

Аналіз динаміки ринку складської нерухомості в Україні виявив, що попри зростання попиту на складські послуги (214588,2 млн. грн. у 2020 році проти 80698,4 млн. грн. у 2010 р.) домінуюча кількість українських підприємств промисловості та підприємств з іноземними інвестиціями користуються власними складськими приміщеннями, формують власні логістичні ланцюги. Кількість суб'єктів господарювання в галузі складської логістики у 2010-2020 рр. скоротилася на 16,18 %; чисельність зайнятих осіб у галузі також скоротилася понад на половину (-

55,15 %). Частка суб'єктів малого бізнесу у складській логістиці є домінуючою – 60,3 % (у 2020 р.).

Розглянемо відкриті дані щодо динаміки розвитку сегменту оренди промислово – складської нерухомості України за період 2018 - 2020 р., табл. 2.

Таблиця 2

Аналіз динаміки сегменту оренди промислово – складської нерухомості України

Параметр	Одиниці виміру	2018	2019	2020	2020/2018
Кількість пропозицій	од.	1067	1108	1368	1,28
Обсяг пропозиції	млн. м ²	1,7	2,8	3,4	2,0
Ставка капіталізації	%	11,1	12,4	13,0	1,17
Коефіцієнт торгу	%	12,0	12,0	12,0	1,0
Кількість угод, згідно МінЮст України	Од.	2060	2496	2268	1,10
Середня ціни	грн/ м ²	47,3	43,1	56,2	1,19
Середня ціни /об'єкт	грн/ об'єкт	61000	38000	62000	1,02
Медіана ціни	грн./ об'єкт	12000	13000	14000	1,17
Медіана ціни	грн./ м ²	30,1	36,0	42,9	1,43
Термін експозиції	міс.	3,3	3,3	3,3	1,0

Джерело: систематизовано на основі [8]

За статистикою, кількість пропозицій у 2020 р. склала 1368 од. за рік (128 % відносно 2018 року), що становило 3,4 млн. м² (200 % відносно 2018 року). Згідно даних МінЮст України, кількість угод у 2020 році склала 2268 угод; (або 110% відносно 2018 року). Середнє значення 1 м² складської нерухомості у 2020 році склало 56,2 грн./ м² (на противагу 47,3 грн./ м² - у 2018 році);

медіана ціни у 2020 р. - 42,9 грн/ м² (30,1 грн/ м² відносно 2018 р.). Коефіцієнт торгу, як розмір поправки для приведення вартості об'єктів до ринкової є незмінним в динаміці і складає 12%. Ставка капіталізації для інвестора врахуванням ризиків за зміни вартості об'єкта нерухомості склала (11,1 – 13) %, що вказує на зростання ділової активності в секторі (2018 – 2020 рр.) (табл. 3).

Таблиця 3

Аналіз цінової диференціації складської пропозиції в динаміці

Параметр	Од. вим.	2018	2019	2020	2020/2018
Середня ціни для складської нерухомості площею:	грн./ м ²				
До 500 м ²	-	52,8	49,2	59,5	1,13
500 – 1000 м ²	-	31,1	31,3	46,0	1,48
Понад 1000 м ²	-	48,4	35,3	53,2	1,09
Медіана ціни для складської нерухомості площею:	грн./ м ²				
До 500 м ²	-	35,3	40,0	47,6	1,35
500 – 1000 м ²	-	25,1	29,0	36,0	1,43
Понад 1000 м ²	-	25,0	30,1	34,9	1,396

Джерело: систематизовано на основі [8]

Так, середня ціни у 2020 р. склала для промислово - складської нерухомості до 100 м² – 59,5 грн./ м² (медіана – 47,6 грн./ м²); понад 1000 м² – 53,2 грн./ м² (за медіани – 34,9 грн./ м²). Найбільш динамічне зростання цін властиве для складської нерухомості площею 500 – 1000 м² (середня ціни - 148 % медіана ціни – 143 % у 2020 р. відносно 2018 р.). Лідерами регіонів оренди промислово-складської нерухомості виступають Київ, Івано-Франківськ Житомир та Чернігів.

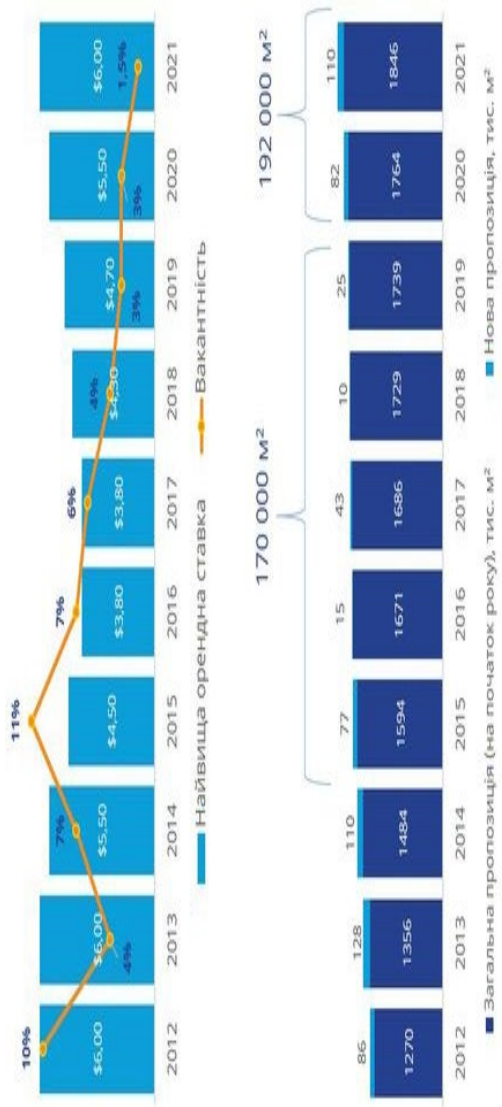

Рис. 1. Динаміка пропозиції складів та орендних ставок, [9]

У 2021 р. пропозиція на ринку складської нерухомості становила 110 тис. м². Ключові об'єкти, що з'явилися на даному ринку: друга черга логістичного комплексу «Макарівський» (14,5 тис. м²); логістичний центр Rozetka (62 тис. м²); логістичний комплекс компанії FM Logistic (9,6 тис. м²). На кінець 2021 р. орендні ставки склали 6 дол. США/ м² без ПДВ у розрізі складських приміщень класу «А» (рис. 1).

2.4. Функціонування складських комплексів у воєнний період

У результаті бойових дій та цілеспрямованого руйнування складських комплексів з метою формування продуктової та гуманітарної кризи з боку РФ, руйнація складів тільки у Київській області сумарно становила понад 500 тис. м² (табл. 4). За для уникнення ризиків подальшого руйнування складських приміщень та продукції зберігання у них відбулась передислокація значної частини запасів у складські комплекси Західного, більш безпечного регіону.

Таблиця 4

Аналізування втрат логістичної нерухомості під час війни

Ідентифікація об'єкту	Площа, кв. м.	Оцінювання втрат
Логістичний комплекс класу А West Gate Logistic, приналежність до компанії Dragon Capital (м. Стоянка)	97000	Часткова руйнація об'єкту та втрата товарів ритейлерів Good Wine та Watsons, дистрибутора SAVService, постачальника шин Bohnenkamp Україна, логістичних операторів Ekol Logistics Ukraine та «Логістик Плюс». Оцінка збитків - € 45,8 млн; Good Wine - € 15 млн; Bohnenkamp – € 7 млн; SAVService - втрата товару
Логістичний парк «Комодор»,	68621	Руйнування об'єкту з ліками та запасами сировини для препаратів компанії «Фармак» на € 46,7 млн.

Макарівський район, с. Калинівка		Збитки решта орендарів н/ в. Відбудова об'єкту потребує € 43,6 млн.
Склад Fozzy Group, м. Бровари	-	Знищення складу з замороженою продукцією на € 17,4 млн.
Склад, м Харків	-	Закриття складу через небезпеку
West Gate Logistic (власник: Dragon Capital New Ukraine Fund), с. Стоянка	97200	Втрата об'єкту та продукції. Збитки: €45,8 млн
«Термінал «Буча» (власник: «БЦ Регіон»), м. Буча	32000	Часткова руйнація об'єкту. Збитки: н/д
«Комодор», с. Калинівка	68621	Збитки: €43,6 млн
Торговельна мережа «Фокстрот», смт. Гостомель	35000	Збитки: €18,7 млн
Торговельна мережа «Сільпо», с. Квітневе	70808	Збитки: €17,4 млн
Торговельна мережа «АТБ»	160000	Збитки: 80 тис. м ² складів
Rozetka, м. Бровари	50000	Збитки: н/д
Склад фармацевтичної	9500	Часткова руйнація. Збитки: н/ д

продукції Trans West, с. Мила		
Разом	523129	-

Джерело: сформовано на основі [1]

Результати дослідження кон'юнктури ринку промислово-складської нерухомості в умовах війни дозволили виявити різні групи чинників ієрархічного впливу на розвиток окремих сегментів досліджуваного ринку, результати якого представлені щодо сегменту складської нерухомості з використанням інструментарію SWOT - аналізу (табл. 5).

Таблиця 5

SWOT - аналіз ринку складської нерухомості України в умовах війни

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>1. Позитивна динаміка введення нових складських площ (2021 р. – 110 тис. м²), залишкова вартість яких у разі руйнації (навіть на рівні 10 – 20 % сприяє її швидкій відбудові за рахунок наявної інженерно-будівельної інфраструктури (доброустрою території, внутрішньо майданчикових мереж, фундаменту, земельної ділянки, дорожньо – транспортної розв'язки тощо).</p> <p>2. Домінантне введення в експлуатацію якісних складів з високим показником заповнюваності.</p> <p>3. Активне використання складів для гуманітарних та воєнних потреб з наданням</p>	<p>1. Високі ризики будівництва (в т. ч. безпеки) через вплив корупційних чинників на фінансування, інвестиційних ризиків (проблем з дозвільною документацією), тривалим терміном окупності, веденням активних бойових дій.</p> <p>2. Загострення дефіциту високоякісних складів класу «А» та «А+» через низьку вакантність (2021 р. – 1,5 %), що вказує на перевищення платоспроможного попиту над пропозицією.</p> <p>3. Руйнування складських та логістичних комплексів під час війни близько на 1 млн. дол. США (в т. ч. 20 % - у Київському регіоні; втрати не оцінені - на Півдні та Сході) та запасів, що посилює</p>

<p>преференцій для власників вантажів (тимчасових пільг, відтермінування знижки) з огляду на соціальну відповідальність бізнесу в умовах війни.</p> <p>4. Релокація логістичних хабів у безпечний Західний регіон та розосередження запасів у них з метою диверсифікації ризиків.</p> <p>5. Розширення мультифункціональності складських комплексів через покращення інфраструктури і комплекс додаткових послуг.</p> <p>6. Диверсифікація бізнесу (надання комплексних послуг у сфері складування; транспортування тощо).</p> <p>7. Консолідація бізнесу за для підвищення операційної ефективності, консолідації частки ринку, виходу у нові сегменти ринку.</p>	<p>кризу продовольчу та фінансову) [6].</p> <p>4. Підняття орендних ставок для комерційних вантажів та локалізація попиту на склади у безпечних регіонах у період війни).</p> <p>5. Підняття орендних ставок на українських складах у порівнянні із країнами Європи на (20-50) %, що стимулює орендарів розміщувати вантажі у Європі.</p>
<p>Можливості зовнішнього середовища</p>	<p>Загрози зовнішнього середовища</p>
<p>1. Вигідне геополітичне розташування України на шляху транзитних потоків між Азією та Європою, що стимулює розвиток складської нерухомості вздовж міжнародних транспортних коридорів.</p> <p>2. Зростання зовнішньоторговельних операцій між</p>	<p>1. Спад ділової активності в бізнесі-(зниження ВВП у І кварталі 2022 р. на 19 %) [10].</p> <p>2. Загроза зростання інфляції (2021 р.: 10 %; згідно очікувань 2022 р. – 20% за даними Держстату). Протидія ж монетарними методами, коли ціни зростають зі споживчим імпортом, зростанням цін на енергоносії є</p>

<p>Україною та ЄС щодо комерційних, військових та гуманітарних вантажів.</p> <p>2.Спрощена система оподаткування для бізнесу в умовах війни.</p> <p>3.Розвиток секторів інтернет-торгівлі, переробної (в т. ч. харчової промисловості, агросектору, металургії та ін. галузей), торговельних мереж - потенційних споживачів складських послуг.</p> <p>4.Інвестиційна привабливість будівництва нових індустриальних парків з боку українських інвесторів на заході України, що тяжіють до прикордонних пропускних пунктів.</p> <p>5.Розвиток схеми built-to-suit, коли ініціаторами будівництва виступають потенційні клієнти (домінантно розподільчі центри великих ритейлерів).</p> <p>6.Розвиток складських платформ Warehouse-As-a-Service (економіка спільного споживання), за яким надлишок у логістичного провайдера передається ритейлеру.</p> <p>7.Вимушене застосування моделі планування запасів Just-In-Case під час війни, що веде до порушення балансу попиту та пропозиції сприяє</p>	<p>неефективною, оскільки інфляція торкнеться енергетичного та неенергетичного ринків з певним часовим лагом.</p> <p>3. Зростання цін на енергоресурси на світових ринках (2022 р.: ціна на нафту марки Brent понад 120 дол. за барель), що негативно вплине на торговий баланс. Збалансування ж експорту та імпорту завдяки диверсифікованому експорту с/г продукції, зовнішнім запозиченням, грошам заробітчан, золотовалютним резервам НБУ, є ускладненим через війну в Україні.</p> <p>4. Цілеспрямоване знищення об'єктів української логістичної інфра- та супраструктури та продукції на них з боку РФ з метою розірвання логістичних ланцюгів та підриву економіки України, сприяння гуманітарній та фінансовій кризам (в т. ч. промислово - складської нерухомості: зернових терміналів, складів торговельних мереж, ангарів, офісних приміщень тощо).</p> <p>5. Відтермінування входу на ринок складської нерухомості потенційних міжнародних інвесторів до завершення війни.</p> <p>6.Вплив девальвації гривні на доларовий еквівалент гривневих</p>
--	---

зростанню потреби в складських приміщеннях.	орендних ставок для окремих об'єктів.
8.Застосування Data Analytics (великих даних для різних цілей) покращать моделювання процесів й прогноз потреб виробництва.	7.Вільний доступ до інформації про стратегічні об'єкти складської нерухомості/ стратегічні запаси: місцерозташування, динаміка управління товарними запасами тощо).

Джерело: власна розробка

3. Висновки

Сектор складської логістики застав період війни з боку РФ в Україні з високими показниками нарощування обсягу надаваних послуг (214588,2 млн. грн. у 2020 р., що у 2,65 р. перевищує показники 2010 р.), консолідації учасників сегменту промислово - складської нерухомості, високою часткою суб'єктів малого бізнесу у складській логістиці (60,3 % у 2020 р.).

Відзначено, що війна в Україні позначилася на суттєвому переформатуванні логістичної діяльності в частині набуття високої адаптаційної здатності до задоволення потреб у складських та суміжних процесах обслуговування гуманітарних, воєнних та комерційних вантажів, забезпеченні безпеки людей, вантажів, що зберігаються, об'єктів супра- та інфраструктури, перевізного процесу, а також навколишнього середовища, узалежнених та підпорядкованих потребам воєнної логістики в режимі реального масштабу часу.

Аналіз середовища функціонування української складської логістики в умовах війни вказав на цілеспрямоване знищення об'єктів складської інфраструктури з продукцією на них, блокування морських портів, руйнування виробництва з метою формування криз (вартості життя, фінансової, гуманітарної, продовольчої, енергетичної; соціальної) не тільки в Україні, а й за рахунок блокування чи крадіжок експортних вантажів аграрної

продукції разом з об'єктами супраструктури - деяких з них у понад 100 країнах світу.

Формування безпекового середовища складських та суміжних із ними процесів спричинило передислокацію більшої частини запасів у безпечні регіони за обмеженої пропускну та перевізної здатності; низької вакантності складських приміщень та дефіциту високоякісних складів у безпечних регіонах та потребує розширення партнерства між представниками бізнесу, державних органів, міжнародних партнерів на різних ієрархічних рівнях з метою представлення для нагальних потреб необхідної кількості площ та об'єктів складської нерухомості (шляхом будівництва чи реконструкції складських приміщень на території України, надання виробничих об'єктів під потреби складування, розміщення запасів у логістичних центрах Європи; тимчасового використання об'єктів супраструктури у якості складів тощо); а також формування безпеки перевізного процесу різного рівня складності (до прикладу, завдяки військовому патрулюванню аграрних вантажів водними коридорами).

З'ясовано, що незважаючи на втрати понад 20 % складів під час війни, ринок складської нерухомості залишається інвестиційно привабливим для українських інвесторів. Передбачається відновлення інвестиційної привабливості для іноземних інвесторів після війни. Рекомендації, надані інституціям щодо розвитку українського ринку складської нерухомості в умовах війни надані у табл. 6.

4. Рекомендації

Таблиця 6

Рекомендації щодо розвитку ринку складської нерухомості в умовах війни

№	Одержувач рекомендацій	Зміст рекомендацій	Очікувані результати
1	Міністерство інфраструктури України, департамент міжнародного співробітництва та інвестиційної політики; департамент стратегічного планування та європейської інтеграції	Дефіцит якісних складських приміщень у безпечних регіонах під час війни вимагає формування інноваційно - інвестиційної регіональної політики в частині фінансової, організаційної, правової та адміністративної складової на засадах бенчмаркінгу, інжинірингу та реінжинірингу складських приміщень.	Задоволення платоспроможного попиту та залучення потенційних інвесторів. Зростання зайнятості.
2	Міністерство інфраструктури України, департамент міжнародного співробітництва та інвестиційної політики; департамент стратегічного планування та європейської інтеграції	Притік іноземних інвестицій потребує гармонізації українських стандартів щодо будівництва та експлуатації складських об'єктів з європейськими та запровадження сертифікації щодо розміщення об'єкта; інженерно - будівельних	Сприяння у вдосконаленні державної та регіональної політики, притоку іноземних інвестицій, трансферу технологій, формування інститутів державно - приватного

		<p>конструкцій та процесів у процесі будівництва; введення в експлуатацію об'єкта; екологічної та енергетичної складової; працівників в частині відповідальності за безпеку та гігієну праці, процесів тощо</p>	<p>партнерства, розвитку фондового ринку. (До прикладу, удосконалення амортизаційної політики, спрощення митних та адміністративних процедур, удосконалення процесів сертифікації інфраструктури, об'єктів і процесів а імплементації міжнародних стандартів і норм).</p>
3	<p>Підприємства сектору промислово-складської нерухомості та суміжні їм галузі, органи державного управління; Міністерство розвитку громад та територій України</p>	<p>Будівництво високоякісних складських приміщень потребує спільних зусиль девелоперів, замовників, суміжних галузей (постачальників будматеріалів, (залізобетонних конструкції тощо) та місцевої влади у сприянні комплексного будівництва промислово-складської нерухомості (виробництва, офісів</p>	<p>Комплементарний розвиток територій (сектору складського господарства та супутніх послуг, будівельної галузі, виробництва, розвиток галузі транспорту завдяки залученню додаткових вантажопотоків, активізація грошових потоків; зростання ВРП та ін.). Формування</p>

		складів та ін.) на засадах ефективної логістики	логістичної системи регіону з опорними вузлами у транспортно - складських та ін. логістичних об'єктах.
4	Міністерство освіти і науки України	Результати досліджень специфіки складської логістики під час війни доцільно викладати студентам за спеціальністю 073. «Менеджмент» при викладанні профільних дисциплін	Набуття навичок у сфері управління складською логістикою у кризових ситуаціях
5	Міністерство інфраструктури України	Закрити доступ до інформації щодо об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави (в т. ч. щодо промислово - складської нерухомості)	Безпека складської інфра- та супраструктури, вантажів, людей тощо
6	Центр протидії дезінформації при РНБО України	РФ вирішує продовольчі завдання шляхом вивезення крадених запасів зерна з тимчасово окупованих територій Луганської, Донецької, Херсонської та Запорізької обл. (понад 400 тис. тонн зерна).	Доведення до міжнародної спільноти та громадянського суспільства РФ достовірної інформації щодо дій агресора в частині керування захопленими

		Відтак потребує спростування у міжнародних ЗМІ успішних здобутків РФ щодо врожайності за рахунок вкраденого українського зерна; спростування у міжнародних ЗМІ успішного продажу аграріями продукції та експорту її до РФ	запасами агропродукції під час війни
7	Міністерство закордонних справ України; правоохоронні органи; міжнародні партнери (Група ООН з глобального реагування на кризові ситуації; Торгова промислова палата	Крадіжки супраструктури з вантажем та їх вивіз з окупованих РФ територій автомобільним та морським транспортом (що підлягає забороні Женевською Конвенцією); суднозаходи до країн під іноземним прапором з вимкненою системою ідентифікації (що суперечить міжнародним морським правилам) за для продажу (в обхід санкцій) потребує спільного відслідковування вантажопотоків з допомогою трекінгової системи суден	Оперативний арешт та конфіскація вантажів та супраструктури органами країн, куди направлений вантаж

		українською розвідкою, дипслужбами та ін. організаціями з метою недопущення їх подальшої реалізації та попередження країн щодо введення санкцій проти країн чи окремих суб'єктів господарювання.	
8	Торгово-промислова палата	Руйнування понад 13 млн. елеваторних потужностей, домінують на окупованих територіях, вимагає: а) документування втрат; б) пошуку альтернатив зберігання агропродукції (полімерні рукави (200 – 250 т/ рукав), зберігання зерна у підземних сховищах; модульних сховищах (місткість до 300 тонн) та кільцевих (місткість 300 – 5000 тонн/ од.) сховищах. Стійкість елеваторної галузі та налагодження експорту потребує координування логістичних ланцюгів на етапах виробництва	А). Формування процедури засвідчення форс-мажорних обставин, які призвели до втрати вантажів, руйнування складських об'єктів чи обладнання на них під час війни для можливості обґрунтованого перенесення строків виконання зобов'язань. Б). Стійкість елеваторної галузі.

		елеваторного обладнання, перевізників, переробників зерна і зернотрейдерів, будівництва нових / відбудови зруйнованих елеваторів.	
9	ЄБРР: підрозділ консультацій для малого бізнесу в Україні; Європейський Союз для бізнесу; Німецький аерокосмічний центр (DLR) та ін.	Запровадження мікрогрантів для суб'єктів малого та середнього бізнесу для потреб складської та суміжної інфраструктури (енергоефективність складських приміщень, консалтинг для участі у торгових місіях тощо).	Грантові програми сприятимуть підтримці сектору складської нерухомості та позбутися «вузьких місць» у розвиткові компаній: пошуку векторів розвитку, категорій покупців, рівня сервісу, розробки системи менеджменту якості, питання стандартизації та сертифікації, інформаційного забезпечення, організаційного керування тощо під час війни.
10	Український дипломатичний корпус, місія ВМС	Логістичні ланцюги експортної продукції із залученням наземного транспорту, річкових портів та паромних	Розширення каналів експорту аграрної продукції із розбудовою відповідної

		<p>переправ дозволяють наростити до 50 % довоєнного експорту (5 млн. тонн), однак потребують збільшення пропускної спроможності об'єктів транспортно-складської інфраструктури західними партнерами для приймання великих партій аграрної продукції. Як альтернативу рекомендовано відновлення традиційних каналів експорту шляхом розмінування портів та гарантій безпеки (місія ВМС) для відновлення судноплавства.</p>	<p>складської інфраструктури у нових опорних пунктах дозволить відновити докризові поставки, протидіятиме світовій продовольчій кризі та зростанню інфляції. Розв'язання питань над спрощенням допускнуго в'їзду за кордон та до портів сприятиме зростанню експорту зерна.</p>
11	<p>Для підприємств з основним видом діяльності згідно КВЕД 52.10</p>	<p>Для підприємств у безпечних регіонах: - доцільність застосування стратегії глибокого проникнення з огляду на сприятливу кон'юнктуру ринку складських послуг за ознакою зростаючої фази; поглиблення діяльності в сегменті офісної нерухомості шляхом покращення</p>	<p>Стійкість підприємств сектору складської нерухомості, диверсифікація ризиків у умовах війни</p>

		сервісу, сприятливої цінової політики та ряду інших преференцій в умовах кризи; -потенціал розвитку може бути альтернативно реалізований через вихід у суміжні сегменти ринку логістичних послуг з метою диверсифікації діяльності та розподілення ризиків в умовах кризи – шляхом розвитку транспортно - експедиційної діяльності, набуття компетенцій з PL – оператора та ін.	
--	--	---	--

Джерело: власна розробка

Список використаних джерел

1. Втрати складської нерухомості Київської області під час війни. (2022). Воєнний номер FORBES. URL: <https://forbes.ua/> (дата звернення 22.05.2022).
2. Григоренко Ю. Бизнес предлагает план ускорения грузоперевозок по Дунаю. GMK Center. (2022). URL: <https://gmk.center/news/biznes-predlagaet-plan-po-uskoreniju-gruzoperevozk-po-dunaju//> (дата звернення 22.05.2022).
3. Григоренко Ю. Влияние агрессии: что ждет мировую экономику из-за войны РФ и Украины. (2022). GMK Center. URL: [https://gmk.center/posts/vliyanie-agressii-что-zhdet-](https://gmk.center/posts/vliyanie-agressii-что-zhdet)

- mirovuju-ekonomiku-iz-za-vojny-rf-i-ukrainy/ /(дата звернення 22.05.2022).
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 22.05.2022).
 5. Загородня Ю. В. Тенденції розвитку та перспективи ринку логістичної нерухомості України, 100 – 108 URL: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/26044/EP_40_10.pdf;jsessionid=42418135E93AC51DBB44832AE5340DDC?sequence=1 /(дата звернення 22.05.2022).
 6. Настич І. (2022). Логістична нерухомість під час війни: масштаби руйнувань, диверсифікація та перспективи відбудови. Property Times. URL: https://propertytimes.com.ua/industrialnaya_nedvizhmost/logistichna_neruhomist_pid_chas_viyni_masshtabi_ruynu_van_diversifikatsiya_ta_perspektivi_vidbudovi /(дата звернення 22.05.2022).
 7. Носар А.А. (2021). Регіональний вимір та світові тренди розвитку складської логістики. – автореф на здоб. наук. ступ. к. е. н: 08.00.05 – ОНАХ, Одеса, 22 с. URL: <https://www.onaft.edu.ua/download/dissertation/abstract/2021/Abstract-Nosar.pdf> (дата звернення 22.05.2022).
 8. Ринок нерухомості України URL: <https://app.powerbi.com/> (дата звернення 22.05.2022).
 9. Соловчук Л. (2022). На вагу золота. У Києві гострий дефіцит на якісні склади. GMK Center. URL: <https://thepage.ua/ua/real-estate/rinok-skladskoyi-neruhomosti-2022-u-kiyevi-deficit-yakisnih-primishen> /(дата звернення 22.05.2022).
 10. Укрінформ. (2022). Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/> (дата звернення 22.05.2022).

11. Шандрівська О. Є., Шевців Л. Ю. (2016). Міжнародні та національні чинники впливу на розвиток товарних ринків в Україні. Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Світове господарство і міжнародні економічні відносини, 24, 8, 93 – 104.
12. Як зміниться ринок складської нерухомості в 2020 році (2020). Євроазіатська логістична компанія. URL: <https://ealc.com.ua/uk/jak-zminytsja-rynok-skladskoi-neruhomosti-v-2020-roci/> / (дата звернення 22.05.2022).

Андрос С.¹, Білоченко А.²

Інституційні моделі і управління політикою розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій в умовах війни

Annotation. The policy of managing the development of the agricultural sector and rural areas from the point of view of vertical and horizontal coordination is considered. Current institutional models arising in the process of managing the policy of rural areas are presented. An organic and integral picture of policy directions for the development of the agricultural sector and rural areas in the context of the Western European experience is shown. The key aspects of management are considered, which help to understand the mechanisms of strategy development and manage them successfully. Three types of mechanisms are presented, with the help of which it is possible to guarantee the achievement of coordination between economic agents. An interpretation of different models of rural development is proposed, which will allow to understand the theoretical and methodological basis on which all these policies are based, and at the same time it is possible to understand their heterogeneity (heterogeneity) in the European context. The specific implementation of rural development policy is considered through the

¹ Світлана Андрос, доктор економічних наук, доцент, відділ фінансово-кредитної та податкової політики, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, Україна, 03127, e-mail: andros.sv@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-5561-901X>

² Андрій Білоченко, кандидат економічних наук, докторант, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, Україна, 03127 e-mail: abilochenko@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8038-9586>

analysis of state support tools in such a way as to understand its strengths and weaknesses, as well as to evaluate the variety of forms of this policy. Through the analysis of some specific situations, it is shown how effective means of policy management arise at the local level, which generally improved the effectiveness of the policy of the development of the agrarian sector and rural areas.

Keywords: state, decentralization, EU, institutional models, levels, development of the agricultural sector and rural areas, system, centralization, policy management, government.

1. Вступ

Україна здійснює виважену політику по залученню великої кількості інституційних та соціальних суб'єктів відносин. Ефективний перерозподіл ресурсів для зростання якості державного управління передбачає перерозподіл владних повноважень між центром та підзвітними центру адміністративно-територіальними одиницями (регіонами або локальними територіальними утвореннями) в рамках однієї держави, а також баланс відцентрових та доцентрових сил у владних взаєминах. Без розгляду вузлових моментів у системах управління у різних країнах складно зрозуміти, чому політики не працюють або працюють не ефективно.

Управління політикою розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій заслуговує на особливу увагу з огляду на те, що інституційні системи в різних країнах, незважаючи на історичні та політичні відмінності, рухаються у напрямку децентралізації управління та передачі керівництва регіонам та субрегіональним установам чи інститутам. Побічно зростає роль

наднаціональних інституцій (наприклад, Європейської комісії), які керують державною політикою, встановлюючи єдине зведення загальних правил для всіх країн, що беруть участь. Місцевий рівень тисне на регіональні та національний рівні, прагнучі розширити свою участь в управлінні політикою. Це стосується також і соціальних суб'єктів, зокрема не тільки регіональних органів влади й управління (муніципалітетів, комунальної влади) та представництв різних категорій економічних та трудових установ, але і різних представників громадянського суспільства та колективних установ, які виникли у відповідь на різні потреби та під впливом різних факторів (кризи цінностей та звичайних представництв, погіршення стану навколишнього середовища). Потреба участі є базисом пертурбацій способів діяльності самих політик. У світлі зазначеного, з'являються і розширюються різні форми кооперації між місцевими суб'єктами на окремих територіях, спрямовані на формулювання стратегії розвитку, прискорення залучення місцевого населення до політики, шляхом здійснення певного контролю та моніторингу. Ці форми кооперації торкнулися не тільки країн з відчутною традицією регіональної децентралізації, а також і України, де вказана традиція знаходиться в стані формування. Втім, форма відносин «держава – регіони» не може розглядатися лише в розрізі децентралізації регіонального управління та применшення функцій національного державного управління: виникають більш диференційовані та просунуті моделі управління на

європейському рівні, які потребують подальшого дослідження.

2. Результати

Виникає логічне питання, як визначити межі допустимого централізму, чи можуть ці межі залежати від території держави, її населення та внутрішньої політики, і чи варто розрізняти політичну та адміністративну централізацію. Варто також вказати на низку сфер життя держави, в яких централізована система управління просто потрібна, наприклад – безпека та оборона. Ніхто ж не хоче, щоб армія була децентралізована і кожне локальне територіальне утворення отримало право призначати власних воєначальників. До аналогічних сфер відносимо і сферу управління державними фінансами (національними фондами), а також сферу юстиції та права, вважаючи, що буде абсолютно несправедливо, якщо закони та принципи здійснення правосуддя відрізнятимуться на різних територіях однієї держави.

Вказані вище загальні тренди зумовили необхідність запровадили нові підходи в управління політикою підтримки розвитку сільських територій, яка стала більш децентралізованою і наблизилася до самих територій. Система управління політикою розвитку аграрного сектору та сільських територій включає: національний, регіональний, проміжний та місцевий рівні; представників органів державного управління та суб'єктів аграрного сектору; нові інструменти та положення, діяльність яких обумовлена не лише наданням певної підтримки, а

всебічними критеріями відбору та програмами, масштаби яких виходять за межі одного сектору виробництва.

З огляду на нагальну необхідність передачі функцій управління структурною політикою на обласний рівень у 1980 р. в Італії розпочався процес децентралізації. Побіжно з процесом децентралізації на регіональному рівні Міністерство сільського господарства поступово втратило функцію управління структурною політикою в частині реформування аграрних структур на обласному рівні. Якщо враховувати стратифікацію національних, регіональних та місцевих органів влади, а також досвід кооперації на місцевому рівні, то в Італії щільний «інституціональний ланцюг». «Інституціональний ланцюг» передбачає різні форми партнерства за проектами в аграрному секторі, зокрема, контракти вертикальних ланцюжків, територіальні пакти, цільові групи, пов'язані з інтегрованим територіальним проектом. У сфері розвитку сільських територій в Італії де-факто існує «інституціональний ланцюг» функцій, повноважень та компетенцій офіційних органів, а також поширені та консолідовані партнерства на рівні місцевого програмування. У контексті деталізації й ущільнення «інституціональних ланцюгів» аграрний сектор становить сильно децентралізовану сферу підтримки.

У розрізі зазначеного, цінність теорії управління полягає у її здатності пропонувати інструменти для розуміння сутності та еволюції процесів прийняття рішень. У цьому зв'язку розглянемо ключові аспекти управління, які допомагають зрозуміти механізми розробки стратегій та успішно управляти ними. Можна виділити такі складові

аспекти управління: а) сукупність залучених інститутів та суб'єктів, які керують політикою; б) ступінь залучення приватного сектора (агенції, некомерційні установи третинного сектора, зокрема у сфері соціальної економіки); в) форми взаємозв'язків та координації (горизонтальної та вертикальної) між інститутами, залученими до здійснення політики; г) форми місцевої кооперації між державним та приватним сектором, формальними та неформальними мережами суб'єктів, які роблять внесок у створення нового формату управління на місцевому рівні; д) напрямки та програми, альтернативні прямому втручанням в економіку, у суспільство й управління політикою, що служать підтримкою та мотивацією для інших операторів у досягненні результатів державної політики; ж) зростання поширення партнерства на місцевому рівні.

Акцентуємо, що теорія управління може стати інструментом для розуміння рішень державної політики, як наслідок, вона допомагає знайти ключові джерела для аналізу та розуміння конкретних результатів та певних проявів державної політики.

У наукових працях з питань розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій відсутній інтерес до теми управління територіями. Дефініція «управління сільськими територіями» у різних наукових джерелах становить деяку складність, оскільки іноді досить важко чітко виділити його основні риси. Це бачиться розбіжним у порівнянні з тим, що відбувається в інших сферах соціальних наук, у яких теми, пов'язані з управлінням, отримали достатнє теоретичне обґрунтування. Вчені

роблять внесок у розуміння того, що управління «...спрямовано на розподіл функцій прийняття рішення як усередині, так і поза державою. Воно фокусується на взаємозв'язку між державними та недержавними суб'єктами у вирішенні економічних та соціальних проблем. Керівництво торкається співпраці між урядовими та неурядовими установами, стосується того, як досягається ціль колективної дії і як усі питання та критичні ситуації вирішуються у моделі правління» (Бардхан, 2002) [1]. Ця ж несхожість дефініцій застосовується і на місцевому рівні, як акцентує Кляйнер «щоб розрізнити правління як інституційну структуру від правління як вид діяльності, в англійських джерелах використовуються дві дефініції: уряд і управління. Держава як об'єкт має встановлення місцевого уряду, а правління як об'єкт має сукупність взаємозв'язків, які на локальному рівні встановлює уряд» [2]. Розвиток теми «управління сільськими територіями» пов'язане з проблемами кооперації на локальному рівні та залученням місцевого самоврядування: «На місцевому рівні інституційна карта сільського уряду трансформувалася в систему управління, яка залучає низку агенцій та інститутів, що походять з державного та приватного сектора та включають добровільні громадські установи» (Гортон і Давидова 2004) [3].

Управління політикою розвитку аграрного сектору та сільських територій передбачає залучення різних рівнів уряду, сукупність інститутів та суб'єктів, які беруть участь у процесах колективного прийняття рішень; роль та функції, відносини по горизонталі та вертикалі, що

встановлюються між інститутами; формальні та неформальні мережі суб'єктів відносин. У цьому сенсі керівництво відображає ключову функцію економічної політики: «...допомогти економіці подолати провали координації, стимулюючи систему до переходу від гіршого стану рівноваги до кращого з позиції ефективності» (Веверіс, 2008) [4]. Проблема координації виникає тоді, коли економічні системи починають розглядатися як складні та динамічні системи, в яких різні економічні агенти ледве досягають загального результату, що збігається з колективними / державними інтересами.

У світлі зазначеного, розглянемо три типи механізмів, за допомогою яких можна гарантувати досягнення координації між економічними агентами. Річ у тім, що механізми координації не існують у чистому вигляді, але доповнюють одне одного, зокрема: а) ієрархічний механізм, заснований на будь-якій формі влади, яка встановлює економічним агентам правила та процедури поведінки; б) ринковий механізм базується на індивідуальній реакції економічних агентів на цінові сигнали; с) мережевий механізм, у якому координація досягається через низку економічних інститутів, які регулюють відносини й обмін між агентами. Ці економічні інститути можуть розглядатися як механізми координації, оскільки вони вводять низку санкцій та премій, стимулів та запобіжних заходів, які підштовхують економічних агентів до використання певних моделей поведінки. Їх можна ідентифікувати із системами формальних / неформальних угод, стандартизацією процесів прийняття рішень, специфічною «культурою»

системи, яка встановлює координацію через систему цінностей та поведінки, які приймають усі економічні агенти. Типовим прикладом є промислові округи, у роботі яких відсутні заздалегідь встановлені правила взаємовідносин, але діє зведення правил, встановлене завдяки колективної свідомості, яке підштовхнуло економічних суб'єктів до прийняття вигідних всім форм кооперації. Ієрархічна та мережева моделі взаємин між економічними суб'єктами представлені на рис. 1.

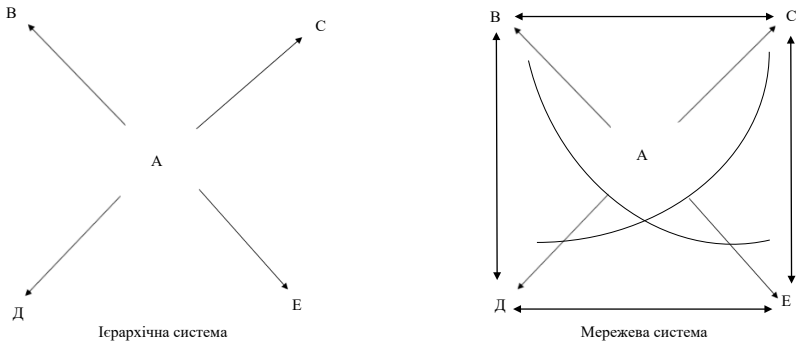

Рис. 1. Ієрархічна та мережева моделі взаємин між економічними суб'єктами

Примітка. Складено за [5].

Як видно на рис 1, у механізмі мережевої координації, який набуває все більшого поширення у складних суспільствах, число взаємовідносин є вищим по відношенню до системи з ієрархічним механізмом. У ієрархічній системі, що складається з п'яти економічних агентів, у якій агент А перебуває на вершині, число

взаємовідносин становить чотири, тоді як у системі, впорядкованій за мережевим принципом, при такому числі агентів число взаємовідносин досягає десяти. Мережева система проникає також в управління сільськими територіями. Згідно з підходом Гриценко і Лук'янова, управління розвитком сільських територій може розглядатися як багатовимірне [6]. Таку точку зору варто розуміти у тому сенсі, що до процесу залучається багато дійових осіб, різні рівні влади та політичної участі, різні функції і способи відносин між рівнями управління й економічними суб'єктами.

У розрізі подальшого дослідження для розуміння системи управління вважаємо за доцільне розглянути карту рівнів управління та системи участі з урахуванням дійових осіб, залучених до процесу на кожному рівні. Це непросте завдання, бо інституційні зміни та державна політика створили та перемішали різні рівні управління, дозволили брати участь різним дійовим особам із загальними чи специфічними повноваженнями залежно від державної політики, задіяної у кожному конкретному випадку. Іноді трапляється, що функції, повноваження та ролі дублюють одна одну та конфліктують між собою на різних рівнях управління. Звідси випливає необхідність на етапі усвідомлення систем управління відтворити форми взаємозв'язків та координації (горизонтальної та вертикальної) між структурами, залученими до політики, та на місцевому рівні – форми кооперації між державними та приватними структурами, формальні та неформальні

відносини, мережу суб'єктів, які роблять свій внесок у створення нового формату управління на місцевому рівні.

Багато систем управління, включаючи ті, що відносяться до розвитку аграрного сектору та сільських територій, є багаторівневими. Багаторівневий характер управління включає розподіл повноважень між різними рівнями влади не в ієрархічному порядку, але відповідно до логіки, яка визнає існування залежності між рівнями та суб'єктами відносин, за якої кожен вносить свої специфічні ресурси та знання. Різноманітний досвід управління в різних країнах показує, що існують численні перепони і труднощі на шляху досягнення реальної багаторівневої координації. Одночасно є також багато прикладів успішного досвіду.

Для розуміння багаторівневого управління доцільно сформулювати задіяні рівні, а також основних дійових осіб, залучених до процесу. Існує як мінімум чотири рівні:

- a) національний рівень – збігається з державою;
- b) регіональний рівень – у даному випадку концепція і розміри регіону можуть бути різними при міжнародному порівнянні, що створює проблеми зіставлення між країнами;
- c) субрегіональний рівень (проміжний) – відіграє вагомую роль у системах з відчутною децентралізацією та/або у край великих регіонах; йдеться про проміжний рівень між областями та місцевим рівнем, що важливо для країн з певною різноманітністю у територіальному розподілі;

d) місцевий (локальний) рівень – найближче підходить до місцевого самоврядування, до громадянського суспільства, до приватних та державних суб'єктів, які просувають ці проекти розвитку на місцевому рівні. Дефініція «місцевий, локальний» є синонімом поняття «комунальний, муніципальний, рівень села, району» або, якщо виключити адміністративний поділ, це обмежені за розмірами території, на яких специфічні агентства реалізують проекти розвитку. І тут поняття «місцевий, локальний» означає сукупність приватних і громадських суб'єктів відносин просування партнерства. По-суті, якщо проміжний рівень ототожнюється з адміністративною одиницею, місцевий рівень не обов'язково пов'язаний з адміністративним поділом. Прикладом може бути рівень провінцій в Італії, графств у Великій Британії, департаментів у Франції (Норт) [7]. Часто цей рівень плутають із місцевим рівнем, але він має відмінні характеристики у термінах масштабів, функцій та розподілу повноважень та компетенції. При аналізі управління вважаємо, що цей рівень грає роль і має функції часто автономні з інших.

У європейському контексті багаторівневе управління має складнішу структуру через присутність п'ятого рівня, наднаціонального (Європейський Союз), представленого такими інститутами як Рада Європи, Європарламент та Єврокомісія, які відіграють вирішальну роль у визначенні відправних законодавчих та концептуальних контурів для багатьох напрямів політики ЄС, включаючи політику

розвитку аграрного сектору та сільських територій у всіх країнах-членах ЄС. Дискусійні питання про роль ЄС в управлінні окремими країнами дозволяє виділити такі основні моменти: національна та регіональна політика завжди мали простір для маневру, жорстко окреслений правилами та процедурами, що приймаються у ЄС; саме завдяки впливу ЄС в результаті зсуву центру тяжкості у прийнятті рішень було продемонстровано успіхи у спроможності уряду керувати політикою розвитку аграрного сектору та сільських територій та регіональною політикою; на сам процес децентралізації в різних країнах вплинула політика співфінансування зі структурними фондами.

Таким чином, можна констатувати про позитивний вплив політики ЄС на управління політикою розвитку сільських територій. На кожному рівні є свої специфічні суб'єкти, не тільки з інституційної позиції, але також таких, що належать до різних професійних установ, асоціацій, економічних та соціальних представництв (рис. 2).

Важливість та специфічна роль різних рівнів змінюється залежно від інституційної структури кожної країни. У країнах із централізованою системою управління переважає національний рівень; і, навпаки, проміжний та регіональний рівні мають більше значення в країнах з більш децентралізованим управлінням.

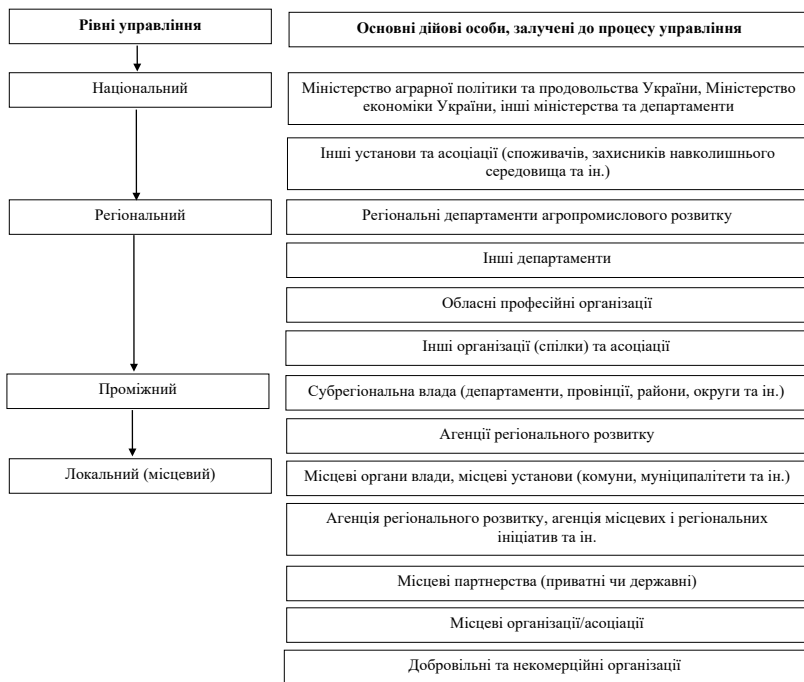

Рис. 2. Багаторівневе управління політикою розвитку аграрного сектору та сільських територій

Примітка. Удосконалено за [8, 9].

Для кращого розуміння організації різних рівнів управління розглянемо різні види діяльності з управління політикою сільського розвитку, проаналізуємо, як вони розподіляються між окремими рівнями та окремими дійовими особами. Можна виділити три системи керування.

При централізованій системі більшість функцій управління передано у відання національних органів управління. Вибір місцевого партнерства та/або відбір індивідуальних проектів на низовому рівні перебувають у

компетенції національних органів чи регіональних організацій, а ті, у свою чергу, підпорядковуються національному рівню. Проблеми координації виникають на національному рівні між різними підрозділами національної адміністрації [2]. Вважаємо, що регіональний рівень має вплив у визначенні ступеня децентралізації, але для розуміння ідеї місцевого (низового) управління вирішальним є не те, хто керує політикою зверху (як на державному, так і на регіональному рівні), але те, як місцевий (низовий) чи проміжний рівні впливають на управління «знизу вгору».

При децентралізованій системі присутність національної адміністрації в поточному управлінні істотно знижена (програми визначаються та приймаються на регіональному рівні) і стосується стратегічного планування, розміщення фінансових ресурсів між нижчими рівнями (особливо регіональними) і, нарешті, встановлення загальних правил для важливих функцій програмування, таких як моніторинг та оцінка результатів. Ці системи відрізняє не лише велика роль регіонального рівня, але також можливе і велике залучення проміжних та низових рівнів. Вважаємо, що для того, щоб кваліфікувати систему як децентралізовану недостатньо сильної регіональної присутності, але потрібна сукупність функцій, що реалізуються на нижчому рівні. Так, відбір індивідуальних проектів та децентралізоване фінансове управління є ключовими функціями для перевірки існування ефективної децентралізації на рівні низового партнерства [10]. Іншою фундаментальною характеристикою децентралізованих

систем є присутність великої кількості дійових осіб (інститутів, асоціацій, різних типів установ), що тягне за собою необхідність координації на кількох рівнях, включаючи місцевий рівень.

Змішані системи засновані на концентрації між суб'єктами відносин. У цих системах не тільки є велика кількість учасників, як і в попередньому випадку, але діє також сукупність процедур та правил, які дозволяють чітко розподілити процес прийняття рішень між дійовими особами як по вертикалі, так і по горизонталі всередині відповідних контрактів між різними дійовими особами, які самі ці процедури та правила встановлюють [2, 10]. Вказаний контрактний підхід зобов'язує учасників брати на себе відповідальність і слідувати прийнятим оперативним цілям. Особливість цієї моделі полягає в тому, що деякі ключові переходи етапів управління встановлювалися у ході рішень, що приймаються спільно чинними особами. Оперативне здійснення завдань передається регіональним владі та проміжним установам / агентствам залежно від інституційної системи, що склалася в країні.

Приклади функціонування такої моделі можна побачити у Франції в рамках системи «Контракти планування відносин «держава – регіони»», а також в Італії в рамках системи «Інституційні наміри, програма та угоди рамкової програми», які були введені в ході переговорного процесу і стали невід'ємною частиною системи управління державною підтримкою розвитку економіки на національному та регіональному рівні. Іншим прикладом контрактних відносин може бути система управління

структурними фондами та Фондом гуртування 2000-2006 рр., яка започаткувала принцип заохочень результативності та ефективності, на основі якого Єврокомісія, держава та регіони встановили серію правил для виділення додаткових ресурсів програмам, що реалізуються з найкращими показниками.

Європейський фонд управління та забезпечення у сільському господарстві також засновано 1958 року як фінансовий інструмент спільної сільськогосподарської політики.

Таким чином, у європейській політиці сільського розвитку діють і вдосконалюються чинні та виникають нові моделі управління. Їх поява є результатом імпульсу, отриманого з ЄС та від окремих країн, оскільки ці моделі виникли як наслідок загальних тенденцій, що відбуваються в економічній та інституційній системах. Це призводить до підвищення якості політики розвитку сільських територій, що стає помітним на національному, регіональному та місцевому рівнях.

3. Висновки

Досвід реалізації політики розвитку аграрного сектору та сільських територій в Європі показав, як моделі управління відрізняються між країнами залежно від: ступеня децентралізації функцій управління; відносин між національним, регіональним, проміжним та місцевим рівнями управління; механізмів горизонтальної та вертикальної координації між різними інституційними рівнями у визначенні та управлінні політиками; ступеня

поширення нових форм угод про кооперацію між інституційними та соціально-економічними агентами (державно-приватні партнерства), які пов'язані не лише через досвід роботи певної моделі, але також через інші національні та регіональні політики.

Сформульовано основні змінні у контексті ключових елементів, що зумовлюють управління політикою сільських територій: а) рівень, з якого починаються трансформації в управлінні; при цьому ключова відмінність, яку необхідно брати до уваги, відбувається між ЄС, з одного боку, та країною-членом/регіоном, з іншого боку; тобто йдеться про те, якою мірою європейське законодавство та національне (хоча вони сильно корелюють) можуть автономно впливати на визначення систем управління; б) механізми координації між основними дійовими особами, залученими до процесу, які є формою і порядком, за допомогою якого управління переводиться в різні інституційні системи.

Результати аналізу політики управління в різних європейських країнах свідчать, що системи управління та напрями їхньої еволюції відображають динаміку внутрішнього розвитку інституційних структур в окремих країнах. При цьому розкрито чотири фактори змін: а) важливість місцевих урядів та, в деяких країнах, проміжного рівня управління; б) затвердження моделей взаємозв'язків, особливо за вертикаллю (держава – регіон), заснованих на методах кооперації; с) поширення на місцевому рівні державно-приватних форм кооперації (партнерства) для управління проектами розвитку; д) у деяких країнах ролі різних типів агенцій місцевого

розвитку, які взаємодіють із місцевими та/або регіональними державними організаціями та місцевими операторами. Ці агентства виконують різні функції в залежності від наявного контексту та політики. Динаміка цих процесів має значення з результатів, що вони породжують під управлінням політикою розвитку сільських територій. Основними результатами є встановлення моделей кооперації, покращення комунікацій та співробітництва вертикального та горизонтального типів, скорочення транзакційних витрат, зростання інтеграції між різними інструментами політики розвитку сільських територій.

Дослідженням встановлено позитивний вплив політики ЄС на управління. На кожному рівні є свої специфічні суб'єкти, не тільки з інституційної точки зору, але також що належать до різних професійних організацій, асоціацій, економічних та соціальних представництв. Про роль ЄС в управлінні окремими країнами вказують такі основні моменти: національна та регіональна політика завжди мали простір для маневру, жорстко окреслений правилами та процедурами, що приймаються у ЄС; саме завдяки впливу ЄС в результаті зсуву центру тяжкості у прийнятті ріше нь було продемонстровано певні успіхи у спроможності уряду керувати політикою розвитку аграрного сектору та сільських територій та регіональною політикою; на власне сам процес децентралізації в різних країнах вплинула політика співфінансування зі структурними фондами та Фондом гуртування 2000-2006 рр.

Список використаних джерел

1. Bardhan, P. (2002). Decentralization of Governance and Development, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 16, No. 4, pp. 185–205.
2. Kleiner, G.B. Evolution of Institutional Systems / G.B. Kleiner. – Moscow: Science. – 2014. – 266 p.
3. Gorton, M., Davidova, S. (2004). Farm Productivity and Efficiency in CEE Applicants' Countries: a Synthesis of Results. In: *Agricultural Economics*. Vol. 30, No. 1, pp. 1-16. DOI: 10.1016/j.agecon.2002.09.002.
4. Veveris, A. (2008). Improvement Possibilities of Economic Information for Analysis of the Agricultural Sector. In: *Economic Science for Rural Development: Rural and Regional Development*. Book Series: Economic Science for Rural Development. Vol. 15, pp. 273-279.
5. Williamson, O.I. Economic Institutions of Capitalism. Firms, markets, "Relative" Contracting / O.I. Williamson. – St. Petersburg: Lenizdat, 2016. – 388 p.
6. Gritsenko, G.M. Institutional Environment for the Development of Regional Agribusiness: the Theoretical Aspect / G.M. Gritsenko, A.N. Lukyanov // *Fundamental Research*, 2014. - № 12-4. - P. 794-798.
7. North, D. Institutions, Institutional Changes and the Functioning of the Economy / D. North. – M.: Fund of the Economic Book "Elements", 2017. - 428 p.
8. Eggertson, T. Economic Behavior and Institutions / T. Eggertson. – M., 2016. – 318 p.

9. Agricultural and Food Trade. European Union. 2017. ULR: <https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/statistics/facts-figures/agricultural-food-trade.pdf>
10. Фрумкин Б.Е. Общая сельскохозяйственная и рыболовная политика. Европейский союз: факты и комментарии. 2018. № 94, с. 41–46; № 95, с. 26–30.

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6811019>

Старинський М.¹, Кисельова О.², Шлапко Т.³

Забезпечення економічної безпеки України як складова економічного суверенітету нашої держави в стані війни⁴

Annotation. The work is devoted to the study of economic sovereignty and specific features of its provision. On the basis of the analysis of modern scientific literature and the practice of exercising sovereignty, the authors provide insight into the essence and features of economic sovereignty as the ability of a state to manage its resources on its own, independently of other states. In the work, the

¹ Старинський Микола Володимирович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки, Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету, м. Суми, starinskiy_nik@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2661-5639>

² Кисельова Олена Іванівна, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки, Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету, м. Суми, lenakiseleva2008@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5625-0952>

³ Шлапко Тетяна Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки, Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету, м. Суми, tanlike@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1619-3831>

⁴ Робота виконана в рамках проекту № 55.15.02-22/24.3Ф-01 «Концептуальні засади реформування системи правоохоронних органів в сучасних умовах трансформації нагляду і контролю щодо забезпеченням економічної безпеки України»

authors pay considerable attention to the analysis of the legislative consolidation of economic sovereignty in national legislations, including Ukrainian. Moreover, the authors make a well-founded conclusion that the main vector of constitutional consolidation of economic sovereignty is carried out toward securing the right of ownership to natural resources located on the territory of the state, the sovereign right to lay and collect taxes, fees and customs payments for various types of economic activity carried out on the territory of the state, the right to conclude international agreements, and the right to defend their territory.

In the course of study, the authors note that economic sovereignty is the basis of the country's economic security as a state of the economy that guarantees the development, growth and effective functioning of the social sphere with sufficient protection of national, economic interests from a system of threats of internal and external origin. At the same time, only the effective implementation of economic sovereignty through the proper functioning of the relevant system of state bodies is the key to the successful development of the state.

Keywords: sovereignty, economic sovereignty, state bodies, economic security, stable development of the state

1. Вступ

Останні події які відбуваються на території України впевнено доводять факт того, що будь-яка держава яка намагається розвиватись та відстоювати власні інтереси має прикладати всі свої зусилля для забезпечення своєї безпеки та територіальної цілісності. В цьому аспекті, особливої важливості набуває діяльність держави направлена на підтримку економічної безпеки та незалежності. Саме від її ефективності залежить повноцінне забезпечення матеріальними та фінансовими ресурсами збройних сил, які боронять кордони та територію держави від загарбника.

Діяльність держави у сфері економічної безпеки об'єктивується через функціонування системи державних органів, в компетенцію яких входять повноваження на здійснення діяльності направленої на забезпечення економічної безпеки. Разом з цим дослідження цієї системи відірвано від загальної мети функціонування держави, що втілюється в її економічному суверенітеті, є недоречним, оскільки дослідження саме економічного суверенітету, як головної мети діяльності держави в економічній сфері та забезпечення економічної безпеки як результату функціонування економічного суверенітету, дає можливість зрозуміти не лише сутність та структуру державних органів у цій сфері, а й виявити особливості їх діяльності. Враховуючи це для характеристики системи державних органів у сфері забезпечення економічної безпеки ми по-перше, розкриємо сутність економічного суверенітету держави, проаналізуємо особливості його закріпленні в Україні; по-друге, в загальному плані, охарактеризуємо економічну безпеку і, на основі висновків, надамо характеристику системи державних органів у сфері забезпечення економічної безпеки.

2. Результати

2.1. Поняття та характеристика економічного суверенітету

Одним з найбільш важливих факторів розвитку сучасного світу є глобалізація як процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції і уніфікації [3, с. 304]¹. Глобалізація економіки, науки, технологій, комунікацій поряд з глобалізацією інформаційного середовища значно підвищило можливості як суспільств, так і окремих індивідів.

¹ Francesco Montanaro, Federica Violi. The Remains of the Day: The International Economic Order in the Era of Disintegration. *Journal of International Economic Law*, Volume 23, Issue 2, June 2020, Pages 299–322, <https://doi.org/10.1093/jiel/jgaa018>

Разом з цим світова економічна система перетворюється на сукупність економічних систем окремих держав, які активно взаємодіють між собою. При цьому абсолютизація ринку і вільної конкуренції призвели до заперечення ролі національної держави як ефективного регулятора економіки. Наслідком цього стало те, що все більший і більший обсяг державних функцій (захист території, економічний розвиток, екологічна безпека) доводиться вирішувати узгоджено і у співпраці з іншими державами, вилучаючи для цього ресурси окремих держав на користь загального блага. Також інтеграційні процеси проявилися і в тому, що відбулося укріплення економічних і політичних позицій окремих об'єднань, які в певних випадках стали значно потужнішими ніж позиції окремих держав. Як результат, відбулося викривлення національних пріоритетів розвитку держав, знищення основ національного підприємництва та втрата держав можливості самостійно розпоряджатись своїми ресурсами на благо населення.

Зазначені процеси яскраво проявляються в функціонуванні держав, що розвиваються, оскільки економічно розвинені держави, в результаті глобалізаційних процесів, що проникають на їх територію постійно намагаються вплинути на їх розвиток, просуваючи власні інтереси та пріоритети при цьому замінюючи їх інтерес загальним. В зазначеній ситуації постає ряд питань, відверта відповідь на які є запорукою подальшого розвитку будь-якої сучасної держави. Одним з найбільш важливих питань для держави є питання можливості вільно, на власний розсуд, проводити свій розвиток і використовувати всі наявні в неї ресурси. В сучасному світі така можливість пов'язується з наявністю економічного суверенітету як ознаки держави. Разом з тим, на сьогодні, дослідження питань економічного суверенітету, не дивлячись на його надзвичайну важливість, знаходяться лише на початковій стадії і потребують свого подальшого розвитку.

Дослідження економічного суверенітету держави є досить складним завданням, оскільки потребує звернути увагу на таку ознаку держави як суверенітет, частиною якого він є і розглянути його через призму функціонування держави.

Як показує аналіз сучасної наукової літератури, єдиного визначення поняття «держава» не існує, разом з тим вже досить давно склався певний доктринальний консенсус щодо обов'язкових елементів держави, до яких відносять: а) населення, яке, як правило, складає титульну націю держави і вважається одним з основних цементуючих державотворчих елементів; б) відокремлена територія, що в сучасному світі має географічні кордони закріплені на політичному міждержавному рівні та є основною територією проживання населенні держави; в) публічна влада, що самооформлюється правом, яка встановлює на території свій правопорядок і, якій підпорядковується все населення, яке проживає на території держави.

Спрощений підхід до сприйняття держави дає можливість при її описі робити акцент на сукупності народонаселення (нації), території і публічної влади, що розповсюджує свій вплив на цю територію. При цьому, як вірно зазначає В. Іванов, досить часто державою називають апарат державної влади – політичне керівництво (голову держави, голову і членів уряду та ін.), чиновництво, армію, поліцію та суди [23, с. 12-13]¹, і говорять про те, що це сприйняття держави у вузькому розумінні. Ми можемо погодитись з таким сприйняттям і підтримати його, оскільки аналіз розвитку будь-якої держави показує, що її історія – це історія влади, історія апарату державної влади і володарювання.

Таке сприйняття держави для сучасного світу є досить спрощеним і потребує певного уточнення і вказівки на такий її елемент як суверенітет, що традиційно сприймається як

¹ Іванов Виталий.В. Теория государства / Гос. Ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. Дом ВНЕ, 2010. С. 12-13 (288 с.)

верховенство у власних межах, незалежність і самостійність у внутрішніх і зовнішніх справах. Разом з цим, для сучасних дослідників суверенітет є досить мінливою властивістю, яка зачаровує і бентежить своєю багатоманітністю, багатобразністю [7, с. 26]¹ і понятійною багатоскладністю [8, с. 294]², і яка до Ж. Бодена взагалі сприймалась як «вторинний контекстуально залежний предикат [11, с. 2]³», що міг і не мати політичного змісту.

На сучасному етапі розвитку суспільства на фоні підтвердження цінності суверенітету [4, с. 66-88]⁴, взагалі звучать думки про «вертикальне розсосередження суверенітету [10, с. 61]⁵» та вступ нашого світу в еру пост суверенітету [6, с. 151-168]⁶. Створюється цілий ряд концептів, що намагаються пояснити сучасний стан існування суверенітету в умовах новітнього глобального порядку, зокрема «пост-вестфальський

¹ Ruggie, J. G. *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalization.* — L., N. Y. : Routledge, 1998. — P. 26. (328 p.) (John Gerard Ruggie)

² Stankiewicz, W. J. *The Validity of Sovereignty [Текст] / W. J. Stankiewicz // In Defense of Sovereignty / ed. by W. J. Stankiewicz et al.* — N.Y., 1969. — P. 294

³ Walther, H. G. *Imperiales Koenigtum, Konzilianismus und Volkssouveraenitaet.* — Mfonchen – Wilhelm Fink, 1976. — S. 2

⁴ George Duke. *Sovereignty and the common good.* *International Journal of Constitutional Law*, Volume 17, Issue 1, January 2019, Pages 66–88, <https://doi.org/10.1093/icon/moz005>

⁵ Thomas Pogge, "Cosmopolitanism and Sovereignty," *Ethics* 103 (1992), 61.

⁶ Neil MacCormick, "Sovereignty and After," in Hent Kalmo and Quentin Skinner (eds), *Sovereignty in Fragments: The Past, Present and Future of a Contested Concept* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), pp. 151–68.

суверенітет [12]¹», «подільний суверенітет [2]²», «багаторівневий суверенітет [5]³», «дезагрегований суверенітет [1]⁴».

Усвідомлюючи тривалий розвиток ідеї суверенітету як властивості держави з паралельним розвитком ідеї народного суверенітету у вченнях Ж.Бодена, Т. Гобса, Дж. Локка, Ж.Ж. Руссо, Гуго Гроція і багатьох філософів Нового і Новітнього часу, вважаємо, що традиційне сприйняття суверенітету, на сучасному етапі світового політичного розвитку слід коригувати з врахуванням децизіоністської доктрини Карла Шмітта, відповідно до якої сувереном є той хто приймає рішення про надзвичайний стан [8, с. 11]⁵, в чій компетенції має бути випадок для якого не передбачені жодна компетенція [8, с. 15]⁶.

Сприймаючи такий підхід, важливо наголосити, що повністю суверенною буде та держава, яка, функціуючи, вирішує свої питання виходячи тільки зі свого інтересу. В цьому аспекті варто погодитись з думкою, відповідно до якої, формуючи систему взаємодії на своїй території, держава створює її правовий порядок, одночасно є джерелом права, але в той самий час не може і не має бути пов'язана ним [23, с. 14]⁷.

¹ Yosef Lapid, "Rethinking the 'International'," in Albert Mathias, David Jacobson and Yosef Lapid (eds), *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2001).

² Bruno De Witte, "Sovereignty and European Integration. The Weight of Legal Tradition," in Anne-Marie Slaughter, Alec Stone Sweet and Joseph H.H. Weiler (eds), *The European Court and National Courts: Doctrine and Jurisprudence* (Oxford: Bloomsbury, 1998), p. 282.

³ Martin Loughlin, "Ten Tenets of Sovereignty," in Neil Walker (ed.), *Sovereignty in Transition* (Oxford: Bloomsbury, 2006), p. 70.

⁴ Anne-Marie Slaughter, "Disaggregated Sovereignty: Towards the Public Accountability of Global Government Networks," *Government and Opposition* 39(2) (2004).

⁵ Schmitt, C. *Politische Theologie : Vier Kapitel zur Lehre von der Souveranitat* [Текст] / C. Schmitt. — [3-rd ed.]. — Berlin : Duncker & Humblot, 1979. — S. 11.

⁶ Schmitt, C. *Politische Theologie : Vier Kapitel zur Lehre von der Souveranitat* [Текст] / C. Schmitt. — [3-rd ed.]. — Berlin : Duncker & Humblot, 1979. — S. 15

⁷ Иванов Виталий.В. *Теория государства / Гос. Ун-т – Высшая школа экономики.* – М.: Изд. Дом ВНЭ, 2010. С. 14 (288 с.)

Безумовно, в цьому сенсі не йде мова про надзвичайний стан, в якому може опинитись будь-яка держава, а також не йде мова про «право на свавілля». В аспекті реалізації державного суверенітету мова йде про право держави у випадках ніким і ніде не описаних і ніким не передбачених, змінювати чи відмінити існуючий правопорядок, порушуючи при цьому власні установки, діючи всупереч існуючому праву, «призупиняти дію всього існуючого порядку [8, с. 22]¹».

Таким чином суверенною є держава, яка на власній території є повністю незалежною, реалізує свою стратегію розвитку та використовує для цього всі наявні в неї ресурси.

Зазначене повністю стосується і міжнародних відносин, в рамках яких держава реалізує всієї зовнішній суверенітет реалізуючи свої суверенні права відносно до інших держав. Тобто держава є суверенною, якщо вона розвивається і реалізує свою стратегію розвитку не дивлячись на позицію інших держав, дотримуючись при цьому принципу рівності держав та невтручання однієї держави у внутрішні справи іншої держави.

Також для розуміння глибинних особливостей суверенітету держави варто зазначити наступне. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, пануючою є думка про те, що держава заснована або її народонаселенням або ним «перебудована» в результаті революцій, визвольної війни, реформ, і що саме нація є джерелом і первинним носієм влади і державного суверенітету. Нація реалізує свою суверенну владу на виборах, референдумах та інше, і формує, таким чином, державний апарат (органи держави) якому в подальшому підпорядковується.

Практично кожна сучасна держава функціонує на основі її установчого документу – Конституції в якій закріплені основні, концептуальні положення її існування. І саме її прийняття об'єктивує установчі повноваження нації та закріплює суверенні

¹ Schmitt, C. Politische Theologie : Vier Kapitel zur Lehre von der Souveranitat [Текст] / C. Schmitt. — [3-rd ed.]. — Berlin : Duncker & Humblot, 1979. — S. 22.

права держави. Практично у всіх Конституціях сучасних держав вказується, що вона є суверенною, незалежною та самостійною державою. Разом з цим існують певні зауваження, що є важливими для нашого дослідження.

По-перше, як було зазначено вище, будь-яка держава встановлює правопорядок, що регламентує, в тому числі, і здійснення державної влади. В цьому аспекті варто звернути увагу на те, що держава встановлюючи правопорядок також йому і підпорядковується обмежуючи свій суверенітет. По-друге, ефективне функціонування держави, тобто виконання його функцій, неминуче тягне за собою необхідність вступу у міжнародні зносини, що об'єктивуються у формі укладення міжнародних договорів, участі у міжнародних організаціях та інше. Це призводить до обмеження суверенітету зобов'язаннями перед іншими суб'єктами. Враховуючи це, держави створили міждержавний правопорядок, що здатний розвиватись і, який розвивається в наддержавний, в рамках якого вирішення окремих міждержавних питань делеговано на наддержавний рівень.

Враховуючи зазначене, говорячи про державний суверенітет, ми маємо розділяти формальний суверенітет, який відповідає всім теоретичним ознакам які були згадані вище і фактичний суверенітет. Про фактичний суверенітет, враховуючи світ, що глобалізується, можна говорити лише як про претензію політичної організації населення певної території на верховенство, незалежність та самостійність у внутрішніх та зовнішніх справах. При цьому претензію на суверенітет необхідно постійно підтверджувати наявністю сильної влади, що користується підтримкою населення і яка контролює територію і ефективно нею керує.

Таким чином для того, щоб держава була визнана суверенною як формально, так і фактично, вона на власній території має підтримувати соціальний спокій, стабільність і правопорядок, придушувати конкурентні прояви сили, а ззовні –

захищати свої кордони та утверджувати себе на міжнародній арені як рівноправного партнера, союзника чи конкурента.

Говорячи про державу, в аспекті її суверенітету, ми маємо говорити про територіальну політичну організацію, формальний суверенітет якої визнаний, а фактичний регулярно підтверджується.

Враховуючи те, що в сучасних умовах розвитку нашого світу, формальний суверенітет держави, тобто наявність певної території, населення і можливості управління ними, присутні практично у всіх державах виникає питання стосовно фактичного суверенітету. Як показує аналіз практики реалізації сучасних міжнародних відносин, одним з найбільш дієвих способів підтвердити свою претензію на фактичний суверенітет – будь-якими доступними шляхами втручатись у справи інших держав, нав'язувати їм свою волю, тобто пригнічувати їх претензії на суверенітет. Ті держави, які систематично впливають на політику інших держав, культивують їх залежність від себе, формують навколо себе міждержавні коаліції. Ті держави, яким вдається диктувати свою волю іншим державам і демонструвати свою перевагу називаються наддержави. На сьогодні є два основних компонента міждержавної переваги, а саме військова та економічні. На етапі формування сучасного світового порядку для підтвердження свого фактичного суверенітету, державам було достатньо військової переваги. В останнє століття розвитку нашої цивілізації військової переваги вже недостатньо. На сьогодні фактичний суверенітет є поєднанням військової та економічної переваг. При цьому економічна перевага в державному суверенітеті, як його складова, виходить на перший план і об'єктивується в економічному суверенітеті держави.

2.2. Поняття та характеристика економічного суверенітету

Економічний суверенітет будь-якої держави є формою об'єктивації матеріальної складової її фактичного суверенітету

[15, 16, 21, 27]¹. В науковій літературі з деякими застереженнями поряд з назвою «економічний суверенітет» використовують також такі назви як: «фінансовий суверенітет», «податковий суверенітет», «ресурсний суверенітет» [15, 21, 27]². В цілому можна погодитися з таким підходом, оскільки в умовах світової глобалізації саме наявність у держави економічних можливостей самостійно розвиватись власними матеріальними ресурсами, що об'єктивуються у її фінансах, податках, валютних і грошових надходженнях дає підстави вважати її такою, що володіє державним суверенітетом.

У науковій літературі, що присвячена дослідженню економічного суверенітету, висловлюється багато поглядів щодо нього [15, 16, 21, 27]³. Але разом з тим, з нашої точки зору, найбільш чітко зміст економічного суверенітету був сформульований Ю.В. Байдіним. Так, аналізуючи позиції науковців щодо економічного суверенітету, вчений дійшов висновку, що основними моментами, на які варто звертати увагу, є : а) суверенне право держави розпоряджатися своїми ресурсами; б) здатність державної влади самостійно визначати

¹ Ершов М.В. Экономический суверенитет России в глобальной экономике. – М.: Экономика, 2005. – 280 с.; Блищенко И.П., Дориа Ж. Понятие экономического суверенитета государства // Правоведение. – 2000. – №1. – С. 200 -217.; Мочерный С. Национальный и экономический суверенитет страны // Экономика Украины. – 2005. – №10. – С. 4-13.

² Ершов М.В. Экономический суверенитет России в глобальной экономике. – М.: Экономика, 2005. – 280 с.; Блищенко И.П., Дориа Ж. Понятие экономического суверенитета государства // Правоведение. – 2000. – №1. – С. 200 -217.; Мочерный С. Национальный и экономический суверенитет страны // Экономика Украины. – 2005. – №10. – С. 4-13.

³ Блащенко И.П., Дориа Ж. Экономический суверенитет государства. – М.: Изд-во РУДН, 2001. 150 с.; Дориа Ж. Экономический суверенитет Анголы. Международно-правовые проблемы. М., 1997.; Ершов М.В. Экономический суверенитет России в глобальной экономике. – М.: Экономика, 2005. – 280 с.; Фархутдинов И.З. Экономический суверенитет государства в условиях глобализации // Право и безопасность. – №3. – 2008. (режим доступа: http://dpr.ru/pravo/pravo_24_12.htm); Карро Д., Жюар П. Международное экономическое право. М., 2002. С. 349-352

напрямки своєї економічної політики; в) суверенне право вступати в міжнародні об'єднання; г) визнання рівноправності всіх держав у міжнародних економічних відносинах, повага до економічних інтересів держав, право на участь у рішенні міжнародних економічних проблем і перш за все тих, які стосуються національних інтересів. Врахування зазначених моментів дало можливість Ю.В. Байдіну, розкриваючи зміст економічного суверенітету, визначити його як можливість держави самостійно приймати рішення по питаннях розвитку національної економіки шляхом реалізації сукупності суверенних прав держави в економічній сфері [13, с. 100-101]¹. При цьому суверенні права в економічній сфері об'єктивуються в економічній політиці, яку може проводити держава.

Враховуючи те, що економічний суверенітет держави це її можливість самостійно, незалежно від інших держав, розпоряджатись своїми ресурсами питання його закріплення на міжнародному рівні поставало досить давно і знайшло своє вирішення в прийнятті Генеральною Асамблеєю ООН 12 грудня 1974 року Хартії економічних прав і обов'язків держав [36]². Даним актом на міжнародному рівні були закріплені основні засади міжнародної економічної взаємодії держав. Зокрема, були закріплені такі принципи економічної і політичної взаємодії як: суверенітет, територіальна цілісність і політична незалежність держав; суверенна рівність всіх держав; ненапад; невтручання; взаємна і справедлива вигода; мирне співіснування; рівноправність і самовизначення народів; мирне врегулювання

¹ Байдін Ю.В. Економічний суверенітет держави: проблеми визначення змісту // Декларація про державний суверенітет України – передмова її незалежності та демократичного розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 16 червня 2010 р. / Редкол. Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк, Г.В. Чапала. – Х.: НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування, 2010. – С. 100-101.

² Хартія економічних прав і обов'язків держав.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_077#Text

суперечок; усунення несправедливостей, що виникли в результаті застосування сили, які позбавляють будь-яку націю природних коштів, необхідних для її нормального розвитку; сумлінне виконання міжнародних зобов'язань; повага прав людини і основних свобод; відсутність прагнення до гегемонії і сфер впливу; сприяння міжнародній соціальній справедливості; міжнародне співробітництво з метою розвитку; вільний доступ до моря і з нього для країн, які не мають виходу до моря, в рамках вищевказаних принципів.

Хартія закріпила фундаментальне положення, відповідно до якого кожна держава має і повинна вільно здійснювати повний постійний суверенітет над усіма своїми багатствами, природними ресурсами і економічною діяльністю, включаючи право на володіння, використання експлуатацію та розпорядження. При цьому за державами було визнано право вільно розпоряджатись своїми ресурсами і діяти відповідно до встановленого ним правового порядку, яке об'єктивувалось у трьох основних правах: регулювати і контролювати іноземні інвестиції в межах дії своєї національної юрисдикції згідно зі своїми законам і постановам і у відповідності зі своїми національними цілями і першочерговими завданнями; регулювати і контролювати діяльність транснаціональних корпорацій в межах дії своєї національної юрисдикції і вживати заходів щодо забезпечення того, щоб така діяльність не суперечила її законам, нормам і постановам і відповідала її економічній та соціальній політиці; націоналізувати, експропріювати або передавати іноземну власність.

При цьому за державами було визнано право брати участь в міжнародній торгівлі і в інших формах економічного співробітництва, незалежно від будь-яких відмінностей в політичних, економічних і соціальних системах. Хартія констатувала, що жодна держава не повинна піддаватися будь-якої дискримінації, заснованої лише на таких відмінностях.

При здійсненні міжнародної торгівлі та інших форм економічного співробітництва кожна держава може вільно вибирати форми організації своїх зовнішньоекономічних відносин та укладати двосторонні і багатосторонні угоди міжнародного економічного співробітництва, що відповідають його міжнародним обов'язків і потреб.

Закріплюючи зазначені положення на міжнародному рівні, ООН ставила собі за мету встановити загальноприйняті норми міжнародної економічної взаємодії та створення справедливого міжнародного правопорядку, підтримання міжнародного миру і безпеки, розвиток дружніх відносин між націями і здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем в економічній і соціальних сферах. Це вимагало від держав підтвердити ці положення на національному рівні та закріпити їх у національних законодавствах, що в своїй переважній більшості це було зроблено на рівні конституцій держав, як актив на основі яких функціонують практично всі держави.

Конституція практично кожної держави містить положення, якими закріплюється право власності народу на природні багатства і можливість їх використовувати для блага нації. Прикладом може бути ст. 15 Конституції ФРН відповідно до якої «земля і надра, природні ресурси і засоби виробництва можуть бути передані з метою усупільнення в суспільну власність або в інші форми суспільного господарства відповідно до закону, ...». Також конституції держав закріплюють положення, що стосуються фінансової складової їх функціонування, а саме положення, які визначають право держави встановлювати систему податків та зборів. При цьому, в одних випадках за державою закріплюється виключне право приймати такі закони (ст. 105 Основного закону ФРН) в інших – закріплюються положення відповідно до яких лише законами можуть бути введені чи відмінені податки і збори (ст. 47

Конституції Французької республіки, ст. 84 Конституції Японії, розділ 8 ст. 1 Конституції США) [25]¹.

Також конституції держав містять положення, які закріплюють суверенне право держави вступати у міжнародні зносини з іншими державами та укладати міжнародні договори. При цьому в одних випадках мова може йти про загальноцивілізаційне співробітництво (ст. 88 Конституції Французької Республіки), в інших – право державних органів на укладення договорів пов'язаних з міжнародною торгівлею (Розділ 8 ст. 1 Конституції США).

Значна увага в конституціях приділена питанням захисту території держави. Зокрема, закріплюється право нації на захист, що реалізується урядом (ст. 20 Конституції Французької Республіки, ст. 15-а Основного закону ФРГ) та право оголошення війни для захисту своєї держави (ст. 35 Конституції Французької Республіки). Досить цікавим є положення конституцій окремих держав, які в силу різних соціально-політичних причин відмовились від війни як інструменту вирішення міжнародних питань. Так в ст. 9 Конституції Японії закріплено: «Щиро прагнучи міжнародного миру, заснованого на справедливості і порядку, японський народ на вічні часи відмовляється від війни як способу здійснення державного суверенітету, а також від загрози збройною силою або застосування її як засобу вирішення міжнародних суперечок. Для досягнення цієї мети ніколи надалі не створюватимуться сухопутні, морські і військово-повітряні сили, так само як і інші види військового потенціалу. Право держави на ведення війни не визнається».

Враховуючи викладене, бачимо, що основний вектор конституційного закріплення економічного суверенітету

¹ Тут та далі цитування конституцій держав здійснюється за виданням: Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Соединенные Штаты Америки, Япония, Бразилия: учебное пособие. – 7-е изд. – М.: Волтерс Клуверт, 2010.

здійснюється в напрямку закріплення права власності на природні багатства, що знаходяться на території держави, суверенного права на встановлення та справляння податків, зборів та митних платежів з різних видів економічної активності, які здійснюються на території держави, права на укладення міжнародних договорів та права на захист своєї території.

2.3. Конституційне закріплення економічного суверенітету України

Україна як незалежна держава також пройшла свій шлях формування та закріплення економічного суверенітету. Після розпаду Радянського Союзу в 1990 році, Україна як незалежна держава почала створювати власно правову базу свого функціонування. Серед основних актів, якими було проголошено статус незалежної держави України, були: «Акт проголошення незалежності України» (проголошений Верховною Радою УРСР 24 серпня 1991 р.); «Декларація про державний суверенітет України» (схвалена Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р.); «Декларація прав національностей України» (від 1 листопада 1991 р.) і низка інших. При проголошенні свого суверенітету Верховна Рада України як її законодавчий орган, 5 грудня 1991 року у своєму зверненні «До парламентів усіх народів світу» констатувала, що Україна буде демократичну правову державу, метою якої є забезпечення прав і свобод людини, прагне до утвердження в незалежній демократичній Україні високих принципів свободи і гуманізму, соціальної справедливості. До критеріїв суверенності у «Декларації про державний суверенітет України» були віднесені такі чинники, як самовизначення українською нацією народовладдя; державної влади; громадянства України; територіального верховенства; економічної самостійності; зовнішньої і внутрішньої безпеки; екологічної безпеки; культурного розвитку тощо.

Усвідомлюючи важливість розвитку економіки незалежної держави, 3 серпня 1990 року було прийнято Закон України «Про

економічну самостійність Української РСР»[22]¹. В цьому Законі були закріплені основні напрямки реалізації суверенних економічних прав України. Зокрема констатується те, що забезпечення економічної самостійності є необхідною умовою державного суверенітету України і, що Україна, усвідомлюючи це, самостійно «...визначає економічний статус і стратегію соціально-економічного розвитку в інтересах народу України; здійснює управління економічними процесами з метою відродження і всебічного розвитку соціальної та культурної сфери, задоволення потреб громадян у матеріальних, соціальних і духовних благах, охорони навколишнього середовища; визначає структуру народного господарства, пріоритетні напрями господарської діяльності, форми і методи господарювання та управління суспільним виробництвом; здійснює фінансово-бюджетну, грошово-кредитну, цінову, інвестиційну, науково-технічну і зовнішньоекономічну політику».

Розвиток цих положень знайшов відображення у прийнятій 28 червня 1996 року Конституції України, в якій були закріплені основні суверенні економічні права держави.

Так ст. 13 Конституції України закріплює юридичну модель здійснення права власності на землю та інші природні ресурси Українського народу, зміст якої полягає в тому, що ці об'єкти навколишнього природного середовища в межах території України, її континентального шельфу та виключної морської (економічної) зони є об'єктами права власності Українського народу, який є самостійним суб'єктом права власності на зазначені об'єкти. Український народ, у визначених Основним Законом держави формах і межах, може безпосередньо здійснювати правомочності володіння, користування і розпорядження землею та іншими природними ресурсами або ж

¹ Закон Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 р. № 142-ІХ. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 34, ст.499

від його імені права власника щодо них можуть здійснювати уповноважені органи державної влади та місцевого самоврядування. При цьому слід звернути увагу на те, що Конституція України не лише юридично об'єктивує природне право на природні ресурси в юридичне право власності на них Українського народу, а й зобов'язує державу охороняти землю та інші природні ресурси як національне багатство.

Також Конституція України проголосила землю основним національним багатством, що у широкому розумінні являє собою все те, чим так чи інакше володіє певна нація. Тобто до національного багатства включаються не лише матеріальні блага, а й усі природні ресурси, клімат, витвори мистецтва та ін[26, с. 105]¹.

Земля відіграє незамінну роль у життєдіяльності людини й суспільства. У переважній більшості випадків землі є територіальним базисом для розміщення різних видів об'єктів – виробничої інфраструктури, допоміжних споруд, поселень громадян, культурних і релігійних пам'яток та ін. Враховуючи те, що Україна є аграрною державою при виробництві аграрної продукції земля є головним, основним і незамінним засобом виробництва, який разом із кліматом, працею людини, іншими продуктивними засобами здатен забезпечити постачання харчових продуктів та продовольчої сировини.

Говорячи про суверенне право України на управління фінансовою системою слід звернути увагу на п. 1 ч. 2 ст. 92, відповідно до якого виключно законами України встановлюються: державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного

¹ Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – С. 105 (1128 с.)

та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи.

Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Як показує аналіз чинних нормативних актів, зазначені конституційні положення знайшли свій розвиток в законодавчих актах, які деталізують конституційні норми і встановлюють процесуальний порядок їх реалізації, що свідчить про наявність не лише про теоретичне закріплення економічних прав держави, а й про можливість їх реальної реалізації.

Таким чином аналіз закріплених в Конституції України положень дає можливість говорити про те, що Україна, як держава, в рамках встановленого нею правопорядку, має чинні конституційні положення які свідчать про конституційне закріплення її економічного суверенітету і можливість його підтримання в рамках існуючого міжнародного правопорядку. Ці конституційні положення знайшли всій розвиток в чинних нормативних актах в різних сферах життєдіяльності українського суспільства.

2. 4. Характеристика економічної безпеки

Наявність економічного суверенітету держави є запорукою її функціонування як незалежної та економічно могутньої

держави. Забезпечення економічного суверенітету об'єктивується в наявності державної системи уповноважених органів, які забезпечують її функціонування через створення і підтримання економічної безпеки держави. Як показує практика функціонування розвинених держав, економічна безпека є однією з важливих складових елементів національної безпеки. Саме вона відображає причинно-наслідковий зв'язок між економічною міцністю держави, її військово-економічним потенціалом та національною безпекою. Економічна безпека є досить складним явищем, що породжує велику кількість спорів з приводу її визначення, сутності та складових.

Враховуючи те, що нашим завданням є не вступ у полеміку з дослідниками, а надання короткої характеристики економічної безпеки держави, ми, застосовуючи інтегративний підхід, звернемо увагу на основні аспекти. Як свідчать дослідники, вперше термін «економічна безпека» був застосований Ф. Рузвельтом в програмах виходу з Великої депресії 1933-1937 рр. [30, с. 408]¹ Саме в цей час Ф. Рузвельтом був розроблений «Новий курс», в якому економічна безпека розглядалась як невід'ємна складова національної безпеки. При цьому головними її характеристиками виступали рівновага та стійкість економіки. Досягати цього стану економіки вдалося за допомогою адміністративних змін. Найголовнішим інструментом виступав план соціально-економічного розвитку [30, с. 110-111]². Поступове вдосконалення та розвиток «Нового курсу» призвів до того, що Ф. Рузвельт вже в 1944 р. економічну безпеку розглядав в контексті існування таких економічних прав, як гідне житло, добра освіта, соціальний захист, розумний дохід в обмін на продукцію та достатній рівень зайнятості населення [30, с. 375]³. Результатом цього стало прийняття в 1947 р. в США закону «Про

¹ Рузвельт Ф.Д. Беседи у камина. М.: ИТРК, 2003. 408 с.

² Рузвельт Ф.Д. Беседи у камина. М.: ИТРК, 2003. С. 110-111.

³ Рузвельт Ф.Д. Беседи у камина. М.: ИТРК, 2003. С. 375

національну безпеку», де значна увага була приділена економічній безпеці [17, с. 7]¹.

На офіційному, міжнародному рівні термін «економічна безпека» був запроваджений у 1985 р. на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Саме на цій сесії була прийнята резолюція про міжнародну економічну безпеку, в якій була визначена необхідність для світової спільноти сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни [34, с. 9-11]². Починаючи з цього часу, термін «економічна безпека» ввійшов в науковий обіг і активно використовувався як на міжнародному, так і національному рівнях.

Дослідження ж наукової літератури, що присвячена питанням економічної безпеки дає можливість говорити про те, що сьогодні в змістовному сприйнятті цього явища є чотири основні точки зору. Відповідно до першої точки зору «економічна безпека» є певним станом економіки, здатним протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам. Як приклад можна навести думку Л.П. Гончаренко, відповідно до якої «економічна безпека – це стан економіки, який забезпечує достатній рівень соціального, політичного і оборонного існування й розвитку держави, невразливість і незалежність її економічних інтересів стосовно можливих зовнішніх і внутрішніх загроз і впливів [37]³».

Представники другого підходу при визначенні досліджуваного явища роблять акцент на такому її ключовому аспекті як методи нейтралізації існуючих загроз. Вони вважають, що «економічна безпека – це стан економіки держави, для

¹ Богомолов В.А. Экономическая безопасность: Учебн. пособ./ В.А.

Богомолов. — М.: ЮНИТИ, 2006. С. 7 (303 с.)

² Ткаченко В.Г. Некоторые положения сущности и содержания экономической безопасности государства. Экономист. № 9. 2008. С. 9-11.

³ Экономическая безопасность: учеб. / под общ. Ред. Л.П. Гончаренко, Ф.В. Акулина. М.: Юрайт, 2015. 478 с.

забезпечення якого створюються стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, з'являються необхідні умови для стабільного соціально-економічного розвитку держави, захист економічних інтересів та підвищення добробуту громадян[31, с. 40]¹».

Третій підхід до визначення економічної безпеки конструюється шляхом зміщення акцентів на здатність економіки до поступального розвитку з метою сталого розвитку держави. В цьому аспекті економічна безпека сприймається як «стан забезпеченості необхідними ресурсами на рівні, який дозволяє гарантувати розвиток і зростання економіки та соціальної сфери при достатньому захисті економічних інтересів від системи загроз внутрішнього і зовнішнього походження [32, с. 5-6]²».

Четвертий напрямок сприйняття економічної безпеки також розглядається як стан економіки, але пов'язується з забезпеченням і гарантуванням захисту національних інтересів, що гармонує із соціально направленим розвитком держави в цілому, і є достатнім для функціонування економічного та оборонного потенціалу [17, с. 18]³.

Аналіз наведених підходів та позицій до сприйняття економічної безпеки держави дає можливість говорити про те, що всі дослідники сприймають економічну безпеку як стан економіки держави. При цьому не звичайний стан, а такий що дозволяє: а) забезпечити економічну стійкість держави; б) сприяє її розвитку; в) направлений на забезпечення захисту

¹ Скорик О.В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6(3). С. 40

² Сундук А.М. Економічна безпека України в регіональному вимірі: автореф. дисс. ... канд. екон. наук: 08.10.01. Київ, 2006. С. 5-6

³ Богомолов В.А. Экономическая безопасность: учебное пособие. М.: ЮНИТИ, 2005. С. 18 (295 с.)

національних інтересів. Враховуючи вказані акценти, ми можемо обґрунтовано говорити про те, що економічна безпека це невід'ємна складова національної безпеки, але у специфічній сфері – економічному функціонуванні держави.

Звернення ж до чинного законодавства України також дає можливість констатувати факт закріплення на рівні підзаконних актів поняття «економічна безпека». Так, відповідно до Наказу Мінекономіки України яким затверджені Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання[28]¹.

Аналізуючи зазначене законодавче визначення, ми можемо стверджувати що воно ввібрало в себе практично всі зазначені вище наукові підходи, оскільки в ньому відображені всі вказані вище характеристики цього явища. Також в зазначеному акті перелічуються складові економічної безпеки держави та здійснюється їх окреслення. Зокрема складовими економічної безпеки є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макро-економічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки;

В сенсі економічної безпеки: а) *виробнича безпека* визначається як стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективно використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної

¹ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Мінекономіки України від 29.10.2013 р. № 1277

економіки; б) *демографічна безпека* визначається як стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України; в) *енергетична безпека* визначається як стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів; г) *зовнішньоекономічна безпека* визначається як стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці; д) *інвестиційно-інноваційна безпека* визначається як стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості; е) *макроекономічна безпека* визначається як стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій; ж) *продовольча безпека* визначається як стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства; з) *соціальна безпека* визначається як стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя

населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни; и) *фінансова безпека* - це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.

Системний аналіз виділених складових економічної безпеки дає можливість згрупувати її структурні елементи за трьома основними напрямками, а саме: а) елементи, що пов'язані з забезпеченням економічного функціонування держави і суспільства (виробнича безпека, зовнішньоекономічна безпека, енергетична безпека, інвестиційно-інноваційна безпека, продовольча безпека); б) елементи, що пов'язані з можливостями соціально-економічного відтворення (демографічна безпека, соціальна безпека, макроекономічна безпека); в) елементи, що пов'язані з функціонування держави у фінансовій сфері (фінансова безпека). При цьому варто звернути увагу на те, що фінансова безпека також є складно структурованим елементом, який складається з: а) *банківської безпеки* як рівня фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування; б) *безпеки небанківського фінансового сектору* як рівня розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах; в) *боргової безпеки* як відповідного рівня внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-

економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі; г) *бюджетної безпеки* як стану забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції; д) *валютної безпеки* як стану курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках; е) *грошово-кредитної безпеки* як стану грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки.

Враховуючи зазначене, економічну безпеку ми також сприймаємо як стан економіки, який дозволяє гарантувати розвиток, зростання та її ефективне функціонування соціальної сфери при достатньому захисті національних економічних інтересів від системи загроз внутрішнього і зовнішнього походження. Разом з цим, ми хочемо звернути увагу на те, що економічна безпека як стан є досить складним явищем, яке формується та існує завдяки відповідним діям системи уповноважених державою органів. В цьому аспекті лише ефективне функціонування цієї системи є запорукою стабільності розвитку будь-якої держави, в тому числі, і України.

2. 5. Система державних органів у сфері забезпечення економічної безпеки

Функціонування будь-якої держави здійснюється через виконання уповноваженими нею органами їх функцій. В цьому аспекті встановлення та характеристика системи державних органів у сфері забезпечення економічної безпеки є неможливою

без встановлення того, що собою являють державні органи та їх система.

Звернення до наукової літератури свідчить, що дослідники, враховуючи те, що на законодавчому рівні поняття «державний орган» не знайшло свого закріплення, досить детально висвітлили питання їх функціонування. Також в літературі вказується, що як у законодавстві, так і в наукових дослідженнях, активно використовуються такі терміни як «орган держави» та «орган державної влади». При цьому значна частина дослідників використовують ці терміни як синоніми [19, с. 48]¹. Також сучасні представники конституційно-правової науки висловлюють думку про те, що категорії «орган держави» і «орган державної влади» є однопорядкові, оскільки охоплюють структурно-організаційні форми реалізації державної влади [18, с. 416]².

Враховуючи те, що нашим завданням є з'ясування системи державних органів у сфері забезпечення економічної безпеки, ми також будемо використовувати зазначені терміни як однопорядкові та розуміти під ними юридично оформлену, організаційно і господарським чином відособлену частину державного механізму, що складається з державних службовців, наділену державно-владними повноваженнями і необхідними матеріальними засобами для здійснення, в межах своєї компетенції, певних завдань і функцій держави [33, с. 99]³. Беручи за основу зазначене розуміння варто звернути увагу не те,

¹ Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / [авт.-уклад. В.Б. Авер'янова]. Київ : Факт, 2003. С. 48 (384 с.); Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. 3-є вид., допов. і переробл. Київ : Алерта, 2012. С. 164 (524 с.);

² Габричидзе Б.Н. Конституционное право современной России / Б.Н. Габричидзе, Б.П. Елисеєв, А.Л. Чернявский. Москва, 2001. 416 с

³ Теория государства и права : курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2002. С. 99 (776с.)

що головним в ньому є акцент на рамки компетенції державних органів, реалізація якої є вирішення завдань і функцій держави.

Традиційно держави формують систему своїх органів спираючись на принцип розподілу влади, відповідно до якого створюються і діють органи законодавчої, виконавчої, судової гілок влади. Ефективне функціонування органів всіх гілок влади є запорукою виконання головного завдання держави – забезпечення національної безпеки, частиною якої є економічна безпека. Враховуючи це, в загальному плані, до системи державних органів у сфері забезпечення економічної безпеки можна віднести: а) органи законодавчої влади; б) органи виконавчої влади; в) органи судової влади.

Головним законодавчим органом України є Верховна Рада України. Вона створюється і діє відповідно до Конституції України, Регламенту Верховної Ради України та законами України «Про комітети Верховної Ради України», «Про статус народного депутата України». Не вдаючись до детальної характеристики Верховної Ради України як головного законодавчого органу, ми схильні підтримати думку про те, що визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики є одним із напрямків її стратегічної правотворчості, який реалізується шляхом вироблення державної політики в цілому або в окремих сферах, розробки та прийняття законів, у яких визначаються засади внутрішньої і зовнішньої політики, а також основи правового регулювання певного виду суспільних правовідносин [14, с. 181]¹. Враховуючи це ми можемо говорити про те, що з одного боку Верховна Рада України здійснює формування необхідної законодавчої бази у всіх сферах суспільної життєдіяльності, а з іншого боку – є суб'єктом формування

¹ Берназюк І.М. Визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики як напрям стратегічної правотворчості Верховної ради України. Підприємництво, господарство і право. 2017. №2 С. 181.

державної політики, в тому числі і у сфері забезпечення економічної безпеки.

Президент України також здійснює формування державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки шляхом здійснення загального керівництва у сфері національної безпеки, а також наділений правом законодавчої ініціативи та має право видавати обов'язкові для виконання на всій території України укази, в тому числі і у сфері забезпечення економічної безпеки. Також варто звернути увагу на те, що при Президенті України діє Рада національної безпеки і оборони України, яка є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони, що координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, частиною якої є економічна безпека держави.

Органи виконавчої влади очолює Кабінет міністрів України, діяльність якого направлена на забезпечення економічної незалежності держави, стабільності її функціонування. Головними інструментами його діяльності є реалізація заходів і програм і межах сфери економічної безпеки, впровадження механізмів забезпечення безпеки економіки держави, організація та координація діяльності інших центральних органів виконавчої влади у визначених чинних законодавством України напрямках. При цьому, якщо співставити обов'язки щодо забезпечення складових економічної безпеки, які визначені в згаданому вище Наказі Мінекономіки[29]¹ з системою органів виконавчої влади, яку очолює Кабінет міністрів України, то можна виділити конкретні центральні органи виконавчої влади, на які покладається обов'язок забезпечення складових економічної безпеки. Так забезпечення реалізації таких складових економічної безпеки як:

¹ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Мінекономіки України від 29.10.2013 р. № 1277

виробнича безпека, зовнішньоекономічна безпека, інвестиційно-інноваційна безпека, продовольча безпека покладається на Міністерство економіки України; енергетична безпека забезпечується Міністерством енергетики України; соціальна і демографічна безпека забезпечується Міністерством соціальної політики України; фінансова безпека забезпечується Міністерством фінансів України та Національним банком України.

Говорячи про забезпечення фінансової безпеки центральними органами виконавчої влади слід звернути увагу на те, що в структурі Міністерства фінансів України функціонує державна служба фінансового моніторингу України. Вона є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів, і який реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Надзвичайно велику роль у забезпеченні фінансової безпеки держави як складової економічної безпеки виконує Національний банк України. Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України та Законом України «Про Національний банк України» а також іншими законами України. Відповідно до Конституції України, основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції Національний банк виходить із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Також Національний банк у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи України.

Для підтримання належного економічного розвитку держави Національний банк сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України. В рамках виконання своїх функцій по забезпеченню банківської безпеки, безпеки небанківського фінансового сектору, боргової безпеки, валютної та грошово-кредитної безпеки Національний банк України проводить грошово-кредитну політику як комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення цінової стабільності шляхом використання фінансових інструментів.

Розглядаючи органи судової влади як державні органи, що захищають економічну безпеку держави, варто вказати, що вони представлені системою судових органів України, головним завданням яких є здійснення правосуддя на засадах верховенства права. Система судоустрою на території України представлена місцевими, апеляційними та Верховним Судом. Також у системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ, правовий статус яких визначений законом України «Про судоустрій і статус суддів».

3. Висновки

Стабільний розвиток держави залежить від наявності в неї економічного суверенітету як її можливості самостійно приймати рішення по питаннях розвитку національної економіки шляхом реалізації сукупності суверенних прав держави в економічній сфері. Усвідомлення важливості економічного суверенітету привело до його нормативного закріплення як на національному так і на міжнародному рівні. При цьому основний вектор конституційного закріплення економічного суверенітету, в тому числі і в Україні, здійснюється в напрямку закріплення права власності на природні багатства, що знаходяться на території

держави, суверенного права на встановлення та справляння податків, зборів та митних платежів з різних видів економічної активності, які здійснюються на території держави, права на укладення міжнародних договорів та права на захист своєї території.

Наявність економічного суверенітету є запорукою інтенсивного розвитку держави та її стабільного функціонування. Також він є основою її економічної безпеки як стану економіки, який дозволяє гарантувати розвиток, зростання та ефективне функціонування соціальної сфери при достатньому захисті національних, економічних інтересів від системи загроз внутрішнього і зовнішнього походження. Забезпечення економічної безпеки в державі залежить від ефективного функціонування системи державних органів, що наділені відповідними повноваженнями у сфері захисту економічного суверенітету та забезпечення економічної безпеки.

В сучасних умовах Україні, як державі, що знаходиться у стіні відбиття військового вторгнення росії має докласти значні зусилля для формування системи державних органів, що здатні будуть забезпечити її економічну безпеку та економічний суверенітет.

4. Рекомендації

Одержувач рекомендації	Зміст рекомендації	Очікувані результати
Кабінет Міністрів України	Розробити концепцію реформування правоохоронних органів з відображенням у ній необхідності	Створення та функціонування системи органів, що будуть забезпечувати економічний

	створення системи органів, що будуть забезпечувати економічний суверенітет держави та її економічну безпеку	суверенітет України та її економічну безпеку
--	---	--

Список використаної літератури

1. Anne-Marie Slaughter, “Disaggregated Sovereignty: Towards the Public Accountability of Global Government Networks,” *Government and Opposition* 39(2) (2004).
2. Bruno De Witte, “Sovereignty and European Integration. The Weight of Legal Tradition,” in Anne-Marie Slaughter, Alec Stone Sweet and Joseph H.H. Weiler (eds), *The European Court and National Courts: Doctrine and Jurisprudence* (Oxford: Bloomsbury, 1998), 282 p.
3. Francesco Montanaro, Federica Violi. *The Remains of the Day: The International Economic Order in the Era of Disintegration.* *Journal of International Economic Law*, Volume 23, Issue 2, June 2020, Pages 299–322, <https://doi.org/10.1093/jiel/jgaa018>
4. George Duke. *Sovereignty and the common good.* *International Journal of Constitutional Law*, Volume 17, Issue 1, January 2019, Pages 66–88, <https://doi.org/10.1093/icon/moz005>
5. Martin Loughlin, “Ten Tenets of Sovereignty,” in Neil Walker (ed.), *Sovereignty in Transition* (Oxford: Bloomsbury, 2006), 70 p.
6. Neil MacCormick, “Sovereignty and After,” in Hent Kalmo and Quentin Skinner (eds), *Sovereignty in Fragments: The Past, Present and Future of a Contested Concept* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), pp. 151–168.

7. Ruggie, J. G. *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalization*. L., N. Y. : Routledge, 1998. 328 p. (John Gerard Ruggie)
8. Schmitt, C. *Politische Theologie : Vier Kapitel zur Lehre von der Souveranitat* [3-rd ed.]. Berlin : Duncker & Humblot, 1979. 413 S.
9. Stankiewicz, W. J. *The Validity of Sovereignty / In Defense of Sovereignty* / ed. by W. J. Stankiewicz et al. N.Y., 1969. 380 p.
10. Thomas Pogge, "Cosmopolitanism and Sovereignty," *Ethics* 103. 1992, 61 p.
11. Walther, H. G. *Imperiales Koenigtum, Konzilianismus und Volkssouveranitaet*. Mfonchen Wilhelm Fink, 1976. 284 p.
12. Yosef Lapid, "Rethinking the 'International'," in Albert Mathias, David Jacobson and Yosef Lapid (eds), *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2001).
13. Байдін Ю.В. Економічний суверенітет держави: проблеми визначення змісту // Декларація про державний суверенітет України – передмова її незалежності та демократичного розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 16 червня 2010 р. / Редкол. Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк, Г.В. Чапала. Х.: НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування, 2010. С. 100-101.
14. Берназюк І.М. Визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики як напрям стратегічної правотворчості Верховної ради України. Підприємництво, господарство і право. 2017. №2, С. 181-196.
15. Блащенко И.П., Дория Ж. *Экономический суверенитет государства*. – М.: Изд-во РУДН, 2001. 150 с.
16. Блищенко И.П., Дория Ж. *Понятие экономического суверенитета государства*. Правоведение. 2000. №1. С. 200 - 217.

17. Богомолов В.А. Экономическая безопасность: Учебн. пособ./ В.А. Богомолов. М.: ЮНИТИ, 2006. 303 с.
18. Габричидзе Б.Н. Конституционное право современной России / Б.Н. Габричидзе, Б.П. Елисеев, А.Л. Чернявский. Москва, 2001. 416 с
19. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / [авт.-уклад. В.Б. Авер'янова]. Київ : Факт, 2003. 384 с.
20. Дориа Ж. Экономический суверенитет Анголы. Международно-правовые проблемы. М., 1997. 244 с.
21. Ершов М.В. Экономический суверенитет России в глобальной экономике. – М.: Экономика, 2005. 280 с.;
22. Закон Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 р. № 142-ІХ. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 34, ст.499
23. Иванов Виталий.В. Теория государства / Гос. Ун-т – Высшая школа экономики. М.: Изд. Дом ВНЭ, 2010. 288 с.
24. Карро Д., Жюар П. Международное экономическое право. М., 2002. 480 с.
25. Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Соединенные Штаты Америки, Япония, Бразилия: учебное пособие. 7-е изд. М.: Волтерс Клуйверт, 2010. 768 с.
26. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2011. 1128 с.
27. Мочерный С. Национальный и экономический суверенитет страны // Экономика Украины. 2005. №10. С. 4-13.
28. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Мінекономіки України від 29.10.2013 р. № 1277

29. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Мінекономіки України від 29.10.2013 р. № 1277
30. Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина. М.: ИТРК, 2003. 444 с.
31. Скорик О.В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6(3). С. 38-44.
32. Сундук А.М. Економічна безпека України в регіональному вимірі: автореф. дисс. ... канд. екон. наук: 08.10.01. Київ: КНЕУ, 2006. 219 с.
33. Теория государства и права : курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2002. 776с.
34. Каченко В.Г. Некоторые положения сущности и содержания экономической безопасности государства. Экономист. № 9. 2008. С. 9-11.
35. Фархутдинов И.З. Экономический суверенитет государства в условиях глобализации. Право и безопасность. №3. 2008. (режим доступа: http://dpr.ru/pravo/pravo_24_12.htm);
36. Хартія економічних прав і обов'язків держав. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_077#Text
37. Экономическая безопасность: учеб. / под общ. Ред. Л.П. Гончаренко, Ф.В. Акулина. М.: Юрайт, 2015. 478 с.

Калініченко О.¹, Лесюк В.²

Забезпечення фінансової безпеки України під впливом інтеграційних процесів

Анотація. У монографії проаналізовано динаміку зовнішнього боргу України, у тому числі банківського сектору. Визначено, що розбалансованість державного бюджету є головним дестабілізуючим чинником кризи державних фінансів. Проаналізовано динаміку облікової ставки Національного банку України, індексу споживчих цін, базового індексу споживчих цін та частки довгострокових кредитів наданих резидентам у кредитному портфелі банків України. Досліджено динаміку кількості банків в Україні. Так, не зважаючи на зменшення кількості банків з іноземним капіталом їх частка за останні роки значно збільшилася, що перешкоджає ефективному розвитку банківської системи України. Розраховано показники грошової маси та стану грошового ринку України. Істотна недооцінка вітчизняної валюти та масштабні девальвації минулих років створили несприятливі умови для українських експортерів. Це забезпечило зведення зовнішньоторговельного балансу з дефіцитом, вплив іноземної валюти й відповідно зменшення золотовалютних резервів. Запропоновано напрями забезпечення фінансової безпеки України.

Ключові слова: фінансова безпека, грошово-кредитна система, банківська система, національна економіка.

¹ Олександр Калініченко, канд. екон. наук, доцент, кафедра економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавський державний аграрний університет, 36003, м. Полтава, вул. Сковороди, 1/3, kalinichenko.oleksandr.v@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2688-859X>

² Владислав Лесюк, аспірант, кафедра економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавський державний аграрний університет, 36003, м. Полтава, вул. Сковороди, 1/3, vladlesyuk@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8370-6513>

1. Вступ

В умовах розвитку глобалізаційних процесів та інтеграції національної економіки України у світовий фінансовий простір все більшого значення набуває проблема забезпечення фінансової безпеки України. На сьогодні Україна переживає стрімкий розвиток інтеграційних процесів, що виявляється на фінансовому ринку в розширенні впливу іноземного капіталу на банківську сферу, а, отже, й на національну економіку України в цілому. Цей факт – результат лібералізації торговельних зв'язків України, які посилюються після підписання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, відсутності суттєвих перешкод щодо вливання іноземного капіталу в національну економіку України, непродуманої законодавчої бази, а також низки прорахунків власне банківських структур (кредитування фізичних і юридичних осіб в іноземній валюті, маючи при цьому законодавчо визначену національну грошову одиницю – гривню, крім того значна частина капіталу установ банківського сектора знаходиться у власності іноземних структур). Тож одним з найважливіших чинників національної безпеки держави, у тому числі її стабільності, цілісності та сталого розвитку, є забезпечення фінансової безпеки. Адже, забезпечення фінансової безпеки спрямоване на подолання економічної кризи та підвищення добробуту громадян України, і як наслідок досягнення економічного розвитку держави.

Різноманітні аспекти забезпечення фінансової безпеки висвітлені в наукових працях багатьох вчених, серед яких: Бой Н. [1], Васильєва Т. [2], Васильчишин О. Б. [3], Де Гуде М. [4], Іванова О. Б. [5], Калантай А. М. [6], Нечипорук Л. В. [7], Радіонов Ю. Д. [8], Резнік О. [9], Смоквіна Г. А. [10], Тарангул Л. Л. [11]. Проте, не зважаючи на значну кількість публікацій, фундаментального обґрунтування фінансової безпеки так і не було зроблено, у тому числі не повністю

досліджено сукупність показників, що характеризують її стан. З огляду на сучасний фінансовий стан України окреслена в дослідженні тематика набуває все більшої актуальності та потребує нових пропозицій для ефективного подолання наростаючої економічної кризи.

Метою дослідження є проведення оцінки фінансової, грошово-кредитної та банківської системи України, а також розробка на основі цього практично значимих пропозицій щодо забезпечення фінансової безпеки України.

2. Результати

Важливе місце в забезпеченні національної безпеки будь-якої держави посідає фінансова безпека. Фінансова безпека є одним з чинників ефективного розвитку та конкурентоспроможності національної економіки на міжнародному рівні. Забезпечення фінансової безпеки України є кінцевим результатом подолання наявної економічної кризи.

На сьогодні відсутнє єдине визначення поняття “фінансова безпека”. Наявні формулювання відображають лише окремі аспекти фінансової безпеки і не можуть претендувати на її однозначне та виключне трактування. З позицій різностороннього підходу фінансова безпека – це захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; певний рівень незалежності, стабільності та стійкості фінансової системи держави в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання [12, с. 523 – 524].

Стійкість фінансової системи визначається рівнем дефіциту бюджету, стабільністю цін, стійкістю національної валюти, захищеністю інтересів банківських вкладників, розвитком фондового ринку, розміром міжнародних резервів, розвитком

грошово-кредитного ринку, станом зовнішнього боргу, величиною сальдо експортно-імпортних операцій, інвестиційним кліматом, розвитком ринку капіталів тощо.

Забезпечення фінансової безпеки на всіх рівнях управління є важливим завданням для багатьох держав в тому числі й України. Неможливо вирішити економічні проблеми що стоять перед державою, регіоном та підприємством не забезпечивши їм фінансову безпеку. Це завдання стає особливо пріоритетним в умовах нестабільності та фінансової кризи [10, с. 30]. На основі проведеного дослідження авторами розроблено класифікацію потенційних загроз фінансової безпеки України (рис. 1).

Рис. 1. Класифікація загроз фінансової безпеки України

Джерело: авторська розробка

Ефективність банківської системи залежить стану грошово-кредитного ринку. Відносини, які виникають на грошово-кредитному ринку мають велике значення для кожної держави, оскільки шляхом регулювання пропозиції грошей відбувається забезпечення ефективного функціонування національної

економіки. В Україні сьогодні залишається багато проблем, які стосуються проведення розвитку і становлення грошово-кредитного ринку, а саме дослідження теоретичних аспектів та загальних характеристик грошово-кредитного ринку в період кризи [13, с. 1].

Участь України у загальносвітових процесах фінансової глобалізації та інтернаціоналізації банківської діяльності неминуче пов'язана з питанням доступу іноземного капіталу до вітчизняної банківської системи. Прихід іноземного капіталу в банківські системи пов'язаний з процесами приватизації та залученням іноземних інвестицій з метою стабілізації економіки в умовах фінансових криз [14, с. 90].

Отже, для попередження загроз та вчасного реагування на нові виклики необхідна комплексна система оцінки стану грошово-кредитного ринку (табл. 1).

Таблиця 1

Методичні засади оцінки стану грошово-кредитного ринку

Показник	Методика розрахунку	Умовні позначення
Грошовий агрегат M_1	$M_1 = M_0 + ДЗ$	M_0 – гроші поза банками
		ДЗ – депозити до запитання
Грошовий агрегат M_2	$M_2 = M_1 + СД$	M_1 – готівка та депозити в банках
		СД – строкові депозити
Грошовий агрегат M_3	$M_3 = M_2 + ТО$	M_2 – готівка, строкові та вклади до запитання
		ТО – кошти клієнтів за трастами банків
Грошова маса	$ГрМ = M_3 = M_0 + ПР + СД + ТО$	M_3 – грошова маса
		M_0 – готівка поза банками
		ПР – кошти на поточних рахунках
		СД – строкові депозити
		ТО – кошти клієнтів за трастами банків
		Ц – середній рівень цін

Калініченко О., Лесюк В. Забезпечення фінансової безпеки України під впливом інтеграційних процесів

	$ГрМ = \frac{Ц \times О}{Ш}$	<p>О – обсяги виробництва товарів і послуг</p> <p>Ш – швидкість обертання грошей</p>
	$ГрМ = \frac{СЦ - ВП_{п} - КР_{т} + П_{л}}{Ш}$	<p>СЦ – сума цін товарів та послуг</p> <p>ВП_п – взаємопогашенні платежі</p> <p>КР_т – сума цін товарів, проданих у кредит</p> <p>П_л – платежі, строк яких настав</p> <p>Ш – швидкість обертання грошей</p>
Грошова база	$ГрБ = M_0 + ОР^{КБ}$	<p>M₀ – гроші поза банками</p> <p>ОР^{КБ} – обов’язкові резерви комбанків</p>
Рівень доларизації	$p^Д = \frac{M_3 - M_{3п}}{M_3} \times 100 \% = \frac{ВЗ}{M_3} \times 100 \%$	<p>M₃ – грошова маса</p> <p>M_{3п} – M₃ без валютних заощаджень</p> <p>ВЗ – валютні заощадження</p>
Швидкість обігу грошей	$Ш = \frac{ВВП_{н}}{M_3}$	<p>ВВП_н – номінальний ВВП</p> <p>M₃ – грошова маса</p>
Рівень монетизації	$p^М = \frac{M_3}{ВВП_{н}} \times 100 \%$	<p>M₃ – грошова маса</p> <p>ВВП_н – номінальний ВВП</p>
Кредитні ресурси комбанків	$КРКБ = ВлК + БЗ + ДП + З_{ю} + КР^{НБУ} + ГрЕ - ОР^{КБ}$	<p>ВлК – власні кошти банків за виключенням коштів і мобілізації</p> <p>БЗ – залучені банками через продаж своїх боргових зобов’язань</p> <p>ДП – кошти підприємств, організацій та населення, залучених на депозити</p>

		Зю – залишки на розрахункових та інших рахунках юридичних осіб
		КР ^{НБУ} – обсяги кредитування НБУ комерційних банків
		ГрЕ – кошти грошово-кредитної емісії
		ОР ^{КБ} – обов’язкові резерви комбанків

Джерело: узагальнено авторами за даними [15]

Критерієм фінансової безпеки є стабільний і збалансований розвиток грошово-кредитної, банківської, бюджетної, податкової й інвестиційної систем. У механізмі забезпечення фінансової безпеки держави головною вимогою є наявність індикативного аналізу як методу економічних досліджень, суть якого – виявити позитивні тенденції зміни показників економічної безпеки, їх інтегрованості в забезпеченні соціально-економічної стабільності держави і його національно-державних інтересів [16, с. 78].

Стан і перспективи розвитку національної економіки України на сучасному етапі вимагають детального аналізу, що пов’язано з необхідністю оцінки стійкості розвитку в контексті забезпечення фінансової безпеки держави. Для проведення такої оцінки актуальним є аналіз макроекономічних показників у розрізі методики розрахунку сили впливу показників фінансової безпеки держави на її економічне зростання. Будучи одночасно і причиною, і наслідком, показник економічного зростання має тісний взаємозв’язок з багатьма ключовими параметрами розвитку держави [17, с. 218].

Основу фінансової безпеки держави становить стабільний розвиток фінансової системи та економічне зростання держави. При цьому основним завданням системи фінансової безпеки є

забезпечення захищеності фінансових інтересів усіх суб'єктів господарювання [18, с. 47].

Таким чином, на сьогодні забезпечення фінансової безпеки є особливо важливим для України, оскільки поганий стан державних фінансів може призвести до серйозних економічних втрат, нестабільності національної валюти, а як наслідок – зменшення доходів населення та підприємств. Ці та інші негативні наслідки притаманні сучасному етапу інтеграції України до світової економічної та фінансової системи. Для повноцінного функціонування у глобальному світі Україна має забезпечити насамперед власну фінансову безпеку.

До основних національних інтересів України у фінансовій сфері на сучасному етапі слід віднести: забезпечення фінансової стабілізації, подолання кризи платежів; зниження витрат та бюджетного дефіциту; здійснення реформи податкової системи, посилення її стимулюючого впливу на розвиток виробництва; легалізація тіньової економіки та рішуча боротьба з корупцією; ліквідація заборгованості з соціальних виплат; зміцнення національної грошової одиниці та забезпечення її конвертованості; зниження інфляції та доведення її до 5 % на рік.

Важливим інструментом державного регулювання соціально-економічних процесів є Державний бюджет України. Саме розбалансованість державного бюджету є головним дестабілізуючим чинником кризи державних фінансів. Так, дефіцит державного бюджету в 2017 р. становив 47,85 млрд грн (1,6 % до ВВП), у 2018 р. – 59,25 млрд грн (1,7 % до ВВП), в 2019 р. – 78,05 млрд грн (2 % до ВВП).

Зовнішній борг банківського сектору станом на 2019 р. становив 9,9 % від всього валового зовнішнього боргу України (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка зовнішнього боргу України, 2010 – 2019 рр., млрд дол. США

Джерело: розраховано авторами за даними [15]

Основним чинником нарощування зовнішніх боргових зобов'язань в минулі роки стали деформації грошово-кредитного ринку, пов'язані з вищою вартістю капіталу на внутрішньому ринку, волатильністю його кон'юнктури, обмеженістю ресурсів довгострокового характеру, які, у свою чергу, відображають низький ступінь довіри до банківської системи та неповну трансформацію національних заощаджень у внутрішні інвестиції. В умовах національної економіки залучення зовнішнього фінансування справляє незначний вплив на динаміку головного індикатора інвестиційних процесів – інвестицій в основний капітал. Такий результат свідчить про необхідність усунути деформації на грошово-кредитному ринку з метою забезпечення інвестиційно-стимулюючого ефекту [19, с. 33].

За останні сім років обсяг боргу банківського сектору зменшився у 4,6 рази та у 2019 р. досяг 4,8 млрд дол. США (3,9 % від валового зовнішнього боргу), проти 22,6 млрд дол. США (15,9 %) в 2013 р. (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка зовнішнього боргу банківського сектору України, 2010 – 2019 рр., млрд дол. США

Джерело: розраховано авторами за даними [15]

Одним із першочергових заходів у частині забезпечення належного рівня фінансової безпеки України повинна бути розробка стратегії монетарної політики та стратегії розвитку банківської системи, які би визначили основні цілі Національного банку України та цілі розвитку банківської системи, а також заходи, механізми та інструменти управління банківською справою. Основними цілями стратегії монетарної політики повинні бути такі: досягнення курсової та цінової стабільності шляхом застосування інструментів грошово-кредитної політики і валютної політики; відмова від фінансування державного бюджету шляхом викупу облігацій внутрішньої державної позики; єдиний підхід до політики рефінансування комерційних банків; обмеження використання іноземної валюти в кредитних операціях банків та готівкових операціях суб'єктів бізнесу і населення; обмеження готівкового обігу в державі. Щодо цілей стратегії розвитку банківської системи, то варто виділити такі: створення і розвиток спеціалізованих банків розвитку; встановлення квоти

присутності іноземного капіталу в банківській системі, зокрема банківського капіталу держави-агресора, підтримка системно важливих банків, розвиток кредитування реального сектору економіки [3, с. 223].

Останні три роки спостерігається стійка тенденція до зменшення довгострокового кредитування. Його зменшенню сприяє стабільно висока облікова ставка Національного банку України, рівень інфляції та зменшення ресурсної бази банків, адже чим вищими є темпи інфляції в державі, тим меншою є частка кредитів у кредитному портфелі банків (рис. 4).

Рис. 4. Динаміка облікової ставки Національного банку України, індексу споживчих цін, базового індексу споживчих цін та частки довгострокових кредитів наданих резидентам у кредитному портфелі банків України, 2010 – 2019 рр., %

Джерело: розраховано авторами за даними [15]

Масштабні фінансові вливання в національну економіку – головний метод подолання кризи в багатьох розвинених державах. Один з варіантів це план збільшення державного фінансування за рахунок грошової емісії. Але емісія грошей повинна бути направлена у вітчизняне виробництво товарів та послуг, зокрема: електроенергетичну, хімічну та

нафтохімічну галузі, паливну промисловість, машинобудування (авіаційна та автомобільна промисловості, залізничне, сільськогосподарське машинобудування і суднобудування), металургію, легку та харчову галузі.

Крім того, в Україні існує значний розрив між процентними ставками за новими кредитами та депозитами, номінованими як у національній, так і в іноземній валюті. У розвинених державах перевищення кредитної ставки над депозитною, як правило, коливається у межах 2 – 3 %, тоді як в Україні у 2019 р. в межах 5,5 % (рис. 5).

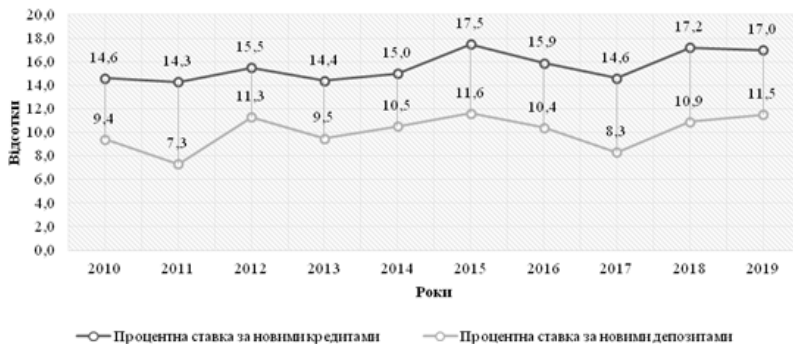

Рис. 5. Динаміка процентних ставок за новими кредитами та депозитами, 2010 – 2019 рр., %

Джерело: розраховано авторами за даними [15]

Отже, кредитні послуги залишаються все ще дорогими, для клієнтів, а депозитні пропозиції – недостатньо вигідними. Нестабільність багатьох банків в Україні вимагає розробки заходів щодо державного захисту банків та їх клієнтів від підвищеного ризику. Однак треба враховувати весь комплекс проблем, пов'язаних з розвитком національної економіки України.

Економічна криза в Україні відобразилася на планах багатьох іноземних банків здійснити фінансове поглинання в Україні. Так, не зважаючи на зменшення кількості банків з іноземним капіталом їх частка за останні роки значно збільшилася, що перешкоджає

ефективному розвитку банківської системи та посилює загрози фінансовій безпеці України (рис. 6).

Рис. 6. Динаміка кількості банків в Україні, 2010 – 2019 рр., од.

Джерело: розраховано авторами за даними [15]

Станом на 2019 р. у банківському секторі України кількість банків, які мають банківську ліцензію становила 75. З них 36 банків з іноземним капіталом, у тому числі 24 банки зі 100 % участю іноземного капіталу.

Банківська система є результатом дії як об'єктивного, так і суб'єктивного чинників впливу на формування, реалізацію та розвиток фінансової безпеки держави. Негативний вплив на банківську діяльність мають низькі доходи населення, а незадовільний фінансовий стан позичальників потребує створення в банківських установах значних резервів, що в умовах відсутності стабільних джерел надходження ресурсів ускладнює формування ресурсної бази та кількості комерційних банків. Динаміка кількості банків показує, що зростання ресурсного потенціалу банків знаходиться у прямій залежності від рівня довіри суспільства до банківських установ. Практикою підтверджено, що фінансова політика, як і загальнодержавна економічна політика загалом, залежить від сформованого

правового поля та органів влади й управління в процесі реалізації функцій держави і забезпечення фінансової безпеки держави [20, с. 130].

Ринок грошей в Україні – сукупність відносин між банківською системою, що створює всезагальні платіжні засоби – гроші, і “публікою”, що пред’являє попит на них. До “публіки” належать всі економічні суб’єкти, крім банків.

Авторами розраховано динаміку показників грошової маси (Додаток А).

Як видно з даних Додатку А, спостерігається тенденція до збільшення грошової маси в 2019 р., зокрема, порівняно з 2018 р. грошовий агрегат M_0 збільшився на 20737 млн грн (5,7 %), грошовий агрегат M_1 на 98758 млн грн (14,7 %), а грошовий агрегат M_2 на 161449 млн грн (12,7 %). Динаміка показників грошової маси невинно зростає з 1996 р., у тому числі, за цей час грошовий агрегат M_0 збільшився на 380325 млн грн (94,1 раза), грошовий агрегат M_1 на 763728 млн грн (120,9 раза), а грошовий агрегат M_2 на 1426198 млн грн (158,1 раза).

Авторами розраховано динаміку показників стану грошового ринку (табл. 3). Як свідчать дані табл. 3 спостерігається тенденція до збільшення грошової бази, яка збільшилася в 2019 р. порівняно з 1996 р. на 472609 млн грн та порівняно з 2018 р. на 41693 млн грн. Спостерігається позитивна тенденція до зменшення рівня доларизації, який в 2019 р. порівняно з 1996 р. зменшився на 23,9 в. п. та на 0,55 в. п. порівняно з 2018 р. Кредити, надані в національну економіку України в 2019 р. становили 971871 млн грн, що на 101260 млн грн менше ніж в минулому році та на 966419 млн грн більше ніж в 1996 р.

Таблиця 3

Динаміка показників стану грошового ринку, 1996 – 2019 рр., млн грн

Роки	Грошова база, млн грн	Рівень доларизації Мз, %	Швидкість обігу грошей, рази	Рівень монетизації, %	Кредити, надані в економіку, млн грн	
1996	4882	52,60	8,71	11,49	5452	
1997	7058	36,00	7,44	13,43	7295	
1998	8625	39,04	6,53	15,31	8873	
1999	11988	43,81	5,91	16,92	11787	
2000	16780	38,48	5,27	18,96	19574	
2001	23055	32,25	4,62	21,67	28373	
2002	30808	32,03	3,61	27,71	42035	
2003	40089	31,89	2,92	34,27	67835	
2004	53763	36,40	2,84	35,18	88579	
2005	82760	34,31	2,36	42,44	143423	
2006	97214	38,07	2,16	46,20	245230	
2007	141901	32,11	1,90	52,74	426867	
2008	186671	30,63	1,92	52,05	734022	
2009	194965	31,68	1,94	51,45	723295	
2010	225692	29,13	1,81	55,39	732823	
2011	239885	30,40	1,90	52,73	801809	
2012	255283	32,12	1,82	55,04	815142	
2013	307139	27,24	1,61	62,04	910782	
2014	333194	32,16	1,66	60,29	1020667	
2015	336000	32,17	2,00	49,99	981627	
2016	381575	32,87	2,16	46,23	998682	
2017	399057	31,90	2,47	40,51	1016657	
2018	435798	29,25	2,79	35,88	1073131	
2019	477491	28,70	2,76	36,19	971871	
Відхилення (+;-) 2019 р. від	1996 р.	472609	23,90	5,95	24,70	966419
	2018 р.	41693	0,55	0,03	0,31	101260

Джерело: розраховано авторами за даними [15]

Таким чином, від позитивного фінансового стану національної економіки залежить стабільність держави, її

спроможність вільно розпоряджатися грошово-кредитною політикою задля успішного функціонування суб'єктів господарювання.

Забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківської системи України вимагає вжиття комплексу заходів з удосконалення законодавства, банківського нагляду, стратегічного планування та антикризового управління. Прийняття законів про валютне регулювання та про кредитування, запровадження ризик-орієнтованого нагляду за діяльністю банків, стрес-тестування, створення компаній з управління активами та брідж-банку дасть змогу підвищити рівень фінансової безпеки банківської системи України, а також, очевидно, знизити рівень внутрішніх і зовнішніх загроз. Однак вдосконалення зазначених сфер управління банківською справою не може бути ефективним без відповідного вдосконалення загальноекономічної політики держави, а також без налагодження взаємоузгодженої монетарної та фіскальної політики [3, с. 225].

Важливо домогтися, щоб національні гроші виконували функції накопичення. В інтересах держави, щоб громадяни України зберігали свої грошові заощадження в українських банках без страху їх втратити.

Розробка грошово-кредитної політики, адекватної глобальним тенденціям, особливо важлива для України. Важка економічна ситуація на початку 1990-х рр., валютно-фінансова криза 1998 р., економічно-фінансова криза 2008–2009 рр., а також падіння національної економіки в 2014–2015 рр. загострили проблему фінансової безпеки, підкреслили важливість постановки завдань, вибору методів та інструментів реалізації грошово-кредитної політики держави.

Валютне регулювання курсів вітчизняної грошової одиниці, спрямоване на її девальвацію з метою захисту внутрішнього ринку і подолання від'ємного сальдо платіжного балансу (рис. 7).

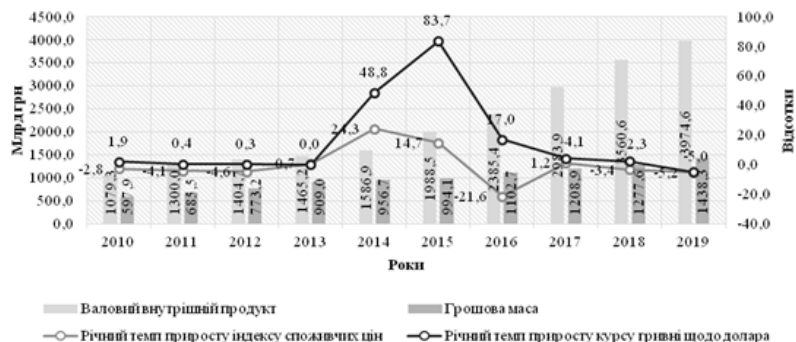

Рис. 7. Динаміка валового внутрішнього продукту, грошової маси, річних темпів приросту індексу споживчих цін та курсу гривні щодо долара США, 2010 – 2019 рр., млрд грн
Джерело: розраховано авторами за даними [15]

З метою підвищення рівня фінансової безпеки України постала необхідність перегляду валютно-курсової політики.

Істотна недооцінка вітчизняної валюти та масштабні девальвації минулих років створили несприятливі умови для українських експортерів. Це забезпечило зведення зовнішньоторговельного балансу з дефіцитом, вплив іноземної валюти й відповідно зменшення золотовалютних резервів з 34,6 млрд дол. США в 2010 р. до 25,3 млрд дол. США у 2019 р. Показники експортно-імпортних операцій, розраховані за методологією Національного банку України, свідчать про щорічне переважання імпорту над експортом (у 2019 р. – 12,4 млрд дол. США), що, в свою чергу, викликає формування від’ємного сальдо торговельного балансу (рис. 8).

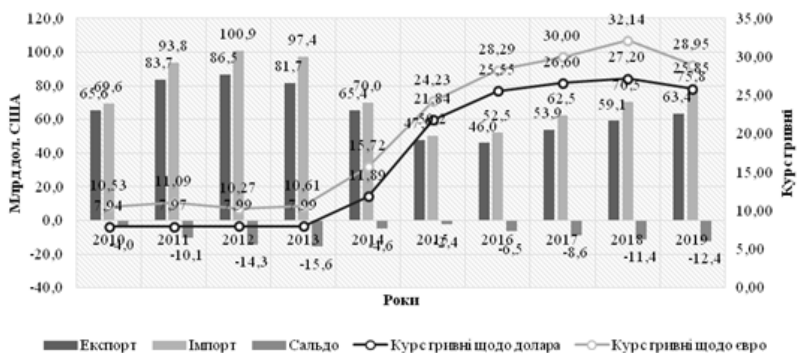

Рис. 8. Динаміка експортно-імпортних операцій та курсу гривні щодо іноземних валют, 2010 – 2019 рр., млрд дол. США

Джерело: розраховано авторами за даними [15]

Важливим показником фінансової безпеки держави є стабільність і конвертованість національної валюти. Цього можна досягти за наявності досконалого валютного законодавства, достатніх резервів національного банку, ефективної валютної політики в державі. Стабільність національної валюти, її забезпечення мають свої особливі форми і методи виявлення та функціонування. Так, важливого значення набувають джерела надходження іноземної валюти в державу і напрямки її використання, можливість вільного доступу до купівлі валюти на ринку, проведення політики курсоутворення шляхом встановлення режиму “плаваючого” курсу тощо [7, с. 291].

Не зважаючи на негативне сальдо експортно-імпортних операцій, в умовах сприятливої кон’юнктури на зовнішніх ринках, сальдо валютних інтервенцій Національного банку України за підсумками 2019 р. виявилось позитивним – 7,9 млрд дол. США, що сприяло збільшенню валових міжнародних резервів держави, темп приросту яких

становив 21,5 %, та забезпечило зміцнення позицій національної грошової одиниці. Валові міжнародні резерви держави за станом 2019 р. становили 25,3 млрд дол. США (рис. 9).

Рис. 9. Динаміка міжнародних резервів Національного банку України, 2010 – 2019 рр., млрд дол. США

Джерело: розраховано авторами за даними [15]

Не менш важливе значення для фінансової безпеки України є протидія доларизації грошової сфери держави, яка існує поза банками, що є умовою функціонування й розвитку тіньової економіки. Причому привертає увагу той факт, що вона стабільно висока. Це свідчить про недовіру фізичних і юридичних осіб до банківської системи держави та невпевненість власників валюти в стабільності фінансової системи України на перспективу [6, с. 149].

Ще з часів СРСР вітчизняна економіка використовує доларизацію як процес утримання активів та формування пасивів у твердій валюті. На початку 1990-х рр. до цього питання не ставились серйозно, оскільки Національний банк України не вважав, що це матиме суттєвий вплив на економіку в подальшому. У наш час доларизація досягла доволі високого рівня порівняно з іншими державами. Сьогодні можна констатувати, що це негативно позначилося на економічному розвитку України, адже Національний банк України допустив

помилки у процесі формулювання основних параметрів валютного нагляду в минулому.

Протягом 2016–2019 рр. динаміка доларизації грошової маси, депозитів та кредитів поступово синхронно знижувалася, проте це не свідчить про поліпшення загальної ситуації, адже рівень доларизації національної економіки України все ще перебуває на високому рівні (рис. 10).

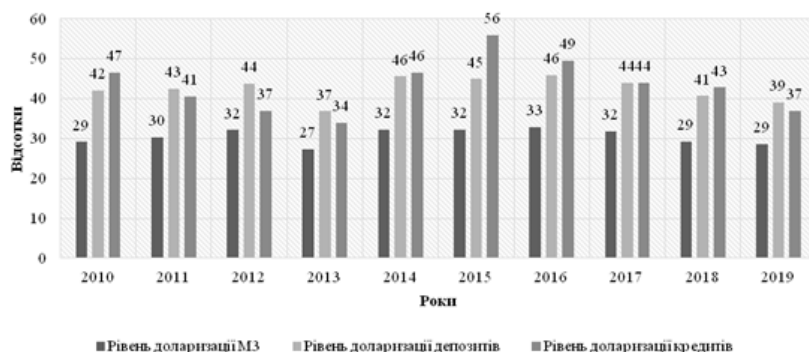

Рис. 10. Динаміка доларизації національної економіки України, 2010 – 2019 рр., %

Джерело: розраховано авторами за даними [15]

Стратегія забезпечення фінансової безпеки повинна визначати перспективу забезпечення стійкості фінансової, грошово-кредитної та банківської системи, розвитку національної економіки. Саме тому одним з важливих напрямків реалізації фінансової стратегії у сфері валютно-курсової політики України є протидія доларизації грошової сфери держави.

Загрозливих масштабів сягнуло масове вивезення українського капіталу за кордон, що також опосередковано свідчить про недовіру його власників до банківської системи держави. При цьому джерелом такого капіталу переважно є перерозподіл державної власності, неповернення виручки за експортовану продукцію, ухилення від сплати податків,

спекулятивні фінансові операції. Тому, з одного боку, треба посилювати відповідальність за приховування доходів за кордоном, а з іншого – створити законодавчі умови для легалізації в Україні вивезеного з неї капіталу некримінального характеру [6, с. 149].

З огляду на всі проблеми, що загострюють фінансову безпеку України, все більшого значення набуває здійснення фінансових, валютних, кредитних заходів, прийняття змін до законодавчої бази, розробка стратегії фінансової безпеки України. Проведення цих заходів буде сприяти зміцненню фінансової безпеки України.

3. Висновки

Фінансова система України потребує значної підтримки з боку держави та захисту від зовнішніх ризиків. Фінансова система України є настільки відкритою для іноземного втручання та збільшення залучених іноземних ресурсів, що вітчизняні банки не в змозі протистояти закордонному натиску, особливо в умовах кризи, що гальмує розвиток національної економіки, створюючи замкнене коло боргових зобов'язань. З огляду на це фінансова безпека України потребує нових шляхів вирішення наявних проблем для стабільного розвитку та функціонування в умовах ринкової економіки.

У зв'язку з відкритістю національної економіки банківська система України переживає стрімкий розвиток інтеграційних процесів, що виявляється на фінансовому ринку в розширенні впливу іноземного капіталу на банківську сферу, а, отже, й на національну економіку України в цілому. Цей факт – результат лібералізації торговельних зв'язків України, які посилилися після підписання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, відсутності суттєвих перешкод щодо вливання іноземного капіталу в національну економіку України, непродуманої законодавчої бази, а також низки прорахунків

власне банківських структур (кредитування фізичних і юридичних осіб в іноземній валюті, маючи при цьому законодавчо визначену національну грошову одиницю – гривню, крім того значна частина капіталу установ банківського сектора знаходиться у власності іноземних структур). Такі прорахунки є прямою загрозою грошово-кредитній та банківській системі України.

Фінансова безпека України можлива лише за збалансованого, стійкого до зовнішніх та внутрішніх чинників стану фінансової, грошово-кредитної та банківської системи. Проте, на сьогодні фінансова безпека України знаходиться під загрозою. Адже всі складові забезпечення фінансової безпеки знаходяться в незадовільному стані. Банківська система України належить іноземцям (32 % банків зі 100 % іноземним капіталом), відбувається процес витіснення національної валюти іноземною (рівень доларизації – 29 %) та існує постійна розбалансованість державного бюджету (дефіцит державного бюджету – 78,05 млрд грн). Все це створює загрозу фінансовій безпеці України.

Вкрай негативно позначається стійка тенденція до зменшення довгострокового кредитування (19,6 % у кредитному портфелі банків України). Його зменшенню сприяє стабільно висока облікова ставка Національного банку України (13,5 %), рівень інфляції (4,1 %) та зменшення ресурсної бази банків. Свого часу здійснення грошової реформи не було використано для органічного поєднання грошової та фінансової стабілізації. Продаж валюти фізичним особам має нецільовий характер, на руках населення знаходиться велика кількість валюти. Громадяни України не мають довіри до вітчизняної банківської системи.

Для забезпечення фінансової безпеки України доцільні наступні комплексні заходи: розробка стратегії фінансової безпеки, формування та виконання державного і місцевих

бюджетів, моніторинг індикаторів оцінки фінансової безпеки, грошова та фінансова стабілізація, стратегія розвитку банківської системи, контроль банківської системи, посилення платіжної дисципліни, врегулювання податків, контроль за вивозом українського капіталу за кордон, забезпечення функціонування ринку цінних паперів і фондового ринку, валютне регулювання, лібералізація руху капіталу.

4. Рекомендації

Одержувач рекомендації	Зміст рекомендації	Очікувані результати
Міністерство фінансів України	Розробити та впровадити послідовні заходи у сферах фінансових відносин, банківської, валютної, податкової та бюджетної систем для консолідації та розвитку позитивних процесів з метою подолання негативних тенденцій. Виділення головних цілей стратегії та механізм її реалізації, оскільки національна стратегія фінансової безпеки тісно пов'язана зі всебічною національною фінансовою політикою	Розробка стратегії фінансової безпеки
Міністерство фінансів України	Створити ефективну систему контролю за використанням бюджетних коштів. Бюджетна політика повинна відповідати інтересам держави, а не політичній ситуації. Забезпечення суверенітету при реалізації державної бюджетної політики. Забезпечити цілісність та єдність бюджетної системи як необхідної умови фінансового фундаменту та цілісності, єдності та незалежності української держави.	Формування та виконання державного і місцевих бюджетів

	Бюджетна система повинна забезпечувати уніфікацію простору ринкової економіки	
Міністерство фінансів України	Постійний моніторинг індикаторів, серед яких: рівень монетизації; дефіцит бюджету; рівень доларизації; швидкість обігу грошей; процентні ставки за кредитами та депозитами; ставка рефінансування; відношення суми валових міжнародних резервів до загальної суми річного імпорту; валютний курс; питома вага довгострокових банківських кредитів у загальному обсязі наданих кредитів; питома вага податків в обсязі валового внутрішнього продукту; відношення суми власних оборотних коштів підприємств до суми залучених оборотних коштів	Моніторинг індикаторів оцінки фінансової безпеки
Міністерство фінансів України	Створити правову базу для валютної реформи з метою досягнення фінансової стабільності. Розробити законодавчі положення національної системи золотовалютних резервів, порядок їх використання та зберігання	Грошова та фінансова стабілізація
Національний банк України	Забезпечити створення чіткої системи монетарної політики для зміцнення банківської системи та підвищення довіри до українських банків. Створити правову базу для функціонування банківської системи. Забезпечити відповідальність банків за	Стратегія розвитку банківської системи

	<p>зобов'язаннями перед державою, іншими фінансовими установами, фізичними та юридичними особами. Посилення ролі Національного банку України у забезпеченні стійкого розвитку банківської системи та запобіганні глобальним системним кризам та масштабним банкрутствам банків, які загрожують інтересам держави та суспільства. Створити інституційну систему для моніторингу фінансового стану банків. Активно включати банківський капітал у структурну трансформацію національної економіки. Покращити рівень управління активами та пасивами банку шляхом створення системи страхування від ризиків. Розробити та прийняти комплексний план фінансового оздоровлення банків</p>	
<p>Міністерство фінансів України</p>	<p>Встановити ефективний державний контроль за валютними операціями. Створити законодавчу базу для боротьби з ерозією податків та ухиленням від сплати податків, спрямованою на підтримку фінансової стабільності держави під час переходу до вільного руху капіталу, підвищення ефективності податкового нагляду та висування єдиних вимог щодо прозорості бізнесу</p>	<p>Контроль банківської системи</p>

Калініченко О., Лесюк В. Забезпечення фінансової безпеки України під впливом інтеграційних процесів

	відповідно до міжнародних стандартів	
Державна податкова служба України	Посилити платіжну дисципліну всіх суб'єктів господарської діяльності. Здійснення платежів за фінансовими зобов'язаннями в повному обсязі та у встановлені строки	Платіжна дисципліна
Державна податкова служба України	Зменшення податкового тиску на підприємств. Зниження навантаження на фонд оплати праці. Закріплення спрощеної системи оподаткування для малого бізнесу	Врегулювання податків
Міністерство економіки України	Обмежити експорт українського капіталу до іноземних країн, за виключенням проектів, що просувають вітчизняні товари та послуги на зовнішні ринки	Контроль за вивозом капіталу
Міністерство фінансів України	Створення і зміцнення регульованих ринків, захист інтересів інвесторів. Посилення вимог щодо прозорості інформації про компанії, цінні папери яких котируються на фондових ринках. Удосконалення клірингово-розрахункової діяльності. Розширення можливостей котирування цінних паперів на вторинних ринках	Забезпечення функціонування ринку цінних паперів і фондового ринку
Національний банк України	Валюта, що продається фізичним особам, повинна бути цільовою та обмежена певною сумою, встановленою для однієї особи щороку. Вжиття заходів щодо значного обмеження обігу іноземної валюти всередині	Валютне регулювання

	держави підвищить фінансову безпеку	
Національний банк України	Перехід до сучасних інструментів управління на основі плаваючого валютного курсу і таргетування інфляції. Запровадження нагляду за банками на основі оцінки ризиків і покращення можливості прогнозування волатильних короткострокових потоків капіталу, а також керування ними. Узгодження політики лібералізації руху капіталу із запровадженням таргетування інфляції та програмою розвитку фінансового сектору	Лібералізація руху капіталу

Список використаних джерел

1. Boy, N. (2017). Finance-security: Where to go? *Finance and Society*, 3 (2), 208 – 215. <https://doi.org/10.2218/finsoc.v3i2.2580>.
2. Vasylieva, T., Jurgilewicz, O., Poliakh, S., Tvaronavičienė, M., & Hydzik, P. (2020). Problems of measuring country's financial security. *Journal of International Studies*, 13 (2), 329 – 346. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2020/13-2/22>.
3. Васильчишин О. Б. Шляхи підвищення рівня фінансової безпеки банківської системи України в умовах політико-економічних дисбалансів. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 7. С. 221 – 225.
4. De Goede, M. (2017). Financial security. *Finance and Society*, 3 (2), 159 – 172. <https://doi.org/10.2218/finsoc.v3i2.2575>.
5. Ivanova, O. B., Romanova, T. F., Kostoglodova, E. D., & Romanov, D. G. (2017). Strategic directions of the country's ensuring financial security. *European Research Studies Journal*, XX (3B), 461 – 468. <https://doi.org/10.35808/ersj/801>.

6. Калантай А. М. Роль і місце фінансової безпеки в контексті національних інтересів. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 1. С. 143 – 153.
7. Нечипорук Л. В. Посилення загроз фінансовій безпеці держави в умовах фінансової глобалізації. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 1. С. 281 – 298.
8. Радіонов Ю. Д. Фінансова безпека України: проблеми та шляхи забезпечення. *Економіка та держава*. 2015. № 11. С. 55 – 59.
9. Reznik, O., Getmanets, O., Kovalchuk, A., Nastyuk, V., & Andriichenko, N. (2020). Financial security of the state. *Journal of Security & Sustainability Issues*, 9 (3), 843 – 852. [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(10\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(10)).
10. Смоквіна Г. А. Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки України. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 3 (13). С. 30 – 36.
11. Тарангул Л. Л. Фінансова безпека України та інструменти її забезпечення. *Економічний вісник. Серія: Фінанси, облік, оподаткування*. 2017. Вип. 1. С. 201 – 208. <https://doi.org/10.33244/2617-5932.1.2017.201-208>.
12. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. перероб. та доп. Київ : Знання, 2012. 687 с.
13. Швець О. Ю. Вплив політики НБУ на стан грошово-кредитного ринку України в сучасних умовах трансформації банківської системи. *Ефективна економіка*. 2017. № 9. С. 1 – 6.
14. Фінансова діяльність і корпоративна стратегія комерційних банків : монографія / Г. В. Астапова та ін. Т. 2: Корпоративні засади забезпечення конкуренто-спроможності та управління капіталом комерційних банків. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 144 с.
15. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 15.06.2022).

16. Бударіна Н. О. Фінансова безпека України в умовах економічної невизначеності світової фінансової системи. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка*. 2013. Вип. 5. С. 77 – 83.
17. Чорна О. Є. Фінансова безпека країни та її вплив на економічне зростання. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. Серія: Економіка. 2012. Вип. 20. С. 218 – 222.
18. Марина А. С. Фінансова безпека України: проблеми та перспективи. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 7 – 8 (2). С. 47 – 49.
19. Шелудько Н. М. Кредитний механізм реалізації інвестиційної політики : автореф. дис. ... д-р екон. наук : 08.00.08. Київ, 2008. 40 с.
20. Ситник Н. С., Васьків І. М. Фінансова безпека банків як один зі складників фінансової безпеки держави. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2018. Т. 29 (68), № 6. С. 129 – 132.

Динаміка показників грошової маси, 1996 – 2019 рр., млн грн

Роки	M ₀	M ₁ = M ₀ + депозити до запитання	M ₂ = M ₁ + строкові депозити	Темпи зростання до базового року, %			Темпи зростання до початку року, %		
				M ₀	M ₁ = M ₀ + депозити до запитання	M ₂ = M ₁ + строкові депозити	M ₀	M ₁ = M ₀ + депозити до запитання	M ₂ = M ₁ + строкові депозити
1996	4041	6315	9023	×	×	×	×	×	×
1997	6132	9050	12448	51,74	43,31	37,96	51,74	43,31	37,96
1998	7158	10331	15432	77,13	63,59	71,03	16,73	14,15	23,97
1999	9583	14094	21714	137,14	123,18	140,65	33,88	36,42	40,71
2000	12799	20762	31544	2,2 рази	2,3 рази	2,5 рази	33,56	47,31	45,27
2001	19465	29796	45186	3,8 рази	3,7 рази	4 рази	52,08	43,51	43,25
2002	26434	40281	64321	5,5 рази	5,4 рази	6,1 рази	35,80	35,19	42,35
2003	33119	53270	94603	7,2 рази	7,4 рази	9,5 рази	25,29	32,25	47,08
2004	42345	67090	125483	9,5 рази	9,6 рази	12,9 рази	27,86	25,94	32,64
2005	60231	98573	193145	13,9 рази	14,6 рази	20,4 рази	42,24	46,93	53,92
2006	74984	123286	259413	17,6 рази	18,5 рази	27,8 рази	24,49	25,07	34,31
2007	111119	181665	391273	26,5 рази	27,8 рази	42,4 рази	48,19	47,35	50,83
2008	154759	225127	512527	37,3 рази	34,6 рази	55,8 рази	39,27	23,92	30,99
2009	157029	233748	484772	37,9 рази	36 разів	52,7 рази	1,47	3,83	-5,42

Давид і Голіаф: проблеми безпеки та сталого розвитку України в умовах війни

2010	182990	289894	596841	44,3 раз	44,9 раз	65,1 раз	16,53	24,02	23,12
2011	192665	311047	681801	46,7 раз	48,3 раз	74,6 раз	5,29	7,30	14,23
2012	203245	323225	771126	49,3 раз	50,2 раз	84,5 раз	5,49	3,92	13,10
2013	237777	383821	906236	57,8 раз	59,8 раз	99,4 раз	16,99	18,75	17,52
2014	282947	435475	955349	69 разів	68 разів	104,9 раз	19,00	13,46	5,42
2015	282673	472217	993812	69 разів	73,8 раз	109,1 раз	-0,10	8,44	4,03
2016	314392	529928	1102391	76,8 раз	82,9 раз	121,2 раз	11,22	12,22	10,93
2017	332546	601631	1208557	81,3 раз	94,3 раз	132,9 раз	5,77	13,53	9,63
2018	363629	671285	1273772	89 разів	105,3 раз	140,2 раз	9,35	11,58	5,40
2019	384366	770043	1435221	94,1 раз	120,9 раз	158,1 раз	5,70	14,71	12,67

Джерело: розраховано авторами за даними [15]

Старинський М.¹, Миргород-Карпова В.², Кисельова О.³

Система державних органів у сфері захисту та забезпечення економічної безпеки як складова економічного суверенітету України⁴

Annotation. The latest events taking place on the territory of Ukraine confidently prove the fact that any state trying to develop and defend its own interests must make every effort to ensure its security and territorial integrity. In this aspect, the activity of the state aimed at supporting economic security and independence acquires special importance. It is precisely on its effectiveness depends that the full provision of material and financial resources for the armed forces, which defend the borders and territory of the state from the aggressor.

Keywords: system of state bodies, economic security, economic sovereignty

¹ Старинський Микола Володимирович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки, Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету (Україна, м. Суми)

² Миргород-Карпова Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки, Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету (Україна, м. Суми)

³ Кисельова Олена Іванівна, доктор юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки, Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету (Україна, м. Суми)

⁴ Робота виконана в рамках проєкту № 55.15.02-22/24.3Ф-01 «Концептуальні засади реформування системи правоохоронних органів в сучасних умовах трансформації нагляду і контролю щодо забезпеченням економічної безпеки України»

1. Інституційний аспект економічної безпеки України

Функціонування будь-якої держави здійснюється через виконання уповноваженими нею органами їх функції. В цьому аспекті встановлення та характеристика системи державних органів у сфері забезпечення економічної безпеки є неможливою без встановлення того, що собою являють державні органи та їх система.

Звернення до наукової літератури свідчить, що дослідники, враховуючи те, що на законодавчому рівні поняття «державний орган» не знайшло свого закріплення, досить детально висвітлили питання їх функціонування. Також в літературі вказується, що як у законодавстві, так і в наукових дослідженнях, активно використовуються такі терміни як «орган держави» та «орган державної влади». При цьому значна частина дослідників використовують ці терміни як синоніми [19, с. 48]¹. Також сучасні представники конституційно-правової науки висловлюють думку про те, що категорії «орган держави» і «орган державної влади» є однопорядкові, оскільки охоплюють структурно-організаційні форми реалізації державної влади [18, с. 416]².

Враховуючи те, що нашим завданням є з'ясування системи державних органів у сфері забезпечення економічної безпеки, ми також будемо використовувати зазначені терміни як однопорядкові та розуміти під ними юридично оформлену, організаційно і господарським чином відособлену частину державного механізму, що складається з державних службовців, наділену державно-владними повноваженнями і необхідними матеріальними засобами для здійснення, в межах своєї

¹ Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / [авт.-уклад. В.Б. Авер'янова]. Київ : Факт, 2003. С. 48 (384 с.); Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. 3-є вид., допов. і переробл. Київ : Алерта, 2012. С. 164 (524 с.);

² Габричидзе Б.Н. Конституционное право современной России / Б.Н. Габричидзе, Б.П. Елисеев, А.Л. Чернявский. Москва, 2001. 416 с

компетенції, певних завдань і функцій держави [33, с. 99]¹. Беручи за основу зазначене розуміння варто звернути увагу не те, що головним в ньому є акцент на рамки компетенції державних органів, реалізація якої є вирішення завдань і функцій держави.

Традиційно держави формують систему своїх органів спираючись на принцип розподілу влади, відповідно до якого створюються і діють органи законодавчої, виконавчої, судової гілок влади. Ефективне функціонування органів всіх гілок влади є запорукою виконання головного завдання держави – забезпечення національної безпеки, частиною якої є економічна безпека. Враховуючи це, в загальному плані, до системи державних органів у сфері забезпечення економічної безпеки можна віднести: а) органи законодавчої влади; б) органи виконавчої влади; в) органи судової влади.

Головним законодавчим органом України є Верховна Рада України. Вона створюється і діє відповідно до Конституції України, Регламенту Верховної Ради України та законами України «Про комітети Верховної Ради України», «Про статус народного депутата України». Не вдаючись до детальної характеристики Верховної Ради України як головного законодавчого органу, ми схильні підтримати думку про те, що визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики є одним із напрямків її стратегічної правотворчості, який реалізується шляхом вироблення державної політики в цілому або в окремих сферах, розробки та прийняття законів, у яких визначаються засади внутрішньої і зовнішньої політики, а також основи правового регулювання певного виду суспільних праввідносин [14, с. 181]². Враховуючи це ми можемо говорити про те, що з

¹ Теория государства и права : курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрист, 2002. С. 99 (776с.)

² Берназюк І.М. Визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики як напрям стратегічної правотворчості Верховної ради України. Підприємництво, господарство і право. 2017. №2 С. 181.

одного боку Верховна Рада України здійснює формування необхідної законодавчої бази у всіх сферах суспільної життєдіяльності, а з іншого боку – є суб'єктом формування державної політики, в тому числі і у сфері забезпечення економічної безпеки.

Президент України також здійснює формування державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки шляхом здійснення загального керівництва у сфері національної безпеки, а також наділений правом законодавчої ініціативи та має право видавати обов'язкові для виконання на всій території України укази, в тому числі і у сфері забезпечення економічної безпеки. Також варто звернути увагу на те, що при Президенті України діє Рада національної безпеки і оборони України, яка є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони, що координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, частиною якої є економічна безпека держави.

Органи виконавчої влади очолює Кабінет міністрів України, діяльність якого направлена на забезпечення економічної незалежності держави, стабільності її функціонування. Головними інструментами його діяльності є реалізація заходів і програм і межах сфери економічної безпеки, впровадження механізмів забезпечення безпеки економіки держави, організація та координація діяльності інших центральних органів виконавчої влади у визначених чинних законодавством України напрямках. При цьому, якщо співставити обов'язки щодо забезпечення складових економічної безпеки, які визначені в згаданому вище Наказі Мінекономіки [29]¹ з системою органів виконавчої влади, яку очолює Кабінет міністрів України, то можна виділити конкретні центральні

¹ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Мінекономіки України від 29.10.2013 р. № 1277

органи виконавчої влади, на які покладається обов'язок забезпечення складових економічної безпеки. Так забезпечення реалізації таких складових економічної безпеки як: виробнича безпека, зовнішньоекономічна безпека, інвестиційно-інноваційна безпека, продовольча безпека покладається на Міністерство економіки України; енергетична безпека забезпечується Міністерством енергетики України; соціальна і демографічна безпека забезпечується Міністерством соціальної політики України; фінансова безпека забезпечується Міністерством фінансів України та Національним банком України.

Говорячи про забезпечення фінансової безпеки центральними органами виконавчої влади слід звернути увагу на те, що в структурі Міністерства фінансів України функціонує державна служба фінансового моніторингу України. Вона є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів, і який реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Надзвичайно велику роль у забезпеченні фінансової безпеки держави як складової економічної безпеки виконує Національний банк України. Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України та Законом України «Про Національний банк України» а також іншими законами України. Відповідно до Конституції України, основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції Національний банк виходить із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Також Національний банк у межах своїх повноважень

сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи України.

Для підтримання належного економічного розвитку держави Національний банк сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України. В рамках виконання своїх функцій по забезпеченню банківської безпеки, безпеки небанківського фінансового сектору, боргової безпеки, валютної та грошово-кредитної безпеки Національний банк України проводить грошово-кредитну політику як комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення цінової стабільності шляхом використання фінансових інструментів.

Розглядаючи органи судової влади як державні органи, що захищають економічну безпеку держави, варто вказати, що вони представлені системою судових органів України, головним завданням яких є здійснення правосуддя на засадах верховенства права. Система судоустрою на території України представлена місцевими, апеляційними та Верховним Судом. Також у системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ, правовий статус яких визначений законом України «Про судоустрій і статус суддів».

2. Глобалізація, безпека і економічний суверенітет України

Одним з найбільш важливих факторів розвитку сучасного світу є глобалізація як процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції і уніфікації [3, с. 304]¹. Глобалізація економіки, науки, технологій, комунікацій поряд з глобалізацією

¹ Francesco Montanaro, Federica Violi. The Remains of the Day: The International Economic Order in the Era of Disintegration. *Journal of International Economic Law*, Volume 23, Issue 2, June 2020, Pages 299–322, <https://doi.org/10.1093/jiel/jgaa018>

інформаційного середовища значно підвищило можливості як суспільств, так і окремих індивідів.

Разом з цим світова економічна система перетворюється на сукупність економічних систем окремих держав, які активно взаємодіють між собою. При цьому абсолютизація ринку і вільної конкуренції призвели до заперечення ролі національної держави як ефективного регулятора економіки. Наслідком цього стало те, що все більший і більший обсяг державних функцій (захист території, економічний розвиток, екологічна безпека) доводиться вирішувати узгоджено і у співпраці з іншими державами, вилучаючи для цього ресурси окремих держав на користь загального блага. Також інтеграційні процеси проявилися і в тому, що відбулося укріплення економічних і політичних позицій окремих об'єднань, які в певних випадках стали значно потужнішими ніж позиції окремих держав. Як результат, відбулося викривлення національних пріоритетів розвитку держав, знищення основ національного підприємництва та втрата держав можливості самостійно розпоряджатись своїми ресурсами на благо населення.

Зазначені процеси яскраво проявляються в функціонуванні держав, що розвиваються, оскільки економічно розвинені держави, в результаті глобалізаційних процесів, що проникають на їх територію постійно намагаються вплинути на їх розвиток, просуваючи власні інтереси та пріоритети при цьому замінюючи їх інтерес загальним. В зазначеній ситуації постає ряд питань, відверта відповідь на які є запорукою подальшого розвитку будь-якої сучасної держави. Одним з найбільш важливих питань для держави є питання можливості вільно, на власний розсуд, проводити свій розвиток і використовувати всі наявні в неї ресурси. В сучасному світі така можливість пов'язується з наявністю економічного суверенітету як ознаки держави. Разом з тим, на сьогодні, дослідження питань економічного суверенітету,

не дивлячись на його надзвичайну важливість, знаходяться лише на початковій стадії і потребують свого подальшого розвитку.

Дослідження економічного суверенітету держави є досить складним завданням, оскільки потребує звернути увагу на таку ознаку держави як суверенітет, частиною якого він є і розглянути його через призму функціонування держави.

Як показує аналіз сучасної наукової літератури, єдиного визначення поняття «держава» не існує, разом з тим вже досить давно склався певний доктринальний консенсус щодо обов'язкових елементів держави, до яких відносять: а) населення, яке, як правило, складає титульну націю держави і вважається одним з основних цементуючих державотворчих елементів; б) відокремлена територія, що в сучасному світі має географічні кордони закріплені на політичному міждержавному рівні та є основною територією проживання населенні держави; в) публічна влада, що самооформлюється правом, яка встановлює на території свій правопорядок і, якій підпорядковується все населення, яке проживає на території держави.

Спрощений підхід до сприйняття держави дає можливість при її описі робити акцент на сукупності народонаселення (нації), території і публічної влади, що розповсюджує свій вплив на цю територію. При цьому, як вірно зазначає В. Іванов, досить часто державою називають апарат державної влади – політичне керівництво (голову держави, голову і членів уряду та ін.), чиновництво, армію, поліцію та суди [23, с. 12-13]¹, і говорять про те, що це сприйняття держави у вузькому розумінні. Ми можемо погодитись з таким сприйняттям і підтримати його, оскільки аналіз розвитку будь-якої держави показує, що її історія – це історія влади, історія апарату державної влади і володарювання.

¹ Іванов Віталій.В. Теория государства / Гос. Ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. Дом ВНЕ, 2010. С. 12-13 (288 с.)

Таке сприйняття держави для сучасного світу є досить спрощеним і потребує певного уточнення і вказівки на такий її елемент як суверенітет, що традиційно сприймається як верховенство у власних межах, незалежність і самостійність у внутрішніх і зовнішніх справах. Разом з цим, для сучасних дослідників суверенітет є досить мінливою властивістю, яка зачаровує і бентежить своєю багатоманітністю, багатобразністю [7, с. 26]¹ і понятійною багатоскладністю [8, с. 294]², і яка до Ж. Бодена взагалі сприймалась як «вторинний контекстуально залежний предикат [11, с. 2]³», що міг і не мати політичного змісту.

На сучасному етапі розвитку суспільства на фоні підтвердження цінності суверенітету [4, с. 66-88]⁴, взагалі звучать думки про «вертикальне розсосередження суверенітету [10, с. 61]⁵» та вступ нашого світу в еру пост суверенітету [6, с. 151-168]⁶. Створюється цілий ряд концептів, що намагаються пояснити сучасний стан існування суверенітету в умовах новітнього глобального порядку, зокрема «пост-вестфальський

¹ Ruggie, J. G. Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalization. — L., N. Y. : Routledge, 1998. — P. 26. (328 p.) (John Gerard Ruggie)

² Stankiewicz, W. J. The Validity of Sovereignty [Текст] / W. J. Stankiewicz // In Defense of Sovereignty / ed. by W. J. Stankiewicz et al. — N.Y., 1969. — P. 294

³ Walther, H. G. Imperiales Koenigtum, Konzilianismus und Volkssouveraenitaet. — Mfonchen – Wilhelm Fink, 1976. — S. 2

⁴ George Duke. Sovereignty and the common good. International Journal of Constitutional Law, Volume 17, Issue 1, January 2019, Pages 66–88, <https://doi.org/10.1093/icon/moz005>

⁵ Thomas Pogge, “Cosmopolitanism and Sovereignty,” Ethics 103 (1992), 61.

⁶ Neil MacCormick, “Sovereignty and After,” in Hent Kalmo and Quentin Skinner (eds), Sovereignty in Fragments: The Past, Present and Future of a Contested Concept (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), pp. 151–68.

суверенітет [12]¹», «подільний суверенітет [2]²», «багаторівневий суверенітет [5]³», «дезагрегований суверенітет [1]⁴».

Усвідомлюючи тривалий розвиток ідеї суверенітету як властивості держави з паралельним розвитком ідеї народного суверенітету у вченнях Ж.Бодена, Т. Гобса, Дж. Локка, Ж.Ж. Руссо, Гуго Гроція і багатьох філософів Нового і Новітнього часу, вважаємо, що традиційне сприйняття суверенітету, на сучасному етапі світового політичного розвитку слід коригувати з врахуванням децизіоністської доктрини Карла Шмітта, відповідно до якої сувереном є той хто приймає рішення про надзвичайний стан [8, с. 11]⁵, в чій компетенції має бути випадок для якого не передбачені жодна компетенція [8, с. 15]⁶.

Сприймаючи такий підхід, важливо наголосити, що повністю суверенною буде та держава, яка, функціуючи, вирішує свої питання виходячи тільки зі свого інтересу. В цьому аспекті варто погодитись з думкою, відповідно до якої, формуючи систему взаємодії на своїй території, держава створює її правовий порядок, одночасно є джерелом права, але в той самий час не може і не має бути пов'язана ним [23, с. 14]⁷.

¹ Yosef Lapid, "Rethinking the 'International'," in Albert Mathias, David Jacobson and Yosef Lapid (eds), *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2001).

² Bruno De Witte, "Sovereignty and European Integration. The Weight of Legal Tradition," in Anne-Marie Slaughter, Alec Stone Sweet and Joseph H.H. Weiler (eds), *The European Court and National Courts: Doctrine and Jurisprudence* (Oxford: Bloomsbury, 1998), p. 282.

³ Martin Loughlin, "Ten Tenets of Sovereignty," in Neil Walker (ed.), *Sovereignty in Transition* (Oxford: Bloomsbury, 2006), p. 70.

⁴ Anne-Marie Slaughter, "Disaggregated Sovereignty: Towards the Public Accountability of Global Government Networks," *Government and Opposition* 39(2) (2004).

⁵ Schmitt, C. *Politische Theologie : Vier Kapitel zur Lehre von der Souveranitat* [Текст] / C. Schmitt. — [3-rd ed.]. — Berlin : Duncker & Humblot, 1979. — S. 11.

⁶ Schmitt, C. *Politische Theologie : Vier Kapitel zur Lehre von der Souveranitat* [Текст] / C. Schmitt. — [3-rd ed.]. — Berlin : Duncker & Humblot, 1979. — S. 15

⁷ Иванов Виталий.В. Теория государства / Гос. Ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. Дом ВНЭ, 2010. С. 14 (288 с.)

Безумовно, в цьому сенсі не йде мова про надзвичайний стан, в якому може опинитись будь-яка держава, а також не йде мова про «право на свавілля». В аспекті реалізації державного суверенітету мова йде про право держави у випадках ніким і ніде не описаних і ніким не передбачених, змінювати чи відмінити існуючий правопорядок, порушуючи при цьому власні установки, діючи всупереч існуючому праву, «призупиняти дію всього існуючого порядку [8, с. 22]¹».

Таким чином суверенною є держава, яка на власній території є повністю незалежною, реалізує свою стратегію розвитку та використовує для цього всі наявні в неї ресурси.

Зазначене повністю стосується і міжнародних відносин, в рамках яких держава реалізує свій зовнішній суверенітет реалізуючи свої суверенні права відносно до інших держав. Тобто держава є суверенною, якщо вона розвивається і реалізує свою стратегію розвитку не дивлячись на позицію інших держав, дотримуючись при цьому принципу рівності держав та невтручання однієї держави у внутрішні справи іншої держави.

Також для розуміння глибинних особливостей суверенітету держави варто зазначити наступне. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, пануючою є думка про те, що держава заснована або її народонаселенням або ним «перебудована» в результаті революцій, визвольної війни, реформ, і що саме нація є джерелом і первинним носієм влади і державного суверенітету. Нація реалізує свою суверенну владу на виборах, референдумах та інше, і формує, таким чином, державний апарат (органи держави) якому в подальшому підпорядковується.

Практично кожна сучасна держава функціонує на основі її установчого документу – Конституції в якій закріплені основні, концептуальні положення її існування. І саме її прийняття об'єктивує установчі повноваження нації та закріплює суверенні

¹ Schmitt, C. Politische Theologie : Vier Kapitel zur Lehre von der Souveranitat [Текст] / C. Schmitt. — [3-rd ed.]. — Berlin : Duncker & Humblot, 1979. — S. 22.

права держави. Практично у всіх Конституціях сучасних держав вказується, що вона є суверенною, незалежною та самостійною державою. Разом з цим існують певні зауваження, що є важливими для нашого дослідження.

По-перше, як було зазначено вище, будь-яка держава встановлює правопорядок, що регламентує, в тому числі, і здійснення державної влади. В цьому аспекті варто звернути увагу на те, що держава встановлюючи правопорядок також йому і підпорядковується обмежуючи свій суверенітет. По-друге, ефективне функціонування держави, тобто виконання його функцій, неминуче тягне за собою необхідність вступу у міжнародні зносини, що об'єктивуються у формі укладення міжнародних договорів, участі у міжнародних організаціях та інше. Це призводить до обмеження суверенітету зобов'язаннями перед іншими суб'єктами. Враховуючи це, держави створили міждержавний правопорядок, що здатний розвиватись і, який розвивається в наддержавний, в рамках якого вирішення окремих міждержавних питань делеговано на наддержавний рівень.

Враховуючи зазначене, говорячи про державний суверенітет, ми маємо розділяти формальний суверенітет, який відповідає всім теоретичним ознакам які були згадані вище і фактичний суверенітет. Про фактичний суверенітет, враховуючи світ, що глобалізується, можна говорити лише як про претензію політичної організації населення певної території на верховенство, незалежність та самостійність у внутрішніх та зовнішніх справах. При цьому претензію на суверенітет необхідно постійно підтверджувати наявністю сильної влади, що користується підтримкою населення і яка контролює територію і ефективно нею керує.

Таким чином для того, щоб держава була визнана суверенною як формально, так і фактично, вона на власній території має підтримувати соціальний спокій, стабільність і правопорядок, придушувати конкурентні прояви сили, а ззовні –

захищати свої кордони та утверджувати себе на міжнародній арені як рівноправного партнера, союзника чи конкурента.

Говорячи про державу, в аспекті її суверенітету, ми маємо говорити про територіальну політичну організацію, формальний суверенітет якої визнаний, а фактичний регулярно підтверджується.

Враховуючи те, що в сучасних умовах розвитку нашого світу, формальний суверенітет держави, тобто наявність певної території, населення і можливості управління ними, присутні практично у всіх державах виникає питання стосовно фактичного суверенітету. Як показує аналіз практики реалізації сучасних міжнародних відносин, одним з найбільш дієвих способів підтвердити свою претензію на фактичний суверенітет – будь-якими доступними шляхами втручатись у справи інших держав, нав'язувати їм свою волю, тобто пригнічувати їх претензії на суверенітет. Ті держави, які систематично впливають на політику інших держав, культивують їх залежність від себе, формують навколо себе міждержавні коаліції. Ті держави, яким вдається диктувати свою волю іншим державам і демонструвати свою перевагу називаються наддержави. На сьогодні є два основних компонента міждержавної переваги, а саме військова та економічні. На етапі формування сучасного світового порядку для підтвердження свого фактичного суверенітету, державам було достатньо військової переваги. В останнє століття розвитку нашої цивілізації військової переваги вже недостатньо. На сьогодні фактичний суверенітет є поєднанням військової та економічної переваг. При цьому економічна перевага в державному суверенітеті, як його складова, виходить на перший план і об'єктивується в економічному суверенітеті держави.

Економічний суверенітет будь-якої держави є формою об'єктивації матеріальної складової її фактичного суверенітету

[15, 16, 21, 27]¹. В науковій літературі з деякими застереженнями поряд з назвою «економічний суверенітет» використовують також такі назви як: «фінансовий суверенітет», «податковий суверенітет», «ресурсний суверенітет» [15, 21, 27]². В цілому можна погодитися з таким підходом, оскільки в умовах світової глобалізації саме наявність у держави економічних можливостей самостійно розвиватись власними матеріальними ресурсами, що об'єктивуються у її фінансах, податках, валютних і грошових надходженнях дає підстави вважати її такою, що володіє державним суверенітетом.

У науковій літературі, що присвячена дослідженню економічного суверенітету, висловлюється багато поглядів щодо нього [15, 16, 21, 27]³. Але разом з тим, з нашої точки зору, найбільш чітко зміст економічного суверенітету був сформульований Ю.В. Байдіним. Так, аналізуючи позиції науковців щодо економічного суверенітету, вчений дійшов висновку, що основними моментами, на які варто звертати увагу, є : а) суверенне право держави розпоряджатися своїми ресурсами; б) здатність державної влади самостійно визначати

¹ Ершов М.В. Экономический суверенитет России в глобальной экономике. – М.: Экономика, 2005. – 280 с.; Блищенко И.П., Дориа Ж. Понятие экономического суверенитета государства // Правоведение. – 2000. – №1. – С. 200 -217.; Мочерный С. Национальный и экономический суверенитет страны // Экономика Украины. – 2005. – №10. – С. 4-13.

² Ершов М.В. Экономический суверенитет России в глобальной экономике. – М.: Экономика, 2005. – 280 с.; Блищенко И.П., Дориа Ж. Понятие экономического суверенитета государства // Правоведение. – 2000. – №1. – С. 200 -217.; Мочерный С. Национальный и экономический суверенитет страны // Экономика Украины. – 2005. – №10. – С. 4-13.

³ Блащенко И.П., Дориа Ж. Экономический суверенитет государства. – М.: Изд-во РУДН, 2001. 150 с.; Дориа Ж. Экономический суверенитет Анголы. Международно-правовые проблемы. М., 1997.; Ершов М.В. Экономический суверенитет России в глобальной экономике. – М.: Экономика, 2005. – 280 с.; Фархутдинов И.З. Экономический суверенитет государства в условиях глобализации // Право и безопасность. – №3. – 2008. (режим доступа: http://dpr.ru/pravo/pravo_24_12.htm); Каппо Д., Жюар П. Международное экономическое право. М., 2002. С. 349-352

напрямки своєї економічної політики; в) суверенне право вступати в міжнародні об'єднання; г) визнання рівноправності всіх держав у міжнародних економічних відносинах, повага до економічних інтересів держав, право на участь у рішенні міжнародних економічних проблем і перш за все тих, які стосуються національних інтересів. Врахування зазначених моментів дало можливість Ю.В. Байдіну, розкриваючи зміст економічного суверенітету, визначити його як можливість держави самостійно приймати рішення по питаннях розвитку національної економіки шляхом реалізації сукупності суверенних прав держави в економічній сфері [13, с. 100-101]¹. При цьому суверенні права в економічній сфері об'єктивуються в економічній політиці, яку може проводити держава.

Враховуючи те, що економічний суверенітет держави це її можливість самостійно, незалежно від інших держав, розпоряджатись своїми ресурсами питання його закріплення на міжнародному рівні поставало досить давно і знайшло своє вирішення в прийнятті Генеральною Асамблеєю ООН 12 грудня 1974 року Хартії економічних прав і обов'язків держав [36]². Даним актом на міжнародному рівні були закріплені основні засади міжнародної економічної взаємодії держав. Зокрема, були закріплені такі принципи економічної і політичної взаємодії як: суверенітет, територіальна цілісність і політична незалежність держав; суверенна рівність всіх держав; ненапад; невтручання; взаємна і справедлива вигода; мирне співіснування; рівноправність і самовизначення народів; мирне врегулювання

¹ Байдін Ю.В. Економічний суверенітет держави: проблеми визначення змісту // Декларація про державний суверенітет України – передмова її незалежності та демократичного розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 16 червня 2010 р. / Редкол. Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк, Г.В. Чапала. – Х.: НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування, 2010. – С. 100-101.

² Хартія економічних прав і обов'язків держав.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_077#Text

суперечок; усунення несправедливостей, що виникли в результаті застосування сили, які позбавляють будь-яку націю природних коштів, необхідних для її нормального розвитку; сумлінне виконання міжнародних зобов'язань; повага прав людини і основних свобод; відсутність прагнення до гегемонії і сфер впливу; сприяння міжнародній соціальній справедливості; міжнародне співробітництво з метою розвитку; вільний доступ до моря і з нього для країн, які не мають виходу до моря, в рамках вищевказаних принципів.

Хартія закріпила фундаментальне положення, відповідно до якого кожна держава має і повинна вільно здійснювати повний постійний суверенітет над усіма своїми багатствами, природними ресурсами і економічною діяльністю, включаючи право на володіння, використання експлуатацію та розпорядження. При цьому за державами було визнано право вільно розпоряджатись своїми ресурсами і діяти відповідно до встановленого ним правового порядку, яке об'єктивувалось у трьох основних правах: регулювати і контролювати іноземні інвестиції в межах дії своєї національної юрисдикції згідно зі своїми законам і постановам і у відповідності зі своїми національними цілями і першочерговими завданнями; регулювати і контролювати діяльність транснаціональних корпорацій в межах дії своєї національної юрисдикції і вживати заходів щодо забезпечення того, щоб така діяльність не суперечила її законам, нормам і постановам і відповідала її економічній та соціальній політиці; націоналізувати, експропріювати або передавати іноземну власність.

При цьому за державами було визнано право брати участь в міжнародній торгівлі і в інших формах економічного співробітництва, незалежно від будь-яких відмінностей в політичних, економічних і соціальних системах. Хартія констатувала, що жодна держава не повинна піддаватися будь-якої дискримінації, заснованої лише на таких відмінностях.

При здійсненні міжнародної торгівлі та інших форм економічного співробітництва кожна держава може вільно вибирати форми організації своїх зовнішньоекономічних відносин та укладати двосторонні і багатосторонні угоди міжнародного економічного співробітництва, що відповідають його міжнародним обов'язків і потреб.

Закріплюючи зазначені положення на міжнародному рівні, ООН ставила собі за мету встановити загальноприйняті норми міжнародної економічної взаємодії та створення справедливого міжнародного правопорядку, підтримання міжнародного миру і безпеки, розвиток дружніх відносин між націями і здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем в економічній і соціальних сферах. Це вимагало від держав підтвердити ці положення на національному рівні та закріпити їх у національних законодавствах, що в своїй переважній більшості це було зроблено на рівні конституцій держав, як актив на основі яких функціонують практично всі держави.

Конституція практично кожної держави містить положення, якими закріплюється право власності народу на природні багатства і можливість їх використовувати для блага нації. Прикладом може бути ст. 15 Конституції ФРГ відповідно до якої «земля і надра, природні ресурси і засоби виробництва можуть бути передані з метою усупільнення в суспільну власність або в інші форми суспільного господарства відповідно до закону, ...». Також конституції держав закріплюють положення, що стосуються фінансової складової їх функціонування, а саме положення, які визначають право держави встановлювати систему податків та зборів. При цьому, в одних випадках за державою закріплюється виключне право приймати такі закони (ст. 105 Основного закону ФРН) в інших – закріплюються положення відповідно до яких лише законами можуть бути введені чи відмінені податки і збори (ст. 47

Конституції Французької республіки, ст. 84 Конституції Японії, розділ 8 ст. 1 Конституції США) [25]¹.

Також конституції держав містять положення, які закріплюють суверенне право держави вступати у міжнародні зносини з іншими державами та укладати міжнародні договори. При цьому в одних випадках мова може йти про загальноцивілізаційне співробітництво (ст. 88 Конституції Французької Республіки), в інших – право державних органів на укладення договорів пов'язаних з міжнародною торгівлею (Розділ 8 ст. 1 Конституції США).

Значна увага в конституціях приділена питанням захисту території держави. Зокрема, закріплюється право нації на захист, що реалізується урядом (ст. 20 Конституції Французької Республіки, ст. 15-а Основного закону ФРГ) та право оголошення війни для захисту своєї держави (ст. 35 Конституції Французької Республіки). Досить цікавим є положення конституцій окремих держав, які в силу різних соціально-політичних причин відмовились від війни як інструменту вирішення міжнародних питань. Так в ст. 9 Конституції Японії закріплено: «Щиро прагнучи міжнародного миру, заснованого на справедливості і порядку, японський народ на вічні часи відмовляється від війни як способу здійснення державного суверенітету, а також від загрози збройною силою або застосування її як засобу вирішення міжнародних суперечок. Для досягнення цієї мети ніколи надалі не створюватимуться сухопутні, морські і військово-повітряні сили, так само як і інші види військового потенціалу. Право держави на ведення війни не визнається».

Враховуючи викладене, бачимо, що основний вектор конституційного закріплення економічного суверенітету

¹ Тут та далі цитування конституцій держав здійснюється за виданням: Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Соединенные Штаты Америки, Япония, Бразилия: учебное пособие. – 7-е изд. – М.: Волтерс Клойверт, 2010.

здійснюється в напрямку закріплення права власності на природні багатства, що знаходяться на території держави, суверенного права на встановлення та справляння податків, зборів та митних платежів з різних видів економічної активності, які здійснюються на території держави, права на укладення міжнародних договорів та права на захист своєї території.

Україна як незалежна держава також пройшла свій шлях формування та закріплення економічного суверенітету. Після розпаду Радянського Союзу в 1990 році, Україна як незалежна держава почала створювати власну правову базу свого функціонування. Серед основних актів, якими було проголошено статус незалежної держави України, були: «Акт проголошення незалежності України» (проголошений Верховною Радою УРСР 24 серпня 1991 р.); «Декларація про державний суверенітет України» (схвалена Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р.); «Декларація прав національностей України» (від 1 листопада 1991 р.) і низка інших. При проголошенні свого суверенітету Верховна Рада України як її законодавчий орган, 5 грудня 1991 року у своєму зверненні «До парламентів усіх народів світу» констатувала, що Україна буде демократичну правову державу, метою якої є забезпечення прав і свобод людини, прагне до утвердження в незалежній демократичній Україні високих принципів свободи і гуманізму, соціальної справедливості. До критеріїв суверенності у «Декларації про державний суверенітет України» були віднесені такі чинники, як самовизначення українською нацією народовладдя; державної влади; громадянства України; територіального верховенства; економічної самостійності; зовнішньої і внутрішньої безпеки; екологічної безпеки; культурного розвитку тощо.

Усвідомлюючи важливість розвитку економіки незалежної держави, 3 серпня 1990 року було прийнято Закон України «Про

економічну самостійність Української РСР» [22]¹. В цьому Законі були закріплені основні напрямки реалізації суверенних економічних прав України. Зокрема констатується те, що забезпечення економічної самостійності є необхідною умовою державного суверенітету України і, що Україна, усвідомлюючи це, самостійно «...визначає економічний статус і стратегію соціально-економічного розвитку в інтересах народу України; здійснює управління економічними процесами з метою відродження і всебічного розвитку соціальної та культурної сфери, задоволення потреб громадян у матеріальних, соціальних і духовних благах, охорони навколишнього середовища; визначає структуру народного господарства, пріоритетні напрями господарської діяльності, форми і методи господарювання та управління суспільним виробництвом; здійснює фінансово-бюджетну, грошово-кредитну, цінову, інвестиційну, науково-технічну і зовнішньоекономічну політику».

Розвиток цих положень знайшов відображення у прийнятій 28 червня 1996 року Конституції України, в якій були закріплені основні суверенні економічні права держави.

Так ст. 13 Конституції України закріплює юридичну модель здійснення права власності на землю та інші природні ресурси Українського народу, зміст якої полягає в тому, що ці об'єкти навколишнього природного середовища в межах території України, її континентального шельфу та виключної морської (економічної) зони є об'єктами права власності Українського народу, який є самостійним суб'єктом права власності на зазначені об'єкти. Український народ, у визначених Основним Законом держави формах і межах, може безпосередньо здійснювати правомочності володіння, користування і розпорядження землею та іншими природними ресурсами або ж

¹ Закон Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 р. № 142-ІХ. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 34, ст.499

від його імені права власника щодо них можуть здійснювати уповноважені органи державної влади та місцевого самоврядування. При цьому слід звернути увагу на те, що Конституція України не лише юридично об'єктивує природне право на природні ресурси в юридичне право власності на них Українського народу, а й зобов'язує державу охороняти землю та інші природні ресурси як національне багатство.

Також Конституція України проголосила землю основним національним багатством, що у широкому розумінні являє собою все те, чим так чи інакше володіє певна нація. Тобто до національного багатства включаються не лише матеріальні блага, а й усі природні ресурси, клімат, витвори мистецтва та ін. [26, с. 105]¹.

Земля відіграє незамінну роль у життєдіяльності людини й суспільства. У переважній більшості випадків землі є територіальним базисом для розміщення різних видів об'єктів – виробничої інфраструктури, допоміжних споруд, поселень громадян, культурних і релігійних пам'яток та ін. Враховуючи те, що Україна є аграрною державою при виробництві аграрної продукції земля є головним, основним і незамінним засобом виробництва, який разом із кліматом, працею людини, іншими продуктивними засобами здатен забезпечити постачання харчових продуктів та продовольчої сировини.

Говорячи про суверенне право України на управління фінансовою системою слід звернути увагу на п. 1 ч. 2 ст. 92, відповідно до якого виключно законами України встановлюються: державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного

¹ Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – С. 105 (1128 с.)

та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи.

Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Як показує аналіз чинних нормативних актів, зазначені конституційні положення знайшли свій розвиток в законодавчих актах, які деталізують конституційні норми і встановлюють процесуальний порядок їх реалізації, що свідчить про наявність не лише про теоретичне закріплення економічних прав держави, а й про можливість їх реальної реалізації.

Таким чином аналіз закріплених в Конституції України положень дає можливість говорити про те, що Україна, як держава, в рамках встановленого нею правопорядку, має чинні конституційні положення які свідчать про конституційне закріплення її економічного суверенітету і можливість його підтримання в рамках існуючого міжнародного правопорядку. Ці конституційні положення знайшли свій розвиток в чинних нормативних актах в різних сферах життєдіяльності українського суспільства.

Наявність економічного суверенітету держави є запорукою її функціонування як незалежної та економічно могутньої держави. Забезпечення економічного суверенітету

об'єктивується в наявності державної системи уповноважених органів, які забезпечують її функціонування через створення і підтримання економічної безпеки держави. Як показує практика функціонування розвинених держав, економічна безпека є однією з важливих складових елементів національної безпеки. Саме вона відображає причинно-наслідковий зв'язок між економічною міцністю держави, її військово-економічним потенціалом та національною безпекою. Економічна безпека є досить складним явищем, що породжує велику кількість спорів з приводу її визначення, сутності та складових.

Враховуючи те, що нашим завданням є не вступ у полеміку з дослідниками, а надання короткої характеристики економічної безпеки держави, ми, застосовуючи інтегративний підхід, звернемо увагу на основні аспекти. Як свідчать дослідники, вперше термін «економічна безпека» був застосований Ф. Рузвельтом в програмах виходу з Великої депресії 1933-1937 рр. [30, с. 408]¹ Саме в цей час Ф. Рузвельтом був розроблений «Новий курс», в якому економічна безпека розглядалась як невід'ємна складова національної безпеки. При цьому головними її характеристиками виступали рівновага та стійкість економіки. Досягати цього стану економіки вдалося за допомогою адміністративних змін. Найголовнішим інструментом виступав план соціально-економічного розвитку [30, с. 110-111]². Поступове вдосконалення та розвиток «Нового курсу» призвів до того, що Ф. Рузвельт вже в 1944 р. економічну безпеку розглядав в контексті існування таких економічних прав, як гідне житло, добра освіта, соціальний захист, розумний дохід в обмін на продукцію та достатній рівень зайнятості населення [30, с. 375]³. Результатом цього стало прийняття в 1947 р. в США закону «Про

¹ Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина. М.: ИТРК, 2003. 408 с.

² Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина. М.: ИТРК, 2003. С. 110-111.

³ Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина. М.: ИТРК, 2003. С. 375

національну безпеку», де значна увага була приділена економічній безпеці [17, с. 7]¹.

На офіційному, міжнародному рівні термін «економічна безпека» був запроваджений у 1985 р. на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Саме на цій сесії була прийнята резолюція про міжнародну економічну безпеку, в якій була визначена необхідність для світової спільноти сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни [34, с. 9-11]². Починаючи з цього часу, термін «економічна безпека» ввійшов в науковий обіг і активно використовувався як на міжнародному, так і національному рівнях.

Дослідження ж наукової літератури, що присвячена питанням економічної безпеки дає можливість говорити про те, що сьогодні в змістовному сприйнятті цього явища є чотири основні точки зору. Відповідно до першої точки зору «економічна безпека» є певним станом економіки, здатним протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам. Як приклад можна навести думку Л.П. Гончаренко, відповідно до якої «економічна безпека – це стан економіки, який забезпечує достатній рівень соціального, політичного і оборонного існування й розвитку держави, невразливість і незалежність її економічних інтересів стосовно можливих зовнішніх і внутрішніх загроз і впливів [37]³».

Представники другого підходу при визначенні досліджуваного явища роблять акцент на такому її ключовому аспекті як методи нейтралізації існуючих загроз. Вони вважають, що «економічна безпека – це стан економіки держави, для

¹ Богомолов В.А. Экономическая безопасность: Учебн. пособ./ В.А. Богомолов. — М.: ЮНИТИ, 2006. С. 7 (303 с.)

² Ткаченко В.Г. Некоторые положения сущности и содержания экономической безопасности государства. Экономист. № 9. 2008. С. 9-11.

³ Экономическая безопасность: учеб. / под общ. Ред. Л.П. Гончаренко, Ф.В. Акулина. М.: Юрайт, 2015. 478 с.

забезпечення якого створюються стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, з'являються необхідні умови для стабільного соціально-економічного розвитку держави, захист економічних інтересів та підвищення добробуту громадян [31, с. 40]¹».

Третій підхід до визначення економічної безпеки конструюється шляхом зміщення акцентів на здатність економіки до поступального розвитку з метою сталого розвитку держави. В цьому аспекті економічна безпека сприймається як «стан забезпеченості необхідними ресурсами на рівні, який дозволяє гарантувати розвиток і зростання економіки та соціальної сфери при достатньому захисті економічних інтересів від системи загроз внутрішнього і зовнішнього походження [32, с. 5-6]²».

Четвертий напрямок сприйняття економічної безпеки також розглядається як стан економіки, але пов'язується з забезпеченням і гарантуванням захисту національних інтересів, що гармонує із соціально направленим розвитком держави в цілому, і є достатнім для функціонування економічного та оборонного потенціалу [17, с. 18]³.

Аналіз наведених підходів та позицій до сприйняття економічної безпеки держави дає можливість говорити про те, що всі дослідники сприймають економічну безпеку як стан економіки держави. При цьому не звичайний стан, а такий що дозволяє: а) забезпечити економічну стійкість держави; б) сприяє її розвитку; в) направлений на забезпечення захисту

¹ Скорик О.В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6(3). С. 40

² Сундук А.М. Економічна безпека України в регіональному вимірі: автореф. дисс. ... канд. екон. наук: 08.10.01. Київ, 2006. С. 5-6

³ Богомолов В.А. Экономическая безопасность: учебное пособие. М.: ЮНИТИ, 2005. С. 18 (295 с.)

національних інтересів. Враховуючи вказані акценти, ми можемо обґрунтовано говорити про те, що економічна безпека це невід'ємна складова національної безпеки, але у специфічній сфері – економічному функціонуванні держави.

Звернення ж до чинного законодавства України також дає можливість констатувати факт закріплення на рівні підзаконних актів поняття «економічна безпека». Так, відповідно до Наказу Мінекономіки України яким затверджені Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [28]¹.

Аналізуючи зазначене законодавче визначення, ми можемо стверджувати що воно ввібрало в себе практично всі зазначені вище наукові підходи, оскільки в ньому відображені всі вказані вище характеристики цього явища. Також в зазначеному акті перелічуються складові економічної безпеки держави та здійснюється їх окреслення. Зокрема складовими економічної безпеки є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки;

В сенсі економічної безпеки: а) *виробнича безпека* визначається як стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективно використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної

¹ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Мінекономіки України від 29.10.2013 р. № 1277

економіки; б) *демографічна безпека* визначається як стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України; в) *енергетична безпека* визначається як стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів; г) *зовнішньоекономічна безпека* визначається як стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці; д) *інвестиційно-інноваційна безпека* визначається як стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості; е) *макроекономічна безпека* визначається як стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій; ж) *продовольча безпека* визначається як стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства; з) *соціальна безпека* визначається як стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя

населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни; и) *фінансова безпека* - це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.

Системний аналіз виділених складових економічної безпеки дає можливість згрупувати її структурні елементи за трьома основними напрямками, а саме: а) елементи, що пов'язані з забезпеченням економічного функціонування держави і суспільства (виробнича безпека, зовнішньоекономічна безпека, енергетична безпека, інвестиційно-інноваційна безпека, продовольча безпека); б) елементи, що пов'язані з можливостями соціально-економічного відтворення (демографічна безпека, соціальна безпека, макроекономічна безпека); в) елементи, що пов'язані з функціонування держави у фінансовій сфері (фінансова безпека). При цьому варто звернути увагу на те, що фінансова безпека також є складно структурованим елементом, який складається з: а) *банківської безпеки* як рівня фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування; б) *безпеки небанківського фінансового сектору* як рівня розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах; в) *боргової безпеки* як відповідного рівня внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-

економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі; г) *бюджетної безпеки* як стану забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції; д) *валютної безпеки* як стану курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках; е) *грошово-кредитної безпеки* як стану грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки.

Враховуючи зазначене, економічну безпеку ми також сприймаємо як стан економіки, який дозволяє гарантувати розвиток, зростання та її ефективне функціонування соціальної сфери при достатньому захисті національних економічних інтересів від системи загроз внутрішнього і зовнішнього походження. Разом з цим, ми хочемо звернути увагу на те, що економічна безпека як стан є досить складним явищем, яке формується та існує завдяки відповідним діям системи уповноважених державою органів. В цьому аспекті лише ефективне функціонування цієї системи є запорукою стабільності розвитку будь-якої держави, в тому числі, і України.

Останні події які відбуваються на території України впевнено доводять факт того, що будь-яка держава яка намагається розвиватись та відстоювати власні інтереси має прикладати всі свої зусилля для забезпечення своєї безпеки та територіальної цілісності. В цьому аспекті, особливої важливості набуває діяльність держави направлена на підтримку

економічної безпеки та незалежності. Саме від її ефективності залежить повноцінне забезпечення матеріальними та фінансовими ресурсами збройних сил, які боронять кордони та територію держави від загарбника.

Діяльність держави у сфері економічної безпеки об'єктивується через функціонування системи державних органів, в компетенцію яких входять повноваження на здійснення діяльності направленої на забезпечення економічної безпеки. Разом з цим дослідження цієї системи відірвано від загальної мети функціонування держави, що втілюється в її економічному суверенітеті, є недоречним, оскільки дослідження саме економічного суверенітету, як головної мети діяльності держави в економічній сфері та забезпечення економічної безпеки як результату функціонування економічного суверенітету, дає можливість зрозуміти не лише сутність та структуру державних органів у цій сфері, а й виявити особливості їх діяльності. Враховуючи це для характеристики системи державних органів у сфері забезпечення економічної безпеки ми по-перше, розкриємо сутність економічного суверенітету держави, проаналізуємо особливості його закріплення в Україні; по-друге, в загальному плані, охарактеризуємо економічну безпеку і, на основі висновків, надамо характеристику системи державних органів у сфері забезпечення економічної безпеки.

Список використаної літератури

1. Anne-Marie Slaughter, "Disaggregated Sovereignty: Towards the Public Accountability of Global Government Networks," *Government and Opposition* 39(2) (2004).
2. Bruno De Witte, "Sovereignty and European Integration. The Weight of Legal Tradition," in Anne-Marie Slaughter, Alec Stone Sweet and Joseph H.N. Weiler (eds), *The European Court and National Courts: Doctrine and Jurisprudence* (Oxford: Bloomsbury, 1998), p. 282.

3. Francesco Montanaro, Federica Violi. The Remains of the Day: The International Economic Order in the Era of Disintegration. *Journal of International Economic Law*, Volume 23, Issue 2, June 2020, Pages 299–322, <https://doi.org/10.1093/jiel/jgaa018>
4. George Duke. Sovereignty and the common good. *International Journal of Constitutional Law*, Volume 17, Issue 1, January 2019, Pages 66–88, <https://doi.org/10.1093/icon/moz005>
5. Martin Loughlin, “Ten Tenets of Sovereignty,” in Neil Walker (ed.), *Sovereignty in Transition* (Oxford: Bloomsbury, 2006), p. 70.
6. Neil MacCormick, “Sovereignty and After,” in Hent Kalmo and Quentin Skinner (eds), *Sovereignty in Fragments: The Past, Present and Future of a Contested Concept* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), pp. 151–68.
7. Ruggie, J. G. *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalization*. - L., N. Y. : Routledge, 1998. - P. 26. (328 p.) (John Gerard Ruggie)
8. Schmitt, C. *Politische Theologie : Vier Kapitel zur Lehre von der Souveranitat* [Текст] / C. Schmitt. - [3-rd ed.]. - Berlin : Duncker & Humblot, 1979. - S. 11.
9. Stankiewicz, W. J. *The Validity of Sovereignty* [Текст] / W. J. Stankiewicz / / *In Defense of Sovereignty* / ed. by W. J. Stankiewicz et al. - N.Y., 1969. - P. 294
10. Thomas Pogge, “Cosmopolitanism and Sovereignty,” *Ethics* 103 (1992), 61.
11. Walther, H. G. *Imperiales Koenigtum, Konzilianismus und Volkssouveranitaet*. – Mfonchen – Wilhelm Fink, 1976. - S. 2
12. Yosef Lapid, “Rethinking the ‘International’,” in Albert Mathias, David Jacobson and Yosef Lapid (eds), *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2001).
13. Байдін Ю.В. Економічний суверенітет держави: проблеми визначення змісту // Декларація про державний суверенітет

- України – передмова її незалежності та демократичного розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 16 червня 2010 р. / Редкол. Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк, Г.В. Чапала. – Х.: НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування, 2010. – С. 100-101.
14. Берназюк І.М. Визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики як напрям стратегічної правотворчості Верховної ради України. Підприємництво, господарство і право. 2017. №2 С. 181.
 15. Блащенко І.П., Дорія Ж. Экономический суверенитет государства. – М.: Изд-во РУДН, 2001. 150 с.;
 16. Блищенко І.П., Дорія Ж. Понятие экономического суверенитета государства // Правоведение. – 2000. – №1. – С. 200 -217.;
 17. Богомолов В.А. Экономическая безопасность: Учебн. пособ./ В.А. Богомолов. - М.: ЮНИТИ, 2006. С. 7 (303 с.)
 18. Габричидзе Б.Н. Конституционное право современной России / Б.Н. Габричидзе, Б.П. Елисеев, А.Л. Чернявский. Москва, 2001. 416 с
 19. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / [авт.-уклад. В.Б. Авер'янова]. Київ : Факт, 2003. С. 48 (384 с.); Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. 3-є вид., допов. і переробл. Київ : Алерта, 2012. С. 164 (524 с.);
 20. Дорія Ж. Экономический суверенитет Анголы. Международно-правовые проблемы. М., 1997.;
 21. Ершов М.В. Экономический суверенитет России в глобальной экономике. – М.: Экономика, 2005. – 280 с.;
 22. Закон Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 р. № 142-ІХ. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 34, ст.499

23. Иванов Виталий.В. Теория государства / Гос. Ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. Дом ВНЭ, 2010. С. 12-13 (288 с.)
24. Карро Д., Жюар П. Международное экономическое право. М., 2002. С. 349-352
25. Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Соединенные Штаты Америки, Япония, Бразилия: учебное пособие. – 7-е изд. – М.: Волтерс Клуверт, 2010.
26. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – С. 105 (1128 с.)
27. Мочерный С. Национальный и экономический суверенитет страны // Экономика Украины. – 2005. – №10. – С. 4-13.
28. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Мінекономіки України від 29.10.2013 р. № 1277
29. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Мінекономіки України від 29.10.2013 р. № 1277
30. Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина. М.: ИТРК, 2003. С. 375
31. Скорик О.В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6(3). С. 40
32. Сундук А.М. Економічна безпека України в регіональному вимірі: автореф. дисс. ... канд. екон. наук: 08.10.01. Київ, 2006. С. 5-6

33. Теория государства и права : курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2002. С. 99 (776с.)
34. Ткаченко В.Г. Некоторые положения сущности и содержания экономической безопасности государства. Экономист. № 9. 2008. С. 9-11.
35. Фархутдинов И.З. Экономический суверенитет государства в условиях глобализации // Право и безопасность. – №3. – 2008. (режим доступа: http://dpr.ru/pravo/pravo_24_12.htm);
36. Хартія економічних прав і обов'язків держав. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_077#Text
37. Экономическая безопасность: учеб. / под общ. Ред. Л.П. Гончаренко, Ф.В. Акулина. М.: Юрайт, 2015. 478 с.

Розділ 5. Вплив війни в Україні на світовий сталий розвиток

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6821400>

Полінкевич О.¹, Тринчук В.², Клапків Ю.³

Зміни у світовій економіці під впливом війни в Україні

Annotation. The authors of the article puts forward a thesis on determining the economic consequences of the war in Ukraine for the world. It was hypothesized that the war period has a negative impact on the economy of Ukraine and is a continuation of the conflicts, crises and pandemics that preceded it. The structure of the article corresponds to the accepted goal of developing the economic consequences of the war in Ukraine since 2014. This was done through the prism of economic and social conditions of doing business. The main method of research is the method of critical analysis of literature. Ukraine has significant losses in terms of human and financial resources. The eastern regions of Ukraine, where fierce battles are taking place, were the most affected. It has been established that the consequences of Ukraine's war for the world are negative due to increasing inflation, the threat of famine, the brewing energy crisis, the threat of stagnation and the growth of chaos in relations both with the outside world and within the

¹ Оксана Полінкевич, д.е.н., професор, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Луцький національний технічний університет, 43018 м. Луцьк, вул. Львівська, 75, Kravomp@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6924-7296>

² Віктор Тринчук, к.е.н., професор, професор кафедри фінансів, обліку та банківської справи, ДЗ "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", 36003, м. Полтава, вул. Коваля, 3, edukacja_poland@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7435-0159>

³ Юрій Клапків, д.е.н., ад'юнкт, ад'юнкт кафедри страхування, Лодзький університет, вул. Президент Габріеля Нарутовіча 68, 90-136 Лодзь, Польща, yurij.klapkiv@uni.lodz.pl, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9771-5357>

country. As a result of the war in Ukraine, the world may face the problem of imbalance in regional development, the processes of impoverishment of the population in African countries and underdeveloped countries will accelerate. All this will have a negative impact on world development.

Keywords: war, economic consequences, Ukraine, the world, armed confrontation.

1. Вступ

Збройні конфлікти в сучасному світі негативно впливають на економіку. У світі близько 200 країн і в кілька разів більше етнічних, національних і племінних груп. Держави та групи мають власні інтереси та цілі. Вони можуть бути як спільними, так і розбіжними. Якщо група суб'єктів має спільні інтереси та цілі, між ними часто виникає співпраця. Якщо є конфлікт інтересів і цілей, може виникнути конфлікт. Джерела збройних конфліктів ми можемо шукати в економічних, політичних чи ідеологічних факторах. Війна в Україні триває вже понад 4 місяці. Основними формами війни є: терор мирного населення ракетним вогнем та знищення критичної інфраструктури, знищення ресурсної бази України.

Мета роботи – визначити економічні наслідки війни в Україні для світу.

Гіпотеза така: період війни негативно вплинув на економіку України і є продовженням конфліктів, криз і пандемій, які йому передували.

Для досягнення поставленої мети дослідження та перевірки даної тези використано метод порівняльного аналізу, аналогії, узагальнення, абстрагування, які є універсальними інструментами дослідження.

Для аналізу даних використовувалися методи порівняльного аналізу. Алгоритм порівняльного аналізу складався з таких елементів: 1) показники для порівняння статистичних даних; 2) виявлення тенденцій; 3) оцінка наслідків війни для України та світу. Для досягнення поставленої мети дослідження та перевірки цієї тези використано методи аналогії,

узагальнення та абстрагування, які є універсальними інструментами дослідження.

2. Результати

За оцінкою Президента України Володимира Зеленського для покриття збитків від війни потрібно більше 7 млрд. дол. в місяць. МВФ оцінив розмір критичної допомоги у сумі 5 млрд. дол. Ця сума забезпечить підтримку функціонування критично важливої інфраструктури та надання соціальних пільг.

За оцінками Європейського банку реконструкції та розвитку, понад 30% українських компаній зупинили виробництво, причому війна безпосередньо торкнулася територій, на яких виробляється понад 60% ВВП України. Десятки великих компаній відмовляються від продовження бізнесу через порушення ланцюжків поставок або неможливості гарантувати безпеку робітників, які можуть зазнати ракетного обстрілу.

Експерти Світового банку оцінили збитки України на середину квітня 564-600 млрд. дол. При оптимістичному варіанті до кінця 2022 року економіка України втратить 45%–50 % ВВП попереднього року [1].

За даними НБУ російські окупаційні війська завдали збитків на 100 млрд дол. від руйнування житла, бізнесу та інфраструктури. За оцінками НБУ, втрати фізичного капіталу від руйнувань підприємств, житла та інфраструктури на початок травня досягли 100 млрд доларів – це еквівалент 50% ВВП 2021 року. Також Україна, крім фінансових, зазнала великих втрат людського капіталу – це міграція громадян за кордон через бойові дії, а також загибель цивільних та військових. Хвилювання викликає те, що у 2020 році було проведено дослідження компанією ІОМ. Відповідно до цього було встановлено, що в 2014–2015 році близько 40 % переселених осіб не планують повернутися до Донецької області, тобто до місць відселення. [4]. Після одного місяця війни 10% українців, які перетинали кордон у Закарпатській області, не збиралися повертатися в Україну, 11% розглядали такий варіант [6]. Виникає ситуація із дефіцитом

робочої сили в Україні та уповільнення темпів відновлення економіки після війни через відчутну втрату людського капіталу та масштабний перерозподіл трудових ресурсів усередині країни. Все це негативно позначиться на рівні розвитку Західної та Східної України, виникне значний перекося у показниках розвитку.

Британський Центр економічних та ділових досліджень (*CEBR*) проаналізував економічні втрати України, спричинені анексією Криму та фактичною окупацією Донецької і Луганської областей на сході країни. Згідно із цими оцінками, прямі економічні втрати, яких зазнала Україна внаслідок військового конфлікту в період з 2014 до 2020 року, перевищили 280 млрд дол. (зокрема 58 млрд дол. лише через анексію Криму). Загалом за перші п'ять років Україна втратила внаслідок гібридної війни рівно п'яту частину свого ВВП [1].

У 2022 році світ чекав на відновлення економіки, однак воєнне вторгнення росіян в Україну та наслідки пандемії зруйнували всі надії на стабільне життя. Зриви в постачаннях змушують погіршувати прогнози щодо інфляції і світового виробництва. Це може загрожувати стагфляцією, голодом та затяжною кризою. Цим спробує скористатися Росія, щоб легітимізувати своє вторгнення в Україну в обмін на власну сировину та доступ до українського зерна.

Можна виділити такі наслідки війни в Україні для світу:

- непоборна інфляція;
- загроза голоду;
- енергетична криза;
- загроза стагфляції;
- формування хаосу.

В світі відбувається розкручування маховика глобальної інфляції, яке почалося у 2020 році через пандемію. У перші місяці пандемії економіка США впала на 32,9%, ЄС – на 11,8%. Стало зрозуміло, що без стимулів світ ризикує зануритися в депресію на довгі роки. Для підтримки попиту на товари та уникнення масових банкрутств ФРС у березні 2020 року знизила ключову ставку до 0-0,25% і запровадила політику кількісного

пом'якшення, щомісяця вливаючи в економіку по 120 млрд дол. Загалом, перевезення товарів за два останніх роки подорожчало на 400 %. Спостерігається дефіцит мікročіпів. За рік ціни на нафту зросли на 168%, вугілля – на 288%, пшеницю – на 73%. Дефіцит сировини може призвести до голоду і політичної нестабільності [2].

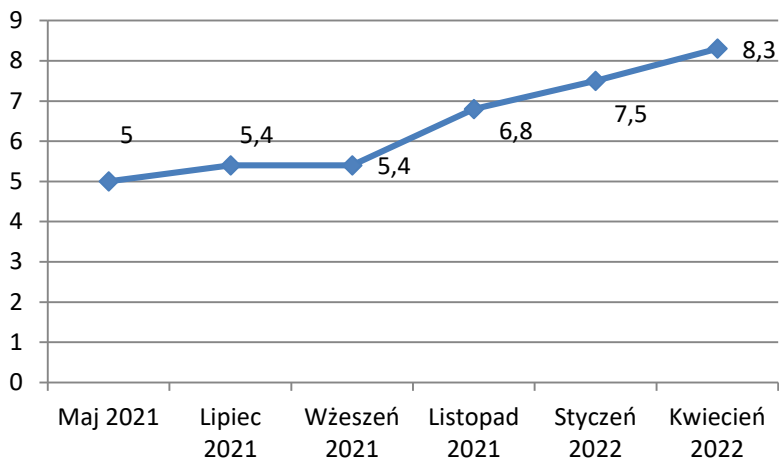

Рис. 1. Зростання інфляції в США, % [2]

Збільшення населення Землі та ріст доходів людей підвищують попит на їжу, тоді як її пропозицію гальмує негода. За даними продовольчої та аграрної організації ООН (FAO), з 2020 року ціни на продукти зросли на 60%.

Кліматичні катаклізми вже два роки тримають у напрузі всіх, хто відповідає за продовольчу безпеку. Однак про можливість голоду в багатьох країнах світу замислилися після повномасштабного вторгнення росіян в Україну.

Російська армія заблокувала українські порти, і тепер 400 мільйонів людей ризикують залишитися без ключового постачальника зерна. За даними аналітичної компанії Fitch Solutions, уже 30 країн вдалися до обмеження експорту зерна, цукру, круп та м'яса. Це суттєво обмежить пропозицію на

світовому ринку та ще більше підігріє світові ціни. На рис. 2 показано зростання світових цін на пшеницю.

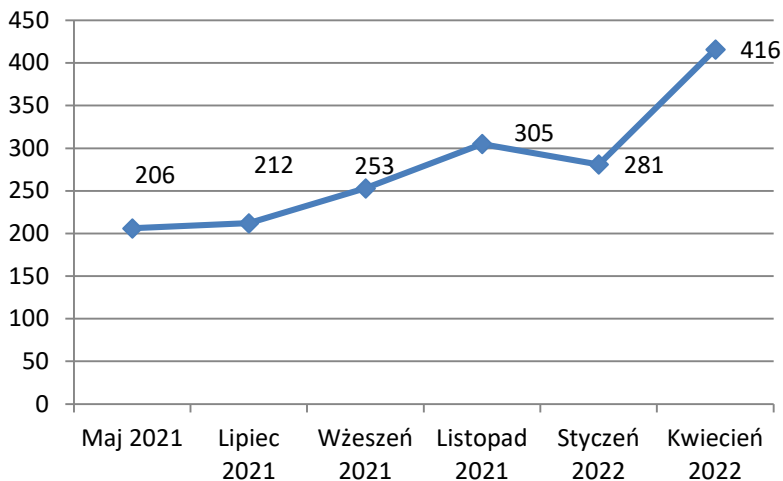

Рис. 2. Світові ціни на пшеницю, дол./тонна [2]

Наприклад, Єгипту для 102 млн населення щороку потрібно імпортувати 21 млн тонн пшениці. З них 86% надходило з РФ та України. Через обмеження постачань вартість тонни пшениці для єгиптян з початку війни зросла з 274 дол до 400 дол. До кінця 2022 року країні доведеться переплатити 1,5 млрд дол [2].

Якщо Єгипет зможе собі це дозволити, то Гана, Кенія, Мадагаскар, Ліван, Нігерія, Еритрея, Сомалі та Афганістан опиняться на межі голоду.

Сільське господарство в Україні постраждали найбільше. Бойові дії відбуваються на орних полях та фермах. Близько 13% території України є замінованою, що ускладнює посівну кампанію. Через ризик затяжної війни у Харківській, Луганській, Донецькій, Запорізькій та Херсонській областях Україна може втратити у виробництві пшениці 23%, кукурудзи – 3%, ячменю – 21%, насіння соняшника – 20%. Частка України у загальному

китайському імпорті пшеничного борошна становить 44%, кукурудзи – 55%, соняшникової олії – 59% [3]

Не меншим фактором нестабільності може стати дефіцит енергоносіїв, який впливатиме на вартість комунальних послуг та роботу низки галузей.

У 2021 році економіка відновлювалася, тому дорожчав газ. Цим вирішила скористатися Росія. "Газпром" системно знижував постачання палива до країн Євросоюзу і вимагав сертифікувати газопровід "Північний потік-2", який мав зацементувати російську монополію на європейському енергетичному ринку. Євросоюз на шантаж не піддався. Після відмови сертифікувати трубу Росія ще більше закрутила крани, і ціни на газ порівняно з 2020 роком зросли вп'ятеро. Зараз тисяча кубометрів блакитного палива коштує близько 1 тис дол. Внаслідок цього гуртові ціни на електроенергію в країнах ЄС менш ніж за рік зросли в два-три рази. Держави витрачали мільярди євро на субсидування тарифів на електроенергію, аби втримати бізнес у зоні рентабельності.

З нафтою ситуація теж важка. Попит на неї повернувся на докризовий рівень, а її виробництво гальмується через значне скорочення видобутку в період пандемії. Через це ціна на нафту за рік зросла на 65% до 114 дол за бар [2].

Комбінація шоків попиту та пропозиції вже призвела до рекордного зростання цін. У майбутньому це може загрожувати стагфляцією, тобто стан економіки, коли ціни зростають, а кількість робочих місць та зарплати падають.

Світові економічні прогнози коригуються в бік підвищення інфляції (3,95% до 6,2%) та зменшення темпів зростання ВВП (з 4,1% до 3,3%). Окрім коронавірусу та війн, світову економіку може спіткати ще один шок – поступове підвищення ключової ставки ФРС, яке відбувається в рамках боротьби з інфляцією [2].

Катастрофи поки що у світовій економіці ще немає. Проте якщо не приборкати інфляції, то можливе настання катастрофи.

3. Висновки

З опрацьованого матеріалу можна зробити такі узагальнення:

- 1) збройний конфлікт в Україні розпочався з анексії Криму та проведення АТО в Донецькій та Луганській областях. Цей період тривав з 2014 року до 24 лютого 2022 року. Він характеризується зростанням кількості внутрішньо переміщених осіб, падінням ВВП;
- 2) з початком війни Україна зазнала ще більших втрат, зважаючи на пандемію та природні катаклізми. Війна носить гібридний характер. Кожна із сторін несе значні збитки. Війна торкнулася практично всіх областей України. Дев'ять найбільш постраждалих регіонів (Харківська, Донецька, Київська, Запорізька, Миколаївська, Чернігівська, Сумська, Херсонська, Луганська області) генерують 30% ВВП. За різними прогнозами, падіння ВВП у 2022 році становитиме від -10% до -35-40% (за умови, що окуповані території не збільшаться і активна фаза триватиме кілька місяців). Їх можна порівняти зі зниженням споживання електроенергії приблизно на 35%. Щонайменше 70% ВВП України залишаються більш-менш недоторканими. Найбільше в Україні постраждало сільське господарство. Бойові дії відбуваються на орних землях і фермах. Близько 13% території України заміновано, що ускладнює проведення посівних робіт. Серед об'єктів цивільної інфраструктури зруйновано багато будівель і споруд, навчальних закладів і лікарень. З 22 березня руйнування спостерігаються майже в усіх областях, за винятком Волинського, Львівського, Закарпатського, Івано-Франківського, Чернівецького, Тернопільського та Полтавського. Металургія втратила 30% своїх активів внаслідок знищення найбільших металургійних комбінатів України: «Азовсталі», «ММК Ілліча», «Авдієвського коксохімічного заводу», «ArcelorMittal Кривий Ріг», «Запоріжсталі» та «Каметсталі»;
- 3) економічні наслідки війни в Україні негативно впливають на світову економіку. Основними диспропорціями розвитку світової економіки є: непоборна інфляція, загроза голоду, енергетична криза, загроза стагфляції, формування хаосу. Найбільше втрат несуть країни, які є слабко розвиненими.

Серед них країни Африки, у яких може бути голод. Крім того енергетична криза негативно позначається на рівню розвитку високо розвинутих країн. Паливна криза є реальною не лише для України, але й для світу. Тому варто ще більше уваги приділяти відновним джерелам енергії.

Все це негативно позначиться на рівні розвитку Західної та Східної України, виникнуть значні диспропорції регіонального та світового розвитку.

Відповідно до цього пропонуємо на регіональному рівні:

- 1) налагодити співпрацю із волонтерськими центрами за кордоном задля надходження необхідних продуктів харчування, промислових продуктів та зброї в Україну задля найшвидшого припинення війни та недопущення погіршення ситуації в Україні;
- 2) збільшити експорт електроенергії та енергоносіїв за кордон з метою отримання коштів на покриття енергетичним підприємствам збитків від ембарго на підвищення тарифів для населення;
- 3) домагатися від ЄС та розвинутих країн розблокування морських портів задля направлення зерна та продовольства в найбільш бідні країни Африки;
- 4) на світовому рівні розробляти стратегію управління хаосом на засадах соціальної відповідальності.

Стратегія управління хаосом на світовому рівні має включати окремі стратегії управління на рівні окремих країн, які міститимуть стратегії на рівні областей та окремих територіальних громад.

Приклад розробки стратегії управління хаосом через військові дії подано на рис. 3.

Для Міністерства економіки України та обласних регіональних військових адміністрацій варто розробляти стратегію управління хаосом. Для цього пропонується визначити основні напрями, які є найуразливіші в економіці та розробити стратегію подолання. Для України такими напрями є дефіцит людських ресурсів. Для цього мають бути створені нові робочі місця, послаблення рівня оподаткування для підприємців.

Рис. 3. Стратегія управління хаосом через війну в Україні

Загальна стратегія має бути запропоновано до розробки для країн ЄС та США. Основним блоком у стратегії має стати енергетична безпека. Для цього варто розробити збалансований перехід до альтернативних джерел відновної енергії, яка повністю буде відмова від російського газу та енергоносіїв. Варто налагодити співпрацю із провідними закладами в Європі щодо впровадження альтернативних джерел енергії в Україні. Розвиток концепції енергозберігаючих технологій, розробка стратегії популяризації електротранспорту є важливою для України.

4. Рекомендації

№	Напрямок рекомендації	Зміст рекомендації	Очікувані результати
1	Розробка стратегії управління хаосом на регіональному	Визначити основні напрями, які є найуразливіші в економіці та розробити стратегію	Притік робочої сили в Україну

	рівні обласними військовими адміністраціями та Міністерством економіки України	подолання. Для України такими напрямами є дефіцит людських ресурсів. Для цього мають бути створені нові робочі місця, послаблення рівня оподаткування для підприємців.	
2	Збалансування та перехід на відновні джерела енергії. Відмова від російського газу та енергоносіїв на регіональному рівні обласними військовими адміністраціями та Міністерством економіки України	Налагодження співпраці із провідними закладами в Європі щодо впровадження альтернативних джерел енергії в Україні. Розвиток концепції енергозберігаючих технологій, розробка стратегії популяризації електротранспорту	Відмова від російських енергоносіїв

Список використаних джерел

1. Рибаків Д. Росія руйнує економіку України, 23.05.2022, https://zaxid.net/rosiya_ruynuye_ekonomiku_ukrayini_n1543279
2. Мірошніченко Б. Голод, інфляція, стагнація. Куди котиться світова економіка та як на це впливає війна в Україні?. 01.06.2022. <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/1/687610/>
3. Г. Вишлінський, М. Репко, Ю. Гайдай, Д. Горюнов, О. Коломієць, М. Самойлюк, Економіка України під час війни:

- оперативна оцінка, квітень 2022: аналітична записка, С. 12, <https://ces.org.ua/ua-economy-in-war/>
4. Майже 40% переселенців не планують повертатися додому після завершення війни – опитування, <https://dilo.net.ua/zhyttya/majzhe-40-pereselentsiv-ne-planuyut-povertatysya-dodomu-pislya-zavershennya-vijny-opytuvannya/>
 5. Polinkevych O., Kamiński R. (2018), *Corporate image in behavioral marketing of business entities*, *Innovative Marketing*, Volume 14, Issue 1, [http://dx.doi.org/10.21511/im.14\(1\).2018.04](http://dx.doi.org/10.21511/im.14(1).2018.04)
 6. Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.), <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>
 7. Полінкевич О.М. Чинники формування випереджального розвитку підприємств в умовах глобальної світової кризи. Економічний часопис–XXI. 2016. № 156 (1-2). С. 59–63 DOI: <http://dx.doi.org/10.21003/ea.V156-0013>
 8. Полінкевич О.М. Оцінювання зовнішніх передумов формування корпоративного управління на підприємствах. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 4(178). С. 126–133.
 9. Полінкевич О.М. Формування ефективних соціально-трудова відносин у підприємницькій системі. Економічний форум. 2016. № 3. С. 330–336
 10. Polinkevych O., Kamiński R. Corporate image in behavioral marketing of business entities. *Innovative Marketing*. 2018. Volume 14, Issue 1. p 33-40. DOI: [10.21511/im.14\(1\).2018.04](https://doi.org/10.21511/im.14(1).2018.04)
 11. Вахович І., Ліпич Л., Полінкевич О., Хілуха О., Кушнір О. Організаційна культура в контексті стратегії розвитку фірми. Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2021. Випуск 61. С. 254–264. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2021.61.0.6121>
 12. Полінкевич О., Камінські Р., Ліпич Л. Управління економічно поведінкою підприємства в умовах соціально-психологічної напруги. Вісник Львівського університету. Серія Економічна. 2021. Вип. 61. С. 214–224. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2021.61.0.6117>

ЗМІСТ

Розділ 1. Правове забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану

Сопільник Л., Сопільник Р. Корнієнко Д., Семчук Ю. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України в умовах воєнного стану.....4

Kryshchanovych M. Main tasks of the state policy in Ukraine's military security.....18

Александров М. Міста-герої України: правовий статус та місце у патріотичному вихованні.....31

Розділ 2. Хитра О., Чистоклетов Л. Особливості реагування на кризові ситуації в умовах російської агресії.....60

Розділ 3. Соціально-економічні аспекти відбудови і сталого розвитку України

Янковська Л.А., Семчук Ж.В., Роман Л.П. Теоретичні аспекти репатріації мігрантів у повоєнний час.....83

Смутчак З. Вплив російської агресії на ринок праці та вимушену міграцію в Україні.....93

Yasinska T. Adaptacja strategii zagranicznej działalności gospodarczej przedsiębiorstw ukraińskich do warunków wojny...108

Ліпич Л.Г., Хілуха О.А., Кушнір М.А. Розвиток та напрями трансформації військової логістики в Україні.....122

Шандрівська О. Є. Ринок промислово-складської нерухомості України в умовах війни.....137

Андрос С., Білоченко А. Інституційні моделі і управління політикою розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій в умовах війни.....165

Розділ 4. Економічна безпека України в умовах війни

Старинський М., Кисельова О., Шлапко Т. Забезпечення економічної безпеки України як складова економічного суверенітету нашої держави в стані війни.....186

Калініченко О., Лесюк В. Забезпечення фінансової безпеки України під впливом інтеграційних процесів.....222

Старинський М., Миргород-Карпова В., Кисельова О., Система державних органів у сфері захисту та забезпечення економічної безпеки як складова економічного суверенітету України.....253

Розділ 5. Вплив війни в Україні на світовий сталий розвиток

Полінкевич О., Тринчук В., Клапків Ю. Зміни у світовій економіці під впливом війни в Україні.....287

Електронне наукове видання

Давид і Голіаф: проблеми безпеки та сталого розвитку України в умовах війни

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

*Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського університету
бізнесу та права
(протокол № 11 від 30.06.2022 року)*

Редактор Кошовий Б.-П.

Давид і Голіаф: проблеми безпеки та сталого розвитку України в умовах війни: колективна монографія. Львів: Львівський університет бізнесу та права, 2022. 300 с.

УДК 004:314/316:32-34